

Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги

Кыргызстан - Россия Славян Университети

Кыргыз тили кафедрасы

К Ы Р Г Ы З Т И Л И Н

Ү Й Р Ө Н Ө Л Ү

(II деңгээл)

Бишкек – 2011

Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги
Кыргызстан – Россия Славян университети
Кыргыз тили кафедрасы

Усекова А.А.

Кыргыз тилин үйрөнөлү

(кыргыз тилин үйрөнүүчүлөр үчүн түзүлгөн окуу китеби)

II - деңгээл

Бишкек - 2011

УДК
ББК
У

Рецензенттер: филология илимдеринин доктору,
профессор К. Т. Токтоналиев,
педагогика илимдеринин доктору,
профессор К.А. Биялиев,
педагогика илимдеринин кандидаты,
доцент З.С.Сарылбекова.

Кыргызстан-Россия Славян Университетинин Окумуштуулар Кеңеши
тарабынан басмага сунушталган.

Усекова А.А.

Кыргыз тилин үйрөнөлү (кыргыз тилин үйрөнүүчүлөр үчүн окуу
китеби). II - деңгээл. – Бишкек: КРСУ, 2011. - ... б.

Бул окуу китеби эки бөлүктөн турат. Окуу китеби окуу компетенциясын жана тилдик компетенцияны эске алуу менен түзүлгөн.

1-бөлүгүндө жөндөмөлөр системасы, этиштин учур жана келер чагы сыяктуу грамматикалык темалар берилген. Ал эми 2-бөлүгүндө этиштин өткөн чагынын формалары, этиштин айрым аналитикалык формалары, этиштин ыңгайлары сыяктуу грамматикалык материал камтылып, аларды көнүгүүлөр, диалогдор, тексттер толуктап турат.

Окуу китеби кыргыз тилин үйрөнүүчүлөргө, жогорку окуу жайларынын студенттерине, кыргыз тилин окуткан окутуучуларга арналат.

КРСУ, 2011

Киришүү

Кыргыз тилин башка улуттун өкүлдөрүнө мамлекеттик тил катары окутуу маселеси азыркы мезгилдин талабы. Мына ушундан улам кыргыз тили мугалимдеринин, окутуучуларынын жана тилчи-окумуштуулардын алдында көп маселелер турат. Аны чечүүдө методикалык иштелмелердин, окуу китептеринин ролу чоң. Кыргыз тилин үйрөнүүдө бир нече деңгээлден өтүү зарыл.

Окуу китебинин түзүлүш структурасы төрт баскычка бөлүнүп, дидактикалык принциптин негизинде жеңилден оорго, жөнөкөйдөн татаалга карай ар бир сабактын активдүү лексикалары, функционалдуу грамматикалары берилген.

Алар тема боюнча сүйлөшүү кырдаалы менен байланышкан коммуникативдик максаттагы кеп үлгүлөрү, тексттер жана көнүгүүлөр аркылуу кыргыз тилин өздөштүрүүгө натыйжалуу шарт түзөт.

Тилге үйрөнүү лексика-грамматикага, ошондой эле окуу, жазуу жана сүйлөө ишмердүүлүгүнө негизделип, тил үйрөнүүчүлөрдүн сөз байлыгын жана байланыштуу кебин өстүрөт.

«Келиңиз үйрөнөлү» баскычындагы грамматикалык каражаттар дидактикалык көнүгүүлөр системасында бышыкталып, практика жүзүндө сабаттуу жазууга жана сүйлөшүүгө жетишет.

«Келиңиз сүйлөшөлү» баскычындагы тематикалык-кырдаалдык сүйлөшүүлөрдү өздөштүрүүдө тилди пикир алышуунун каражаты катарында колдоно алууга жетишет.

Бул окуу куралы төрт бөлүктү камтыды:

1. Лексика, грамматика
2. Окуу (чтение)
3. жазуу (письмо)
4. Сүйлөө (говорение)

Бул окуу куралы кыргыз тилин үйрөнүүчүлөр үчүн жардамчы курал болоруна ишенемин, деп автор Усекова А.А.

Мазмуну

Сабактын номуру Номер урока	Сабактын темасы Тема урока	Бети Страница
1	Шилтеме ат атоочтордун жөнделүшү	6
2	Этиштин буйрук ыңгайы	12
3	Жалпы өткөн чак	19
4	«Керек» модалжык сөзүнүн колдонулушу	26
5	Капыскы өткөн чак	33
6	Каалоо-тилек ыңгай	38
7	Адат өткөн чак	44
8	Тактооч	51
9	Этиштин туюк жана өздүк мамилелери	57
10	Мезгил аналитикалык форма	62
11	Шарттуу ыңгай	68
12	Максат ыңгай	73
13	Каалоо-тилек ыңгайынын -айын, (-йын); -алы, (-лы) мүчөлөрүнүн колдонулушу	79

14	Атоочтуктар	84
15	Чакчылдар	91
16	Каалоо-тилек ыңгайы (+са... +экен)	99
17	Кызматчы сөздөр	105
18	«-ган+ды» мүчөсүнүн мааниси	112
19	Аныктагыч «-дагы» мүчөсүнүн мааниси	117
20	Мүмкүнчүлүктү билдирүүчү аналитикалык форма	123
21	Себеп аналитикалык форма	129
22	Этиштин айрым аналитикалык формалары	137
23	«-са» мүчөсүнүн маанилери	146
24	Төл жана бөтөн сөз	151

1 – сабак

ТЕМА: Шилтеме ат атоочтордун жөндөлүшү (Склонение указательных местоимений)

- ❖ Бул буюм баалуубу?
- ❖ Муну кол менен жасайт, ошондуктан баалуу.
- ❖ Буга караганда тигинин баасы кымбатыраак.
- ❖ Ошону көрсөтүңүзчү.
- ❖ Мында дагы көп улуттук буюмдар сатылат.

Келиңиз үйрөнөлү

В кыргызском языке к указательным местоимениям относятся бул (это), тигил (тот), тетигил (вон тот), ушул (этот), ошол (тот), мына (вот). Указательные местоимения в сочетании с существительными не согласуются с ними в числе и падеже. Например: Бул кызыктуу китеп (Эта интересная книга) – Бул кызыктуу китептер кимдики? (Эти интересные книги чьи?) – Бул кызыктуу китепти сатып алыңыз (Купите эту интересную книгу).

Без существительных они могут изменяться по падежам.

Атооч	бул	тигил	ушул	ошол
Илик	мунун	тигинин	ушунун	ошонун
Барыш	буга	тигиге	ушуга	ошого
Табыш	муну	тигини	ушуну	ошону
Жатыш	мында	тигинде	ушунда	ошондо
Чыгыш	мындан	тигинден	ушундан	ошондон

Келиңиз жаттайлы

Чыгармачыл – творческий, өндүрүштүк – производственный, бирикме – объединение, алектен – заниматься, сатыкка коюлган – выставлены на продажу, кийиз – войлок, шырдак – войлочный ковер, туш кийиз – настенный вышитый ковер, тебетей – головной убор, оттороченный мехом, белдемчи – женская юбка с вышивками, чебер – мастер, рукодельница, оймо – узор, орнамент, шоола – луч, жоогазын – тюльпан, кызгалдак – мак, чагылдыр – изображать, отражать, түшүр – положить, эмгек - труд, талап кыл – требовать, көргөзмө - выставка, уз – мастерица, рукодельница, өзгөчөлүк – своеобразие.

Бул «Кыял» чыгармачыл-өндүрүштүк бирикмеси. «Кыял» фирмасы көп жылдан бери улуттук буюмдарды жасоо менен алектенет. Мында улуттук буюмдар жасалып, сатыкка коюлат. Бул жерде кийиздер, шырдактар, туш кийиздер, чийден жасалган ар кандай буюмдар жасалат. Ошондой эле мында калпактар, тебетейлер, белдемчилер жана башка улуттук кийимдер сатылат. Мунун баары элдик чеберлердин колу менен жасалган буюмдар. Кыргыз оймолору ак карлуу тоо чокуларын, күндүн шооласын, жоогазындарды, кызгалдактарды жана башка гүлдөрдү чагылдырып турат. Кыргыз кийиздерине, шырдактарына, туш кийиздерине ушунун баары түшүрүлгөн. Кыргыз улуттук буюмдарда өсүмдүктөр гана эмес, жаныбарлардын сүрөтү да түшүрүлүп жасалат. Буга көп эмгек жана убакыт талап кылынат.

Кыргыз чеберлеринин чыгармалары чет элдик көргөзмөлөргө да коюлган. Алар өзүнүн кооздугу жана өзгөчөлүгү менен көп адамдарды таң калтырган.

Суроолорго жооп бергиле

1. Кыргыз элинин кандай улуттук буюмдары бар, сиз билесизби?
2. Улуттук буюмдарда, кийим-кечекте кандай оймолор түшүрүлгөн?
3. Кийиз, шырдактарда жаныбарлардын сүрөтү түшүрүлгөнбү?
4. Сиз кыргыз улуттук буюмдарын көргөнсүзбү?
5. Кайсы улуттук буюм сизге өзгөчө жагат?

Келиңиз сүйлөшөлү

- ❖ - Кечиресиз, мага тигил калпакты көрсөтүп коюңузчу.
- Мунубу?
- Жок, тигини.
- Мына, алыңыз, бул абдан жакшы калпак.
- Сапаты жакшы экен. Канча турат?
- Ооба, абдан жакшы, баасы 500 сом. Аласызбы? Кааласаңыз, бизде дагы тебетейлер бар, көрсөтөйүнбү?
- Макул, көрсөтүңүз.
- Муну карасаңыз, абдан жакшы тебетей, бул суусар тебетейи.
- Кийип көрсөм болобу?
- Ооба, болот, сизге жарашат экен.
- Мунун баасы канча?
- Бул тебетей 4000 сом турат.
- Макул, анда ушуну алайын.
- Тебетейдин сапаты абдан мыкты. Биздин дүкөндө кыргыз элинин белгилүү дизайнери Акылбек Аскаттын кийимдери гана сатылат.
- Ооба, көрүп турам, мен ал жөнүндө укканмын.
- Сизге чоң ырахмат, дагы келип туруңуз.
- Ырахмат, жакшы калыңыз.
- Жакшы барыңыз.

Кыргызская юрта. Мужская половина (слева).

Кыргызская юрта. Женская половина (справа).

❖ - Бул эмне?

- Бул боз үй. Мындай үйлөрдө *көчмөн калкы* (кочевой народ) илгертен жашап келген.

- Аны *тигуу* (установка) кыйынбы?

- Боз үй тиккенге да, чечкенге да жеңил, аны *бир заматта* (быстро) чечип унаага жүктөп кетсе болот. Эң кызыгы боз үйдө урулган бир да *мык* (гвоздь) жок.

- Анын түзүлүшү кандай?

- Мында түндүк бар. Биринчи иретте түндүктү *орнотушат* (устанавливают). Дагы *кереге* (деревянная решетка цилиндрической части) орнотулат, кереге менен түндүктү *ууктар* (жерди) бириктирет.

- Ичинде эмнелер болот?

- Боз үйдүн ичи экиге бөлүнөт – *эпчи жак* (женская половина) жана *эр жак* (мужская половина). Ошондой эле анда *чыгдан* (кухня) бар. Ортосунда *коломто* (очаг) болот.

- Ичи абдан кооз экен.

- Боз үйдүн *ички жасалгасы* (внутренняя декорация) бул кыргыз элинин уздары менен чеберлеринин эмгеги.
- Демек, боз үй өзүнүн *жайлуулугу* (удобство), *бышыктыгы* (прочность) менен кыргыз эилинин турмушунда чоң ролду ойногон деп айтсак болот.

Суроолорго жооп бергиле

1. Боз үйдү илгертен кимдер колдонуп келген?
2. Боз үйдү тигүү кыйынбы?
3. Боз үй мык менен курулабы?
4. Боз үй кандай бөлүктөрдөн турат?
5. Биринчи ирет боз үйдү орнотуу эмнеден башталат?
6. Боз үйдүн ичи канча бөлүккө бөлүнөт?
7. Коломто кайда жайгашкан?
8. Боз үй кыргыз эли үчүн маанилүү болгонбу? Эмне үчүн?

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү. Бош жерлерди толтургула.

А.	бул	тигил	ушул	ошол
И.	...	тигинин	...	...
Б.	...	...	ушуга	...
Т.	муну	...	...	ошону
Ж.	...	тигинде	...	...
Ч.	мындан	...	ушундан	...

2-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна тиешелүү шилтеме ат атоочторду койгула.

1. Менимче, ... пайдасы жок.	5. Мен ... аябай таң калып жатам.
2. Кечиресиз, мага ... көрсөтүп коёсузбу?	6. Сиз ... көбүрөөк көңүл буруңуз.
3. Жок, ... албайм, ... алайын.	7. Силер ... сатып алышыңар керек.
4. Туура айтасыз, ... керектүү маалымат көп.	8. Көрүп турасызбы, ... бою узунураак.

Колдонулуучу сөздөр:

ушуга, мунун, тигинин, муну, буга, тээтигини, мында, тигини, ошону.

3-көнүгүү. Кашаанын ичиндеги шилтеме ат атоочторду туура формада колдонула.

1. (Бул) кошумча сөз жок.	2. Ал (тигил) караганда улуураак.
3. (Тиги) баасы канча?	4. Мага (бул) бериңизчи.
5. (Бул) эч кандай татаал нерсе жок.	6. Сиз (тиги) тааныйсызбы?
7. (Бул) зыяны жок.	8. (Ушул) ордуна (тигил) бересизби?
9. Сиз (бул) таң калбаңыз.	10. Сизге (тэтиги) берейинби?

4-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Покажите мне ту шапку – Я думаю, вам эта больше подойдет.
2. Этот ковер сколько стоит? – Это стоит 6000 сом, а тот дешевле, 4000 сом.
3. Дайте мне вон ту вещь – Возьмите, а эту тоже возьмете?
4. Эти сапоги дорогие? – Эти да, но вон те не очень дорогие.
5. В этом нет ничего непонятного.

5-көнүгүү. Кашаанын ичиндеги үч шилтеме ат атоочтун туура формасын тандап жазгыла.

1. (Тигинин, тигинде, тигини) мага берип коюңузчу.
2. Мен (буга, мунун, мындан) көп убакыт кетирдим.
3. Сизге (ошого, ошонун, ошону) пайдасы тиет.
4. Ага (тигини, тигинен, тигинин) түсү көбүрөөк жарашат экен.
5. (Муну, мында, буга) эч кандай тамаша жок.

6-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Буга дагы кандай кошумчаңыз бар?
2. Ошонун пайдасын эми билип отурам.
3. Тээтигинин баасы канча?
4. Аларга муну айтпа.
5. Тигинде турган ким, тааныйсызбы?
6. Мында баары даамдуу.
7. Тигиге караганда мунун сапаты жакшы.
8. Анда пайдалуу заттар көп.

2 – сабак

ТЕМА: Этиштин буйрук ыңгайы

(Повелительное наклонение глагола)

- ❖ Бул китепти окуңуз, ал абдан кызыктуу экен.
- ❖ Кыргызстанга кош келиңиздер!
- ❖ Нооруз майрамы жөнүндө айтып берчи.
- ❖ Сабира мага телефон чалсын, жаңылык бар.
- ❖ Балдар үйгө киришсин.

Келиңиз үйрөнөлү

Повелительное наклонение обозначает приказ, просьбу, призыв, требование, предупреждение, образуется от основы глагола, которая уже представляет собой форму второго лица, единственного числа, простой формы повелительного наклонения, а также прибавлением аффиксов 2-го и 3-го лица ед. и мн. числа.

- Сен күт (күт+күн) – ты жди
- Силер күт+күлө - вы ждите
- Сиз күт+үңүз – Вы ждите
- Сиздер күт+үңүздөр – Вы ждите
- Ал күт+сүн – пусть он(а) ждет
- Алар күт+үш+сүн - пусть они ждут

Келиңиз жаттайлы

Майрам – праздник, улуттук – национальный, салтанаттуу – торжественный, байыртадан – издавна, издревле, үмүт – надежда, белги – признак, которулат – переводится, майрамдалат – празднуется, чыдамсыздык менен – с нетерпением, атайын – специально, сыйлуу – почетный, салттуу – традиционный, бири-бирине – друг к другу, оюндар – игры, таарыныч – обида, кечир – прощать.

Келиңиз сүйлөшөлү

- ❖ - Кыргызстанда кандай улуттук майрамдар өткөрүлөт?
 - Көп эле майрамдар бар: конституция күнү, эгемендүүлүк күнү, Нооруз майрамы, орозо айт, курман айт жана башкалар.
 - Нооруз майрамы адатта Кыргызстанда кандай майрамдалат?
 - Шаңдуу жана салтанаттуу майрамдалат.
 - Ноорузга сиздин үй-бүлөңүз кандай даярдыктарды көрөт?
 - Биздин үй-бүлөбүз бул майрамды жакшы көрөт. Бул күнү биз даамдуу тамактарды жасайбыз, ырдайбыз, бийлейбиз, эң башкысы бул майрамда баарыбыз чогулабыз.
 - Нооруз деген сөз кыргызчабы?
 - Жок, бул фарсы тилинен кирген. Ал кыргызча «жаңы күн» деп которулат.
 - Бул майрам качан болот?
 - Нооруз 21-мартта майрамдалат. Бул жаркыраган жаздын, эмгектин, жакшы тилек-үмүттүн, даамдуу тамак-аштын майрамы.
 - Бул күнү өлкөдө майрамдык иш-чаралар өткөрүлөбү?
 - Албетте, борбордук аянтта чоң майрамдык оюн-зоок программасы уюштурулат, кечинде кыргыз ырчылары элге концерт берет, ал эми түнкүсүн чоң фейерверк болот.
 - Жакшы майрамдалат экен.
 - Сиз быйыл Нооружда биздин үйгө конокко келиңиз. Чогуу майрамдайбыз.
 - Чакырууңузга ырахмат.
- ❖ - Апа, эртең майрамда эмне кылабыз?
 - Кызым, бүгүн боорсок жасайбыз, үйдү, короо-жайды тазалайбыз.
 - Жумуш көп турбайбы?
 - Ооба, кызым, бирок эртең эс алабыз, майрамдайбыз, аянтка барып фейерверк көрөбүз.
 - Концертке барабызбы?
 - Албетте, атаң концертке билет алып койгон. Эртең кечки саат алтыда башталат.
 - Анда, бүгүн бардык жумуштарды бүтүрүш керек. Эмне жасайбыз?
 - Чоң көжө жасайбыз, дагы көп даамдуу тамактарды даярдайбыз.
 - Менин сүйүктүү тамагымды даярдайбызбы?

- Албетте, манты дагы жасайбыз.
- Кандай жакшы, эртең эжем үй-бүлөсү менен конокко келеби?
- Ооба, келет, чоң апан, чоң атаң дагы келет.
- Баарыбыз чогулат экенбиз да.
- Ооба, эртең баарыбыз чогуу майрамдайбыз, кел, кызым жумушубузду баштайлы.
- Мен даярмын, эрте баштап, эрте бүтөлү.

❖ - Балдар, саламатсыңарбы.

- Саламатсызбы, Салтанат Канатовна.
- 21-мартта Нооруз майрамы болот, билесинерби, балдар?
- Ооба, билебиз, биз майрамдык кече (мероприятие) уюштурабызбы?
- Сөзсүз, Асан Жамиля экөөңөр алып баруучу **болгула**.
- Макул, текстти биз өзүбүз даярдайлыбы?
- Текст даяр, силер аны **жаттагыла**. А Турар сен эртең майрамдык дубал гезитин **даярда**.
- Биз улуттук оюндарды уюштурабызбы?
- Концерттик программага көп ырлар, бийлер, чакан спектаклдер, албетте оюндар дагы кирди. Алия бийлейт, Мирлан, Жаныш, Гүлмира, силер ырдайсыңар. А Айгерим кайда?
- Ал бүгүн келген жок.
- Ага **айтып койгула**, Ноорузга комуз коштоосунда бир-эки номер **даярдасын**.
- Бермет, сен, майрамга чоң залды кооздогонго жоопту **бол**. Шарларды, гүлдөрдү сатып алып, ураандарды (лозунги) Толкун **даярдасын**.
- Качан концерттик программабызды сизге көрсөтөлү?
- Эртең, саат бирде баарыңар чоң залга **келгиле**, ошол жерде бардык номерлерди кайталайбыз. **Кечикпегиле**.

Майрамдык куттуктоолор

Урматтуу Самара эже!

Сизди Нооруз майрамыңыз менен куттуктайм. Сизге үй-бүлөлүк бакыт, бакубат жашоо, ишиңизге ийгилик каалайм. Ойлогон ой-максаттарыңыздын орундалышына чын дилимден тилектешмин.

Урматтоо менен кесиптешиңиз Айгүл.

Кымбаттуу анаке!

Сизди жаздын биринчи күнүнө туш келген 8-март - аялдардын эл аралык күнү менен чын жүрөгүмдөн куттуктайм. Сизге ден-соолук, узак өмүр каалайм. Атам экөөңүздөр биздин төрүбүздүн көркү болуп жүрө бериңиздер!

Кызыңыз Элмира.

Кымбаттуу досум Мирбек!

Сени туулган күнүң менен куттуктайм. Сага дүйнөдөгү бүт жакшы нерселерди каалайм. Темирдей бекем ден-соолукту, суудай тунук сүйүүнү, арчадай жаштыкты, Ала-Тоодой бакытты каалайм. Түрмушүңдө бактылуу күндөр көп болсун!

Досуң Калыс.

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү. Берилген этиштерге буйрук ыңгайдын мүчөсүн улагыла.

—

Сен укта _____, бар _____, жазба _____, чалба _____,

Сиз укта _____, бар _____, жазба _____, чалба _____,

Ал укта _____, бар _____, жазба _____, чалба _____,

Силер кел _____, добуш бер _____, чыкпа _____, сүйлөбө _____,

Сиздер кел _____, добуш бер _____, чыкпа _____, сүйлөбө _____,

Алар кел _____, добуш бер _____, чыгышпа _____, сүйлөшпө _____,

2-көнүгүү. Төмөнкү сүйлөмдөрдөгү көп чекиттин ордуна тиешелүү мүчөлөрдү жазгыла.

1. Сиз тапшырманы эртеңкиге чейин аткар... .
2. Сен убадаңды унутпа... .
3. Сабырга айтып кой, мага телефон чал... .
4. Сиздерде сунуштар болсо, киргиз... .
5. Алар бул маселени карап чык... .
6. Силер эмки сабакка кечикпей кел... .

7. Сиз бул үйдү сатпа... .
8. Кардарлар бир-бирден кир... .
9. Муздак суу ичпе..., тамагың ооруп жатат.
10. Сиз азыр бар

3- көнүгүү. Бош жерлерди тиешелүү этиштер менен толтургула.

1. Ага айтып коюңузчу, мени _____.
2. Урматтуу коноктор, бул жакка _____.
3. Сиз мени эч качан _____.
4. Алар бул макаланы _____, абдан кызыктуу.
5. Силер менин жаныма _____, бул жер бош.
6. Апа, эжеме айтып коюңуз, _____.
7. Саламатсызбы, сизди күтүп отурганбыз, үйгө _____.
8. Балам, жаман адамдар менен _____.
9. Сиз эртең саат сегизге _____.
10. Эртең сынак болот, жакшы _____.

Колдонулуучу сөздөр: келиңиз, окушсун, өтүңүздөр, күтүп турсун,
даярданып келгиле, достошпогун, отургула,
унутпаңыз, телефон чалсын, кириңиз.

4-көнүгүү. Кашаанын ичиндеги эки этиштин туура формасын колдонуп жазгыла.

1. Сиз эшикке көп (*чыкпасын, чыкпаңыз*).
2. Бегимай, эч жакка (*кетишипесин, кетпе*).
3. Сиздер бул катарга (*отуруңуздар, отургула*).
4. Алмаз (*чыгып сүйлөгүлө, чыгып сүйлөсүн*).
5. Силер аны менен (*баргыла, баргын*).
6. Сен менин сөзүмдү (*угуңуз, ук*).
7. Алар чогулушка (*катышкыла, катышсын*).
8. Сиз бул суроону (*түшүндүрүңүз, түшүндүргүн*).
9. Жаштар, билимге (*умтулгула, умтулуңуз*).
10. Асия эже, таза абада көп (*жүрсүн, жүрүңүз*), бул сизге пайдалуу.

5-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү кыргыз тилине которгула.

1. Приходите завтра, сегодня он не принимает.

2. Не уходи, сейчас они придут.

3. Адилет, позвоните завтра утром.

4. Передай своим родителям, пусть приезжают летом.

5. Пусть Эльмира скажет.

6. Возьмите эту книгу, она очень интересная.

7. Переведите это предложение на русский язык.

8. Говорите по-кыргызски, я вас не понимаю.

3 – сабак

ТЕМА: Жалпы өткөн чак

(прошедшее неопределенное время)

- ❖ Сиз бул китепти окугансызбы?
- ❖ Мен чет өлкөдө болгон эмесмин.
- ❖ Силер бул кинотасманы көргөнсүңөрбү?
- ❖ Биз бул кинотасманы көргөнбүз, ал абдан кызыктуу.
- ❖ Атам бул тармакта көп жыл иштеген, ал эсеп-кысапты жакшы билет.

Келиңиз үйрөнөлү

Прошедшее неопределенное время (**жалпы өткөн чак**) используется для выражения действия, которое произошло вообще, без указания точного времени и образуется от основы глагола при помощи аффикса **–ган, –ген, гон, –гөн**, если основа оканчивается на гласную или звонкую согласную, и **–кан, –кен, –кон, –көн**, если основа оканчивается на глухую согласную.

Данная форма отвечает на вопрос **эмне кылган?** (что делал?).

Например: Мен Жапонияда эки жыл окуганмын.

Мен Жапонияда болгон эмесмин.

Отрицательная форма образуется при помощи отрицательной частицы эмес, к которой присоединяются глагольные окончания.

Мен окуганмын – я читал	Мен окуган эмесмин – я не читал
Сен окугансың – ты читал	Сен окуган эмессиң – ты не читал
Сиз окугансыз – Вы читали	Сиз окуган эмессиз – Вы не читали
Ал окуган – он (она) читал (а)	Ал окуган эмес – он (она) не читал (а)
Биз окуганбыз – мы читали	Биз окуган эмеспиз – мы не читали
Силер окугансыңар – вы читали	Силер окуган эмессиңер – вы не читали
Сиздер окугансыздар – Вы читали	Сиздер окуган эмессиздер – Вы не читали
Алар окушкан – они читали	Алар окушкан эмес – они не читали

Келиңиз жаттайл

Жалпы – общий, улуттук – национальный, ири – крупный, ошондон бери – с тех пор, чынында – действительно, ынан – удостовериться, тууралуу – о, об, көпчүлүгү – большинство, аралдык – островной, улуу – великий, ички – внутренний, дүң – валовый, боюнча – по, расмий – официальный, маданият – культура, таасири – влияние, түс – цвет, асылзаттык – благородство, тажрыйба – опыт, тармак – отрасль, алдынкы – лидирующий, өндүрүү – производство, колдонуу – использование.

Жапония

Менин бир жапон досум бар. Анын аты Итиро Судзуки. Ал жыйырма беш жашта. Итиро Токиодо жашайт. Ал азырынча үйлөнө элек. Ал улуттук эң ири «Асахи» гезитинин фотокорреспонденти болуп иштейт. Ал өз жумушун абдан жакшы көрөт. Мен аны менен мындан беш жыл мурун Москвада семинарда таанышканмын, ошондон бери биз дайыма кат жазышып, телефон аркылуу сүйлөшүп турабыз. Ал англисче жакшы сүйлөйт, ал эми кыргызча бир аз сүйлөйт. Анткени ал Кыргызстанда бир нече ай жашап кеткен. Ал мага дайыма Жапония жөнүндө кызыктуу нерселерди айтып берет, анткени бул мен үчүн кызык. Бир жыл мурун мен Токиого конференцияга барганмын. Мына ошондо мен Токиону өз көзүм менен көргөндөн кийин, анын чынында кооз шаар экенине ынандым. Мен сиздерге ушул мамлекет тууралуу айтып берейин.

Жапония мамлекети биздин эрага чейин 660-жылы негизделген экен. Ал Чыгыш Азиядагы аралдык мамлекет. Жапония 6852 аралдан турган Жапон архипелагынан орун алган. Эң чоң аралдары – Хокайдо, Хонсю, Сикоку жана Кюсю. Аралдардын көпчүлүгү тоолуу. Эң бийик чекити – бул Фудзи вулканы. Жапония улуу экономикалык держава, ал дүйнөдө номиналдык ички дүң продукция (ВВП) боюнча экинчи орунда турат. Жапонияда 127 млн. ашык адам жашайт. Расмий тили – жапон тили. Анын азыркы мезгилдеги борбору – Токио шаары. Анын калкы – 30 млн. Бул дүйнөдөгү эң ири шаарлардын бири. Андан башка дагы Йокогама жана Осака деген ири шаарлары бар.

Жапониянын маданияты абдан өнүккөн. Ага кытай жана батыш европалык маданияттардын таасири тийген. Жапон маданиятында кара түс – бул асылзаттыктын, тажрыйбанын символу.

Жапония – илимий технологиялар тармагында, өзгөчө, жогорку технология, биомедицина, роботехника чөйрөсүндө алдыңкы орунда турган мамлекеттердин бири. Ал эми роботторду өндүрүү жана колдонуу боюнча биринчи орунда.

Менин Токиого барганым абдан кызыктуу жана мен үчүн пайдалуу болду. Мүмкүнчүлүк болсо, Жапониянын башка шаарларына да барамын.

Суроолорго жооп бергиле

1. Жапония качан негизделген?
2. Ал кайда жайгашкан?
3. Жапониянын эң ири аралдары кайсы?
4. Жапонияда канча адам жашайт?
5. Жапониянын борбор калаасы кайсы шаар?
6. Жапониянын эң чоң шаарлары кайсы?
7. Итиро Судзуки бул ким?
8. Ал кайда жашайт?
9. Итиро кайсы жерде иштейт?
10. Сиздин жапон тааныштарыңыз барбы?
11. Сиз Жапонияда болгонсузбу?
12. Эгерде болсоңуз, сизге бул өлкө эмнеси менен жакты?

Келиңиз сүйлөшөлү

❖ - Алло, салам Итиро, кандайсың? Бул мен Медер.

- Салам, Медер, жакшымын, өзүңдүн иштериң кандай?

- Ырахмат, жакшы, көп убакыттан бери сүйлөшө элек болчубуз. Кандай жаңылыктар бар?

- Баары жакшы, жакында өргүүгө чыгам.

- Оо, кандай сонун, канча күнгө эс алууга чыгасың?

- Эки жума эс аламын.

- Убакытың болсо Жапонияга келбейсиңби, мен сени Жапония боюнча саякат жасатайын.

- Сунушун абдан жакшы экен. Ойлонуп көрүш керек.

- Сен Токиодо болгон эмессиң да?

- Ооба, боло элекмин, бирок баргым келип жүрөт.

- Сөзсүз келишиң керек, анткени жакында бизде абдан чоң майрам болот. Бул сакуранын гүлдөшү деген майрам, аны абдан салттуу майрамдайбыз.

- Кандай кызыктуу, мен бул майрам жөнүндө укканмын, бирок өзүм катышсам сонун болмок. Сакура бул жаздын символубу?

- Сакура бул Жапониянын улуттук символу. Ал марттын аягынан апрелдин башына чейин ак жана кызгылт-ак (розовато-белый) болуп гүлдөйт. Бул өзгөчө кооз көрүнөт.

- Сакура жөнүндө көп ырларды, поэмаларды окугам.

- Токиодо Синдзюки деген борбордук аянтта сезондун ачылышы өтөт. Адатта бул майрамга императордун үй-бүлөсү катышат.

- Демек, бул абдан чоң майрам экен да.

- Ооба, мен бул майрамды аябай жакшы көрөм.

- Келгенге аракет кылам, саламатта бол.

- Байланышканга чейин.

❖ - Ассалам алейкум, Медер.

- Алейкум ассалам, Касым. Ден-соолук, иштер кандай?

- Ырахмат баары жакшы, качан Жапониядан келдиң?

- Бир жума болду. Абдан сонун эс алып келдим.

- Сен кайсы шаарда болдуң?

- Токиодо, ал абдан кооз экен.

- Сүрөттөрүң барбы?
- Ооба, сүрөткө көп түштүк, кооз жерлерди кыдырдык.
- Сен мейманканада жашадыңбы?
- Ооба, Итиро деген досум менен чогуу жүрдүм. Ал мага Токионун көп жерлерин көрсөттү. Өзгөчө борбордук аянты, асман тиреген имараттары (небоскребы), чоң дүкөндөрү жакты.
- Анда кызыктуу көп нерселерди көргөн турбайсыңбы.
- Ооба, мага абдан кызыктуу болду.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Медер Итиро менен кайдан таанышкан?
2. Медер менен Итиро телефондон эмне жөнүндө сүйлөшүштү?
3. Медер Жапонияга качан барат?
4. Ал кайсы майрамга катышканы жатат?
5. Бул майрам кандай өтөт?
6. Сакура бул эмненин символу?
7. Медер Жапониядан келгенден кийин ким менен жолугушту?
8. Ал мейманканага токтодубу?
9. Ал Токиодо сүрөткө түштүбү?
10. Медерге Токиодо эмне жакты?

Көнүгүүлөр

1- көнүгүү. Берилген этиштерди жалпы өткөн чакта жактагыла.

Мен	окуганмынбы?	окуганмын	окуган эмесмин
Сен	көр _____	көр _____	көр _____
Сиз	кел _____	кел _____	кел _____
Ал	чакыр _____	чакыр _____	чакыр _____
Биз	бол _____	бол _____	бол _____
Силер	сез _____	сез _____	сез _____
Сиздер	жет _____	жет _____	жет _____
Алар	бер _____	бер _____	бер _____

2- көнүгүү. Кашаадагы этиштерди жалпы өткөн чакта жазгыла.

1. Асан эл аралык фирмада төрт жыл (иште_____).
2. Жок, мен чет өлкөдө (бол_____).
3. Сиз бул кинотасманы (көр_____)?
4. Ал ошол мезгилде мүдүр болуп (иште_____).
5. Биз бул тууралуу (сүйлөш_____).
6. Мен 1981-жылы (туул_____).
- Жаңы конституция эки жыл мурун (кабыл алын_____).
7. Жок, сиз анда биз менен (бар_____).
8. Сиз бул тармакта (иште_____)?
9. Бул адам көп жакшылыктарды (жаса_____).
10. Сиз качан мектепти (аякта_____)?

3-көнүгүү. Төмөнкү сүйлөмдөрдөгү берилген этиштердин ичинен туура формасын колдонгула.

1. Сиз «Аларча» капчыгайында (*болгонсуздарбы? болгонсузбу?*).
2. Биз ага кат (*жазган эмеспиз, жазган эмессиз*).
3. Мен №5 мектепте (*окугансың, окуганмын*).
4. Ч. Айтматов 1928-жылы (*туулган, туулгансыз*).
5. Биз бул жөнүндө (*уккан эмессиздер, уккан эмеспиз*).
6. Ал университетти артыкчылык диплом менен (*аяктаган, аякташкан*).
7. Сиздер бул долбоорду түзүүгө (*катышкансыңарбы? катышкансыздарбы?*).
8. Бул көчөдө драмалык театр (*болгон эмессиз, болгон эмес*).
9. Мен сырттан окуу бөлүмүнө (*тапшырганмын, тапшыргансың*).
10. Силер да ушул эс алуу үйүндө (*эс алгансыздарбы? эс алгансыңарбы?*).

4- көнүгүү. Суроолорго жооп бергиле.

1. Сиз канчанчы жылы туулгансыз?
2. Сиз качан биринчи класска баргансыз?
3. Сиз мектепти канчанчы жылы аяктагансыз?
4. Мектепте окуп жүргөндө олимпиадаларга, спорттук мелдештерге катышкансызбы?
5. Сиздин биринчи мугалимиңиз ким болгон?
6. Сиз кайсы жогорку окуу жайын аяктагансыз?
7. Сиз чет өлкөдө болгонсузбу?
8. Сиз үйлөнгөнсүзбү? (турмушка чыккансызбы?)

5- көнүгүү. Бош жерлерди керектүү этиштер менен толтургула.

1. Былтыр кыш аябай суук _____.
2. Мен да бир ай _____.
3. Сиз анда биз менен _____.
4. Сен кайсы мектепти _____?
5. Сен кайсы тема боюнча диссертацияңды _____?

6. Биз анда тоого _____.
7. Алар бул үйдү былтыр эле _____.
8. Мен да былтыр иш сапарга _____.
9. КРСУ качан _____?
10. Сиздер Бишкекте _____?

Колдонулуучу сөздөр: ачылган, жактагансың, эс алганмын, болгон эмессиздерби, иштеген эмессиз, барган эмеспиз, болгон, барганмын, бүтүргөнсүң, сатып алышкан.

6-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Вы были в Японии?
2. Они говорили об этой проблеме, думаю, что скоро решат.
3. Я не читал это произведение.
4. Мы не смотрели этот фильм, а он интересный?
5. Я писала ему о нашем проекте.
6. Когда открылся этот магазин?
7. Мы несколько раз бывали в этом городе, потому что он нам нравится.
8. Он тогда приезжал со своими друзьями.

7-көнүгүү. Этиштерди жактап, аларды катыштырып сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Мен	бол.....
Сен	добуш бер.....
Сиз	эс ал.....
Ал	жаз.....
Биз	сатып ал.....
Силер	талкуула.....
Сиздер	ойно.....
Алар	жардам бер.....

4 – сабак

ТЕМА: «Керек» модалдык сөзүнүн колдонулушу (употребление модального слова «керек»)

- ❖ Сен эртең жумушка саат жетиге барышың керек.
- ❖ Мен бул кеңешмеге катышышым керекпи?
- ❖ Силер саат канчада учушуңар керек?
- ❖ Биз саат ондо учушубуз керек болчу, бирок аба-ырайы бузулгандыктан кармалып жатабыз.
- ❖ Атам бүгүн иш сапардан келиши керек.

Келиңиз үйрөнөлү

Модальное слово «керек» выражает долженствование и употребляется с глаголами, к которым присоединяется аффикс **–ыш** с фонетическими вариантами, при этом глагол будет употребляться с окончаниями принадлежности.

• Мен айт+ ыш +ым керек	(Я должен сказать)
• Сен айт+ ыш +ың керек	(Ты должен сказать)
• Сиз айт+ ыш +ыңыз керек	(Вы должны сказать)
• Ал айт+ ыш +ы керек	(Он (она) должен сказать)
• Биз айт+ ыш +ыбыз керек	(Мы должны сказать)
• Силер айт+ ыш +ыңар керек	(Вы должны сказать)
• Сиздер айт+ ыш +ыңыздар керек	(Вы должны сказать)
• Алар айт+ ыш +ы керек	(Они должны сказать)

Отрицательная форма образуется при помощи отрицательного аффикса **–ба** с его фонетическими вариантами, который присоединяется сразу же после основы глагола:

• Мен айт+ па+ш +ым керек	(Я не должен говорить)
• Сен айт+ па+ш +ың керек	(Ты не должен говорить)
• Сиз айт+ па+ш +ыңыз керек	(Вы не должны говорить)

- Ал айт+ **па+ш** +ы керек (Он (она) не должен говорить)
- Биз айт+ **па+ш** +ыбыз керек (Мы не должны говорить)
- Силер айт+ **па+ш** +ыңар керек (Вы не должны говорить)
- Сиздер айт+ **па+ш** +ыңыздар керек (Вы не должны говорить)
- Алар айт+ **па+ш** +ы керек (Они не должны гоаорить)

Келиңиз жаттайлы

Катчы – секретарь, жогоруда – выше, соода келишимдери – торговые договора, жеткир – доставлять, милдет – обязанность, мүдүр – директор, жыйын – собрание, өткөр – проводить, бас – печатать, жооп бер – отвечать, дареги боюнча – по адресу, жолугушуу – встреча, кайрыл – обращаться, кабыл ал – принимать, жолдо – направлять, тыкан – опрятная, так – точная, пунктуальная, жоопкерчиликтүү – ответственная, сапат – качество;

Менин жумуштагы милдеттерим

Менин аты-жөнүм Мырзабекова Айгерим. Мен кичинекей бир фирмада катчы болуп иштейм. Биздин фирмабыз турмуш тиричилик техникасы менен иштейт. Биздин фирмада сегиз адам иштейт. Ар бирибиздин өз милдеттерибиз бар. Мен күн сайын жумушка эртең менен саат сегизде келишим керек. Иш кагаздарын иретке келтиришим керек. Дүйшөмбү сайын биздин мүдүрүбүз кабинетинде беш мүнөттүк жыйын өткөрөт. Ар бир жыйындын протоколун түзүп, аны компьютерден басып беришим керек. Телефон аркылуу жооп берип турушум керек. Келген кагаздарды каттап, аларды дареги боюнча жөнөтүшүм керек. Күн сайын ар кандай деңгээлдеги жолугушуулар болуп турат. Бул жолугушуулар кайда, саат канчада болорун алдын-ала мүдүрүбүзгө эскертип турушум

керек. Ошондой эле биздин ишканабызга көп адамдар ар кандай суроолор боюнча кайрылышат, мен аларды кабыл алып, керектүү жерлерге жолдошум керек. Мен ишине так, жоопкерчиликтүү, тыкан болушум керек. Анткени менин жумушумда ушул сапаттар өтө керек.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Мырзабекова Айгерим кайда иштейт?
2. Ал ким болуп иштейт?
3. Ал иштеген фирма эмне менен алектенет?
4. Бул фирмада канча адам иштейт?
5. Айгерим жумушка саат канчага келиши керек?
6. Ал жумушка келген соң эмне кылышы керек?
7. Ал жолугушууларга катышышы керекпи?
8. Катчы кандай болушу керек?

Келиңиз сүйлөшөлү

- ❖ - Саламатсызбы, Айгерим.
- Саламатсызбы, мүдүр мырза.
- Ишиңиз ийгиликтүү болсун!
- Сиздин дагы, Максат Ишенович.
- Айгерим, мени бирөө сурадыбы?
- Азырынча эч ким сурай элек. Бирок саат сегиз жарымда Сизге Айдар Абасов келет, билсеңиз керек.
- Ооба, эсимде, мен кабинетимде болом, кичи пейилдикке, мага кофе жасап бериңизчи.
- Жарайт, азыр даяр болот.
- Ырахмат.
- Айтмакчы, Максат Ишенович, мурунку айдын отчету Сиздин үстөлүңүздүн үстүндө жатат. Кечээ эсепчибиз алып келген эле.
- Жакшы, эсепчибизди менин кабинетиме чакырып коюңузчу.
- Макул, азыр ага телефон чалам.

- ❖ - Сиз кайда иштейсиз?
- Мен китепканада иштейм.
- Сиз китепканачысызбы?
- Ооба, менин кесибим китепканачы.
- Сизге жумушуңуз жагабы?
- Ооба, жагат, бирок биздин жумушубуз жеңил эмес, биз көп иштейбиз.
- Сиз китеп окуганды жакшы көрөсүзбү?
- Ооба, китеп окуу мага абдан жагат, бош убакыт пайда болуп калса, мен китеп окуйм.
- Көбүнчө китепканага мектеп окуучулары жана студенттер келсе керек.
- Мектеп окуучулары да, студенттер да, илимий иш менен алектенгендер да келет.
- Сиздин милдетиңиз эмнеде?
- Мен күн сайын саат тогузга китепканага келишим керек. Келгенден кийин окуу залын окурмандарга даярдашым керек. Келген адамдарды тосуп алып, алар заказ кылган китептерди таап беришим керек.
- Кеңеш сураган окурмандар барбы?
- Андайлар да бар, аларга керектүү китептерди сунуш кылам. Биз эч качан окурмандарга орой мамиле жасабашыбыз керек.
- Иш күнүңүз саат канчада бүтөт?
- Адатта саат сегизде жумушубуз бүтөт.
- Сиз чарчайсызбы?
- Ооба чарчайм, бирок мен өз ишимди жан дилим менен аткарам.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Сиз ким болуп иштейсиз?
2. Сиздин жумушуңуз канча саатка созулат?
3. Сиз жумушта эмне кылышыңыз керек?
4. Сиз эмне кылбашыңыз керек?
5. Сиз өз тажрыйбаңызды жогорулатыш үчүн эмне кылышыңыз керек?
6. Сиздин оюңузча тажрыйба алыш үчүн башка мамлекеттерге стажировкага барыш керекпи?
7. Адам жумушунда чоң абройго ээ болуш үчүн эмне кылышы керек деп ойлойсуз?

Көнүгүүлөр

1- көнүгүү. Төмөнкү сөздөрдү жактагыла.

	+	-
Мен	жазышым керек	жазбашым керек
Сен	жаз _____	жаз _____
Сиз	жаз _____	жаз _____
Ал	жаз _____	жаз _____
Биз	жаз _____	жаз _____
Силер	жаз _____	жаз _____
Сиздер	жаз _____	жаз _____
Алар	жаз _____	жаз _____

2- көнүгүү. Көп чекиттин ордуна тиешелүү мүчөлөрдү улагыла.

1. Сиз бул китепти окуп чык... керек, ал аябай кызыктуу. 2. Ден-соолугуң чың болуш үчүн сен спорт менен машык... керек. 3. Биз тарыхыбызды унутпа... керек. 4. Сен жакшы оку... керек. 5. Адамдар жаратылышты корго... керек. 6. Силер жолдо жүрүүнүн эрежелерин сакта... керек. 7. Ал дүйшөмбү күнү ишсапарга кет... керек. 8. Сиздер өз убагында тамактан... керек. 9. Биз ата-энелерибизди сыйла... керек. 10. Ар бир адам өз өлкөсүн сүй... керек.

3- көнүгүү. Суроолорго оң жана терс жоопторду бергиле.

1. Сиз пресс-конференция өткөрүшүңүз керекпи?

Ооба, _____

Жок, _____

2. Мен тамак жасашым керекпи?

Ооба, _____

Жок, _____

3. Элзат саат тогузга келиши керекпи?

Ооба, _____

Жок, _____

4. Ал китеп сатып алышы керекпи?

Ооба, _____

Жок, _____

5. Мен бул текстти которушум керекпи?

Ооба, _____

Жок, _____

6. Асия бул дарыны ичиши керекпи?

Ооба, _____

Жок, _____

7. Мен иш сапарга барышым керекпи?

Ооба, _____

Жок, _____

8. Биз суроого жооп беришибиз керекпи?

Ооба, _____

Жок, _____

4- көнүгүү. Көп чекиттин ордуна керектүү сөз айкаштарын койгула.

1. Доктур дары _____.
2. Текшерүүчү билеттерди _____.
3. Профессор лекция _____.
4. Окуучулар сабактарга _____.
5. Мүдүр адилеттүү _____.
6. Дүкөн күнү-түнү _____.
7. Сатуучу кардарга орой _____.
8. Адамдар бири-бирин _____.

Колдонулуучу сөздөр: окушу керек, болушу керек, жазып бериши керек, кечикпеши керек, иштеши керек, урматташы керек, текшерилиши керек, сүйлөбөшү керек.

5- көнүгүү. Сүйлөмдөрдү кыргыз тилине которгула.

1. Вы не должны волноваться. _____
2. Я должен отправить это письмо. _____
3. Мы не должны загрязнять природу. _____
4. Ты должен быть в 5 часов дома. _____
5. Вы не должны ссориться. _____
6. Мне нужно поговорить с Вами. _____
7. Вы должны были вчера позвонить. _____
8. Вам нужно отдохнуть, вы устали. _____

9. Они не должны знать. _____

10. Мне нужно вернуться назад. _____

6- көнүгүү. Суроолорго жооп бергиле.

1. Ден соолук чың болуш үчүн эмне кылыш керек?
2. Жакшы адис болуш үчүн эмне кылыш керек?
3. Ийгиликке жетиш үчүн эмне кылыш керек?
4. Жеке ишкана ачыш үчүн эмне кылыш керек?
5. Чет тилди үйрөнүш үчүн эмне кылыш керек?

7-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна тиешелүү мүчөлөрдү койгула.

1. Мен эртең менен институтка бар... керек.
2. Силер тапшырманы аткар... керек.
3. Сиз бул китепти сатып ал... керек.
4. Ар бир адис өз милдеттерин аткар... керек.
5. Биз кыргыз тилин үйрөн... керек.
6. Менин досум университетти быйыл бүт... керек.
7. Адамдар убагында тамактан... керек.
8. Сен эч качан калп айтпа... керек.
9. Жаштар билим ал... керек.
10. Биз шаарыбызды булгаба... керек.

8- көнүгүү. Берилген сүйлөмдөрдөгү этиштерге тиешелүү мүчөлөрдү улап жазгыла.

1. Мен бул маселе тууралуу эртеңки чогулушта айт_____ керек.
2. Сен өз милдетинди так аткар_____ керек, ошондо гана ишинде ийгиликтер болот.
3. Кыргызстандын жаратылышын корго_____ керек, анткени бул биздин байлыгыбыз.
4. Сиз жумушуңузга кечикпей кел_____ керек.
5. Силер жакшы оку_____ керек.
6. Бул жумушка орношо турган адам кыргыз жана англис тилдерин бил_____ керек.
7. Муздак суу ич_____ керек, анткени тамагың ооруп жатат.
8. Жакшылыкты унут_____ керек.
9. Адамдар дайыма бири-бирине жардам бер_____ керек.
10. Мен азыр кет_____ керек, анткени кечигип жатам.

5 - сабак

Т Е М А: Капыскы өткөн чак

(прошедшее неожиданное время)

- ❖ Ал кечээ мага телефон чалыптырбы?
- ❖ Ооба, ал мага телефон чалыптыр.
- ❖ Мен бул жөнүндө укпаптырмын.
- ❖ Биз кечээ жарым саат кечигиптирбиз.
- ❖ Мен китебимди унутуп калыптырмын.

Келиңиз үйрөнөлү

Прошедшее неожиданное время (**капыскы өткөн чак**) выражает действие, которое произошло в прошлом, но факт свершения действия стал известен случайно, внезапно или всплыл в памяти говорящего неожиданно, в момент речи, отвечает на вопрос **эмне кылыптыр?** (что сделал?).

Данная форма глагола образуется при помощи аффиксов **–ыптыр, -иптир, -уптур, -үптүр**, если основа оканчивается на согласную, **-птыр, -птир, -птур, птүр**, если основа оканчивается на гласную.

• Мен уг+уптур+мун	Биз уг+уптур+буз
• Сен уг+уптур+суң	Силер уг+уптур+суңар
• Сиз уг+уптур+суз	Сиздер уг+уптур+суздар
• Ал уг+уптур	Алар уг+уш+уптур

При отрицании к основе глагола добавляется отрицательный аффикс **–ба** с фонетическими вариантами и далее следуют аффиксы времени и личные окончания глагола.

• Мен ук+па+птыр+мын	Биз ук+па+птыр+быз
• Сен ук+па+птыр+сың	Силер ук+па+птыр+сыңар
• Сиз ук+па+птыр+сыз	Сиздер ук+па+птыр+сыздар
• Ал ук+па+птыр	Алар ук+уш+па+птыр

Келиңиз жаттайлы

Илгери-илгери – давным давно, акылман – мудрый, чатакташ – ссориться, бирдиги жок – не дружные, уруп кет – побить, ойго чөк – задуматься, предаться раздумью, убайым тарт – переживать, беспокоиться, тобулгу – таволга, бир тутам – одна связка, күчүн сына – испытать силы, сындыр – сломать, бооланган – связанный в пучок, бирдиктүү – сплоченный, единный, ошондон чыгыптыр – произошло отсюда, көрсө - оказывается, күрөшүү – бороться.

Ырыс алды – ынтымак

Илгери-илгери бир акылман карыя болуптур. Анын тогуз уулу болгон экен. Бирок балдары акылсыз болуп чыгыптыр. Бири-бирин урматтабай, дайыма чатакташып жүрүшчү экен. Бирдиги жок балдарды башка адамдар уруп кетиптир. Атасы терең ойго чөгүп, эмне кылсам деп убайым тартыптыр. Бир күнү атасы тоого барып, бир тутам тобулгуну алып келиптир. Андан кийин балдарын чакырыптыр.

- Кана, балдарым, бул тобулгуну тобу менен сындырып көргүлө, - дептир.

Тогуз уулу кезек менен күчүн сынап көрүптүр, бирок эч кимиси сындыра албаптыр.

Анда карыя тобулгуну чечип:

- Эми сындырып көргүлө, - деп айтыптыр.

Балдары бат эле тобулгуну сындырыптыр.

Ошондо атасы мындай деген экен:

- Балдарым, эгерде ынтымактуу болбосоңор, силерди тобулгудай дароо эле сындырып коюшат. Эгерде бооланган тобулгудай бирдиктүү болсоңор, силерди эч ким жеңе албайт, - дептир.

Мына ошондон кийин акылман карыянын уулдары акылга кирип, ынтымактуу жашап калышыптыр. «Ырыс алды – ынтымак» деген сөз ошондон чыгыптыр.

Суроолорго жооп бергиле

1. Акылман карыянын канча уулу болуптур?
2. Уулдары кандай болгон экен?
3. Атасы эмне үчүн убайым тартыптыр?
4. Бир күнү акылман карыя тоого барып, эмне алып келиптир?
5. Ал балдарына кантип акылга салыптыр?

6. Атасы балдарына эмне деп айтыптыр?
7. Сиз ырыс алды – ынтымак деген сөздү кандай түшүнөсүз?
8. Эл бирдиктүү болсо, бейпилдик болот деген чынбы?

Келиңиз сүйлөшөлү

- ❖ - Балдар, биз абдан кызыктуу жомокту окудук. Анын тарбиялык мааниси абдан зор. Силер «Ырыс алды – ынтымак» дегенди кандай түшүнөсүнөр?
- Мунун мааниси чоң, албетте. Ынтымак болгон жерде тынчтык, бейпилдик, токчулук болот.
- Анткени, ынтымактуу үй-бүлө деген улууларды сыйлоо, кичүүлөрдү ызаттоо дегенди билдирет. Мындай үй-бүлөдө дайыма күлкү, тынчтык болот эмеспи.
- Муну биз бир гана үй-бүлөгө эмес, башка жагдайларда да колдонсок болот.
- Сиз менен толук макулмун, эгерде өлкөдө биримдик болсо, анда бейпил турмуш, ийгиликтер болот деп ойлойм.
- Илгертен эле кыргыз эли биримдик үчүн күрөшүп келген. Ынтымак ырыска алып келет, ошондуктан баарыбыз ынтымакта жашашыбыз керек.
- Эң туура, ырыс алды – ынтымак.

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү. Берилген этишти үлгү боюнча капыскы өткөн чакта жасагыла.

Үлгү: көрүптүрсүзбү? → көрүптүрсүз → көрбөптүрсүз → көрбөптүрсүзбү?

жазыптырмын →

сураптырсың →

чарчаптырсыз →

иштептир →

сатып алыптырбыз →

2-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна капыскы өткөн чактын мүчөлөрүн улап жазгыла.

1. Кечиресиз, мен сизди тааныбай кал... 2. Сен эмне чогулуш жөнүндө укта...? 3. Эртең менен турсам, калың кар жаап кой... 4. Сиз өзүңүздүн капчыгыңызды биздикинде унутуп кал... 5. Биз тапшырманы туура эмес аткар... 6. Силер аны капа кыл... 7. Алар кечээ үйгө келишпе... 8. Сиздер жумушка кечигип кел...?

3-көнүгүү. Берилген этиштерди капыскы өткөн чакта жактагыла.

+	-
Мен окуптурмун	Мен окубаптырмын
Сен айт_____	Сен айт_____
Сиз ал_____	Сиз ал_____
Ал жооп бер_____	Ал жооп бер_____
Биз ойло_____	Биз ойло_____
Силер кач_____	Силер кач_____
Сиздер чык_____	Сиздер чык_____
Алар ырда_____	Алар ырда_____

4-көнүгүү. Кашаанын ичиндеги капыскы өткөн чактагы этиштердин туура формасын колдонула.

1. Кечээ эмне жаан (*жааптырбы, жааптырмынбы*)? 2. Алиман мектепти алтын медаль менен (*аяктаптырсың, аяктаптыр*). 3. Сиз эмне (*ооруп калыптырсыңбы, ооруп калыптырсызбы*)? 4. Көрсө, ал мени (*унутпаптыр, унутпаптырмын*). 5. Сен жарышта биринчи орунду (*алыптырсыңар, алыптырсың*). 6. Силер жат жазууну аябай жакшы (*жазыптырсыздар, жазыптырсыңар*). 7. Кызматкерлер бөлмөдөн (*чыгып кетиптирсиңдер, чыгып кетишиптир*). 8. Мен өзүмдүн аялдамамдан (*өтүп кетиптирсиң, өтүп кетиптирмин*). 9. Биз бул адамды мурда (*көрүптүрбүз, көрүптүр*). 10. Былтыр жай аябай ысык (*болуптурсуң, болуптур*).

5-көнүгүү. Суроолорго оң жана терс формада жооп бергиле.

1. Кечээ лекция болуптурбу?	_____.
2. Балдар каникулга чыгышыптырбы?	_____.
3. Сиз уктап калыптырсызбы?	_____.
4. Сен бул чыгарманы окуптурсуңбу?	_____.
5. Ал конкурстан өтүптүрбү?	_____.
6. Сиз бул ишти текшербептирсиңби?	_____.

6- көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү этиштерди капыскы өткөн чакта колдонуп жазгыла.

1. Мен сени тааныбай кал..., аябай өзгөр....
2. Көрсө, ал эрте кетип кал....
3. Кечиресиз, биз сизди байкаба....
4. Асан бүгүн сабакка келбе....
5. Мен бул китепти мурун оку....
6. Менин билишимче, алар бул шаардан кет....
7. Сен эмне уктап кал...?
8. Биз бул фильмди көп жолу көр....
9. Студенттер конференцияда кызыктуу баяндама жаса....
10. Кечирип коюңуз, мен жолугушуу жөнүндө унутуп кал....

7-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Вчера, оказывается, мне мой коллега звонил.
2. Я, оказывается, забыл взять зонт.
3. Вы, оказывается, вчера рано ушли с вечеринки.
4. Он, оказывается, здесь много лет проработал.
5. Оказывается, вчера не было первого занятия.
6. Оказывается, они не знали о случившемся.

6 – сабак

ТЕМА: Каалоо-тилек ыңгай

(желательное наклонение)

- ❖ Сиз кайда баргыңыз келет?
- ❖ Мен кинотеатрга баргым келет.
- ❖ Силердин бул үйдө жашагыңар келеби?
- ❖ Биздин бул үйдө жашагыбыз келет.
- ❖ Алардын кечээ тоого баргысы келген, бирок барышкан жок, анткени жамгыр жаап койду.

Келиңиз үйрөнөлү

Желательное наклонение (каалоо-тилек ыңгай) глагола выражает значение намерения, желания или нежелания совершить действие. Существует несколько способов выражения желательного наклонения, которые образуются при помощи достаточно большого числа аффиксов и вспомогательных глаголов, слов. Данная форма образуется путем присоединения к основе глагола аффиксов **-гы, -ги, -гу, -гү; -кы, -ки, -ку, -кү**, которые принимают к себе аффиксы принадлежности и этот глагол сочетается со вспомогательным глаголом **«келет»**.

• Менин бар+гы+м келет	Биздин бар+гы+быз келет
• Сенин бар+гы+ң келет	Силердин бар+гы+ңар келет
• Сиздин бар+гы+ңыз келет	Сиздердин бар+гы+ңыздар келет
• Анын бар+гы+сы келет	Алардын бар+гы+сы келет

При отрицании к вспомогательному глаголу добавляется отрицательный аффикс **–ба** с фонетическими вариантами. Например: Менин тоого баргым келбейт – Я не хочу ехать в горы. Айбек дарыгер болгусу келбейт – Айбек не хочет быть доктором.

При употреблении в разных временных формах изменяется вспомогательный глагол:

1. Айгүл кечээ бала бакчага баргысы **келген жок** – Айгуль вчера не хотела идти в детский сад.
2. Менин азыр чай ичким **келип жатат** – Я сейчас хочу пить чай.
3. Анын бул үйдө жашагысы **келчү** – Она хотела жить в этом доме.

Менин	оку <u>гум</u> келет	оку <u>гум</u> келбейт
Сенин	оку <u>гуң</u> келет	оку <u>гуң</u> келбейт
Сиздин	оку <u>гунуз</u> келет	оку <u>гунуз</u> келбейт
Анын	оку <u>гусу</u> келет	оку <u>гусу</u> келбейт
Биздин	оку <u>губуз</u> келет	оку <u>губуз</u> келбейт
Силердин	оку <u>гунар</u> келет	оку <u>гунар</u> келбейт
Сиздердин	оку <u>гунуздар</u> келет	оку <u>гунуздар</u> келбейт
Алардын	оку <u>гусу</u> келет	оку <u>гусу</u> келбейт

Келиңиз жаттайлы

Тилек – мечта, быйыл – в этом году, тапшыр – поступать, бала чак – детство, керектүү – нужная, пайдалуу – полезная, бүт – все, күч – сила, жумша – потратить, алып кел – приносить, буюрса – даст Бог, илимий иш – научная работа, жакта – защитить, заманбап – современный, жабдык – оборудование, балалуу бол – иметь детей, тарбия – воспитание, саякат – путешествие, карылык – старость, жет – достигнуть, дойти, небере-чөбүрө - внуки-правнуки, ишке аш – осуществиться, реализоваться;

Менин тилегим

Менин атым Жамал. Мен азыр он алты жаштамын. Быйыл мектепти аяктап жатам. Мектептен кийин Медициналык академияга тапшыргым келет. Бала чагымдан доктур болгум келчү. Анткени бул кесип абдан керектүү жана пайдалуу. Бирок ошол эле мезгилде татаал жана жоопкерчиликтүү. Доктур болуу үчүн албетте жакшы окуш керек. Ал үчүн мен бүт күчүмдү жумшайм. Буюрса, жогорку билим алган соң, мен адамдарга зор пайда алып келем деген оюм бар. Медицина тармагы боюнча илимий иш жактагым келет. Жеке клиника ачкым келет. Клиникамда өлкөбүздөгү күчтүү жана белгилүү доктурлар менен иштегим келет. Келген оорулуу адамдарга ден-соолуктарын чындоого жардам бергим келет. Клиникамды бардык керектүү заманбап медициналык жабдыктар менен жабдыгым келет. Бул үчүн мен көп эмгектенишим керек. Анан дагы ар бир аял сыяктуу мен да жакшы адамга жолугуп, үй-бүлө кургум келет. Төрт балалуу болгум келет. Балдарыма татыктуу тарбия бергим келет. Алардын билимдүү, адептүү, маданияттуу балдардан болушун каалайм. Үй-бүлөм менен чоң жана жайлуу үйдө жашагым келет.

Үйүмдө балдарым үчүн бүт шарттарды түзүп бергим келет. Жолдошум жана балдарым менен ар кайсы өлкөлөргө саякатка баргым келет. Дагы көп ойлорум бар, аларды да ишке ашыргым келет. Жолдошум менен бактылуу карылыкка жетким келет. Көп небере-чөбүрө көргүм келет.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Жамал канча жашта?
2. Ал качан мектепти аяктайт?
3. Жамал ким болгусу келет?
4. Ал кайсы окуу жайга тапшыргысы келет?
5. Ал окуудан кийин аспирантурада окугусу келеби?
6. Анын болочок кесиби оорбу?
7. Жамал канча балалуу болгусу келет?
8. Жамал үй-бүлөсү менен кайда жашагысы келет?
9. Ал саякатка чыккысы келеби?
10. Сиздин оюңузча доктур болуш үчүн адам кандай сапаттарга ээ болуш керек?

Келиңиз сүйлөшөлү

- ❖ - Сиздин атыңыз ким?
- Менин атым Жамал.
- Менин атым Айдай. Мен студентмин.
- Таанышканыма кубанычтамын. Сиз кайсы окуу жайда окуйсуз?
- Мен дагы таанышканыма кубанычтамын. Мен Улуттук университеттин социология факультетинде окуйм.
- Сиз мектепте окуйсузбу же студентсизби?
- Мен мектепте окуйм. Быйыл он биринчи классты аяктап жатам.
- Сиз ким болгуңуз келет?
- Мен доктур болгум келет.
- Сиз кайсы окуу жайына тапшыргыңыз келет?
- Мектептен кийин Медициналык академияга өткүм келет.
- Абдан жакшы тилегиңиз бар экен. Демек, сиз болочокто доктур болот экенсиз да.
- Ооба, мен өзүм кичинекей кезимден адамдарды дарылагым келчү.

- Бул абдан асыл иш. Сиздин үй-бүлөңүздө доктурлар барбы?
- Менин чоң апам доктур. Ал хирург. Мен да чоң апамдай хирург болгум келет.
- Сиздин тандооңузга ата-энеңиз кандай карайт?
- Алар дайыма мени колдошот. Мен алардын ишеничин актагым келет.
- Абдан жакшы, сиздин тилегиңиз орундалсын.
- Ырахмат сизге.

❖ - Сиздин кайсы өлкөгө барып саякаттагыңыз келет?

- Менин Парижге баргым келет. Бул Франциянын өзгөчө кооз шаары.

- Ооба, сиз туура айтасыз. Бул чынында керемет шаар. Сиз бул шаарда болгонсузбу?

- Жок, бирок барам деген оюмду ишке ашыргым келет. Бул менин

кыялымдагы шаар. Париждин символу болгон Эйфель мунарасына чыгып, Париждин сулуулугуна суктангым келет.

- Оо, бул абдан бийик мунара, анын бийиктиги канча метр экенин билесизби?

- Менин билишимче анын бийиктиги 324 метр, бул ошол мезгилдеги эң бийик деп эсептелген Хеопстун пирамидасы, Кельн жана Ульм соборлору сыяктуу курулуштардан эки эсе бийик болгон экен.

- Ал мунара качан курулган?

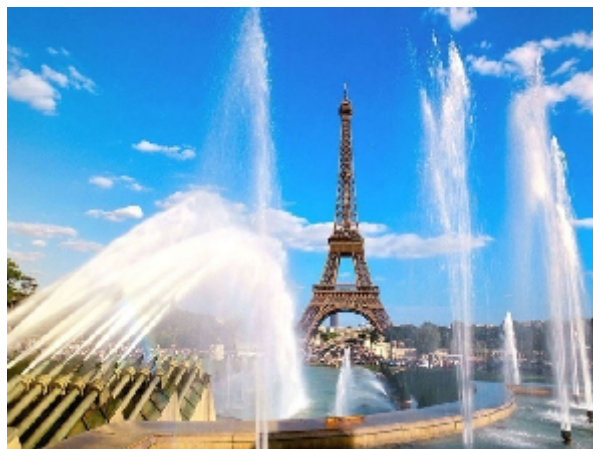
- Анын курулушу 1887-жылы башталып, 1889-жылы аякталган. Анын түсү да өзгөрүп турган – башында ал сары, андан кийин кызыл-күрөң болуп боелуп, азыркы мезгилде ал «күрөң-эйфель» түстө. Бул түс колонун (бронза) табигый (естественный) түсүнө жакын.

- Кандай кызыктуу маалымат бердиңиз. Сиз бул шаарга ким менен баргыңыз келет?

- Албетте, мен бул шаарга жакын адамым менен баргым келет, өзүмдүн кубанычымды ошол адам менен бөлүшкүм келет.

- Кандай сонун! Сиздин тилегиңиз ишке ашсын.

- Ырахмат, сизге да жакшылыктарды каалайм.

Көнүгүүлөр

1 - көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү бош жерлерге мааниси жагынан туура келген этиштерди койгула.

1. Ишемби күнү мен тоого барып _____. 2. Элзат ушул университетте _____.
_____. 3. Сиз ата-энем менен _____? 4. Биздин концертке _____.
5. Сен эмне котормочу _____? 6. Алар тигил үйдү _____. 7. Мен
чет тилдерди _____. 8. Силердин чай _____. 9. Мен аны менен _____.
_____. 10. Сиздердин жаңы жерлерди _____.

Колдонулуучу сөздөр: *таанышкыңыз келеби, эс алгым келет, ичкиңер келеби, сүйлөшкүм келбейт, окугусу келет, болгун келеби, үйрөнгүм келет, баргыбыз келет, көргүңүздөр келеби, сатып алгысы келет.*

2- көнүгүү. Суроолорго оң жана терс жоопторду бергиле.

1. Сиздин бакка барып сейилдегиңиз келеби?
Ооба, _____
Жок, _____
2. Силердин жайында Ысыккөлгө баргыңар келеби?
Ооба, _____
Жок, _____
3. Сенин мугалим болгун келеби?
Ооба, _____
Жок, _____
4. Сиздин кечээ киного баргыңыз келдиби?
Ооба, _____
Жок, _____
5. Сиздердин машине сатып алгыңыздар келген жокпу?
Ооба, _____
Жок, _____
6. Силердин иштегиңер келдиби?
Ооба, _____
Жок, _____
7. Сиздин бийлегиңиз келеби?
Ооба, _____
Жок, _____

8. Сенин чай ичкиң келип жатабы?

Ооба, _____

Жок, _____

3- көнүгүү. Көп чекиттердин ордуна тиешелүү мүчөлөрдү улагыла.

1. Ал үйүнө кет... келип жатат. 2. Самар учкуч бол... келет. 3. Биздин айылда жаша... келет. 4. Атам бул жерге бассейн кур... келет. 5. Ал апасын аябай сагынып, аны көр... келип жатат. 6. Сиздин эс ал... келген жокпу? 7. Мен абакошчу бол... келет. 8. Сиздердин бул конкурска катыш... келеби? 9. Менин аябай укта... келип жатат. 10. Сен келечекте ким бол... келет?

4- көнүгүү. Сүйлөмдөрдү кыргыз тилине которгула.

1. Я хочу купить это платье. _____
2. Вы хотите посмотреть новый фильм? _____
3. Мы хотим выступить с докладом. _____
4. Ты не хочешь пойти со мной в кино? _____
5. Я не хочу танцевать. _____
6. Вы хотите посетить красивые места? _____
7. Салима хочет стать актрисой. _____
8. Я не хотел вас обидеть. _____
9. Вы здесь хотите работать? _____
10. Они хотели поздравить вас. _____

5- көнүгүү. Сүйлөмдөрдү толуктагыла.

1. Мен бул адам менен таанышкым келип жатат, анткени ...
2. Сиз биз менен кечеге баргыңыз келеби, анда ...
3. Апам аны менен сүйлөшкүсү келбей жатат, ошондуктан ...
4. Адилет ушул жылы окууга тапшыргысы келет, бирок ...
5. Мен эс алгым келип жатат, анткени ...
6. Дастандын тамак жегиси келген жок, ошондуктан ...
7. Биз бул үйдү сатып алгыбыз келет, анткени ...
8. Менин бийлегим келбей жатат, ошондуктан ...
9. Ал мага бир нерсе айткысы келди, бирок ...
10. Менин бул жерде жашагым келет, ошондуктан ...

7 – сабак

Т Е М А: Адат өткөн чак

(Прошедшее многократное время)

- ❖ Сиз мурда Самар менен иштечүсүзбү?
- ❖ Жок, мен мурда башка ишканада иштечүмүн.
- ❖ Сиз дем алыш күндөрүн кандай өткөрчүсүз?
- ❖ Мен үй-бүлөм менен сейилбакка барчүмүн.
- ❖ Биз мурда бул кишини көрчү эмеспиз.

Келиңиз үйрөнөлү

Прошедшее длительное или многократное время (**адат өткөн чак**) обозначает действие, которое совершалось в прошлом многократно или на протяжении длительного периода, и образуется от основы глагола присоединением аффиксов –чу, –чү, отвечает на вопрос **эмне кылчу?** (что делал?).

• Мен жаз+чу+мун	Биз жаз+чу+буз
• Сен жаз+чу+суң	Силер жаз+чу+суңар
• Сиз жаз+чу+суз	Сиздер жаз+чу+суздар
• Ал жаз+чу	Алар жаз+ыш+чу

Отрицательная форма образуется при помощи отрицательной частицы **эмес**, к которой присоединяются личные окончания глагола.

• Мен жаз+чу эмесмин	Биз жаз+чу эмеспиз
• Сен жаз+чу эмессиң	Силер жаз+чу эмессиңер
• Сиз жаз+чу эмессиз	Сиздер жаз+чу эмессиздер
• Ал жаз+чу эмес	Алар жаз+ыш+чу эмес

Келиңиз жаттайлы

Кыз куумай – догони девушку, күйөөлөп жүргөндө - посещать невесту на правах жениха, байыркы – древний, калыс – судья, тандаган – выбранная, мин – садиться

верхом, катыш – принимать участие, ата конуш – родина, эригип – скучать, алдын-ала – предварительно, алыстыкта – на расстоянии, белги – знак, өп – целовать, саба – хлестать, бить камчой, кач – убежать, кууп жөнө – догонять, жеңгендер – победившие, байге – приз, белгиленген – определенный, специальный.

Кыз куумай

Кыз куумай оюну кыргыз элинин эң байыркы оюндарынын бири. Кыргыз эли бул оюнду көбүнчө күйөө кызга күйөөлөп жүргөндө, аш-тойдо, майрамдарда ойноп, калың элге тамаша курушчу.

Кыз куумайдын байыркы оюн экендиги «Манас» эпосунда да жолугат. Сейтек ата конушу Таласка көчүп келе жатып, жолдо эригип, көңүл ачыш үчүн кыз куумай оюнун ойношкондугу баяндалат.

Оюн түз жерде ойнолот. Оюнга калыс дайындалат. Кыз куумайга жаш кыз-жигиттер улуттук кийимчен катышат. Оюнга минилүүчү аттар алдын-ала суутулуп, даярдалат. Оюндун шарты боюнча кыз тандаган атына минип жигиттен 20-25 метрдей алыстыкта турат. Калыс белги бергенден кийин кыз качат, ал эми жигит аны кууп жөнөйт. Эгерде жигит кызга жетсе, артылып бетинен өпкөн, жетпей калса, кыз атынын башын буруп жигитти камчы менен сабаган. Оюнда жеңгендерге белгиленген байге ыйгарылат.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Кыз куумай оюну эмне үчүн байыркы оюн деп эсептелинет?
2. Кыз куумай оюнун адатта качан ойношот?
3. Оюн өтүлүүчү жер кандай болушу керек?
4. Кыз куумайга кимдер катышат?
5. Оюндун шарты кандай?

6. Жигит кызга жетсе, эмне кылат?
7. Эгерде жигит кызга жетпей калса, кыз эмне кылат?
8. Оюнда жеңгендерге эмне берилет?

Тапшырма. Берилген сөздөрдөн сүйлөмдөрдү түзгүлө.

1. Кыргыз, улак тартыш, бири, эң, түрлөрүнүн, оюндарынын, байыркы, улуттук.
2. Оодарышта, жеңишке, ким, ат үстүнөн, ээ, атаандашын, түшүрсө, жерге, оодарып, болот.
3. Оюнунун, ырдап бериши, катышуучусу, керек, ыр кесе, көрсөтүп бериши, бийлеп, албаса, эгерде, ырдай, же, өнөрлөрүн, керек, башка, анда.
4. Кыз куумай, жигит, оюнунун, боюнча, жетип, өбүш, кубалап, шарты, кызды, анын, керек, бетинен.
5. Оюнунда, топко, аркан тартмай, бөлүнүп, тартышат, катышуучулар, эки, аркан, кайсы, ынтымактуу, топ, болсо, күчтүү, жана, жеңип чыгат, ошолор.

Келиңиз сүйлөшөлү

- ❖ - Саламатсыңбы, Марина.
- Саламатсыңбы, Алтынай.
- Марина, эртең мен тойго барганы жатам, мени менен барасыңбы?
- Абдан жакшы ойду айттың, мен кыргыздардын каада-салтын өз көзүм менен көргүм келип жүргөн.
- А сен кандай каада-салттарды билесиң?
- Көп эле каада-салттар жөнүндө окуганмын, мисалы, тушоо кесүү, бешик той, үйлөнүү тою, жентек той. Бирок бирине да катышып көргөн эмесмин.

- Биз эртең үйлөнүү тойго барабыз. Менин тасжем күйөөгө чыгып жатат.
- Кандай кызыктуу.
- Эртең кызды узатуу үлпөтүнө барабыз. Бул кыргыздардын салты.
- Кыз узатуу деген эмне?
- Бул каада-салт адатта кызды күйөөсүнүн үйүнө узатууда өткөрүлөт.
- Мен бул үлпөттү көргүм келип жатат.
- Анда эмесе, эртеңкиге чейин.
- Көрүшкөнчө.

***Сөздөр:** той – праздник, каада-салт – обычаи и традиции, күйөөгө чык – выходить замуж, сөйкө салуу – надевать сережки, үйлөнүү той – свадьба, шөкүлө - свадебный женский головной убор, кошок – причитание оплакивание невесты при проводах в дом жениха.*

- ❖ **Кыз узатуу үлпөтү** – проводы невесты, во время проводов невесты устраивают игры, спортивные состязания, поют песни, невесту собирают в дорогу, одевая ее в лучшие наряды, заплетая две косы, и оплакивая ее кошоком матери и тетушек.
- ❖ **Жентек той** – угощение устраиваемое по случаю рождения ребенка.
- ❖ **Бешик той** – торжество по случаю укладывания младенца в колыбель.
- ❖ **Тушоо кесүү** – этот праздник проводится, когда ребенок только начинает ходить, обычно на этом празднике устраивают состязания в беге.
- ❖ - Айбек, сен кандай кыргыз элинин улуттук оюндарын билесиң?
- Улак тартыш, ат чабыш, оодарыш, кыз куумай деген оюндары жөнүндө окуганмын.
- Бул оюндарга катышкансыңбы?
- Мен ыр кесе деген оюнга катышканмын. Бул, чынында, кызыктуу оюн экен.
- Ооба, сен туура айтасың. Бул оюн абдан шандуу өткөрүлөт. А сен эмне ырдаганды билесиңби?
- Жок, мен комуз чертип бердим. Мында ким ырдай албаса, билген өнөрүн көрсөтүш керек.
- Мен былтыр айылда Нооруз майрамын майрамдаганда, оодарыш деген оюнга катышканмын.
- Чын элеби, жеңүүчү болдуңбу?
- Ооба, жеңдим, мага абдан баалуу байге беришкен.
- Сен ат үстүнө мыкты жигит экенсиң да.

- Бул оюнда бир гана ат үстүндө мыкты отурганды билбестен, шамдагай, балбан да болуш керек.
- Баса, мен аркан тартыш деген оюнга да катышканмын. Ошондо биздин команда жеңишке ээ болгон. Оюнга эркектер гана катышат. Мында күч сыналат.
- Кыргыз эли каада-салтка бай калк. Анын улуттук оюндарын, адат-салтын, тамак-ашын өзүнчө бир улуттук кенч катары баалаш керек.

- ❖ Сиз кыргыз элинин кандай улуттук оюндарын билесиз?
- ❖ Кайсы улуттук оюндун катышуучусу болгонсуз?
- ❖ Башка элдердин бир каада-салты жөнүндө айтып бериңиз.

Көнүгүүлөр

1- көнүгүү. Берилген этиштерди адат өткөн чакта жазгыла.

Үлгү: Мен барчумунбу? барчумун барчу эмесмин

Мен сура _____	_____	_____
Сен кара _____	_____	_____
Сиз өткөр _____	_____	_____
Ал белгиле _____	_____	_____
Биз кир _____	_____	_____
Силер кел _____	_____	_____
Сиздер көр _____	_____	_____
Алар аткар _____	_____	_____

2-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү адат өткөн чакта бүтүргүлө.

1. Мен мурда дем алыш күндөрү ...
2. Сен күн сайын ...
3. Сиз былтыр дайыма ...
4. Ал мурда эч качан ...
5. Биз адатта ...

6. Силер мурда жай сайын ...
7. Сиздер өткөн айда жума сайын ...
8. Алар былтыр ай сайын ...

3- көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү бош жерлерге адат өткөн чактагы этиштерди жазгыла.

1. Мен адатта биринчи катарда _____.
2. Ал мага үзбөй кат _____.
3. Сиз мурда кайсы фирмада _____.
4. Биз ай сайын модуль _____.
5. Сен мурда жакшы _____.
6. Силер кандай гүлдөрдү _____.
7. Сиздер жай сайын жүрүшкө _____?
8. Алар дайыма коомдук унаа менен _____.

Колдонулуучу сөздөр: *иштетчүсүз, жүрүшчү, тапшырчубуз, отурчумун, чыкчусуздарбы, окучусуң, жазып турчу, өстүрчүсүңөр.*

4- көнүгүү. Суроолорго жооп бергиле.

1. Сиз мурда кандай музыканы укчусуз?
2. Сиз мурда жума сайын театрда барчусузбу?
3. Сиз адатта саат канчада турчусуз?
4. Сиз мурда спорт менен машыкчусузбу?
5. Сиз адатта кайсы унаа менен жүрчүсүз?
6. Сиз адатта саат канчада үйгө келчүсүз?
7. Сиз мурда ким болуп иштетчүсүз?
8. Сиз адатта канча саат телевизор көрчүсүз?

5-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү кыргыз тилине которгула.

1. Вы раньше не занимались танцами?
2. Мы обычно не опаздывали на занятия.
3. Ты каждый день уходил так рано?
4. Вы каждое лето проводили на даче?
5. Я обычно так поздно не просыпалась.
6. Они раз в месяц сдавали отчет.
7. Мы с ним не каждый день встречались.

6- көнүгүү. Көп чекиттин ордуна адат өткөн чактын мүчөлөрүн улап жазгыла.

1. Мен бул кишини көп көр...
2. Алар адатта кечик... эмес.
3. Сиз мурда ким болуп иште...?
4. Сен мурда көп оку...
5. Биз жыл сайын ушул эс алуу үйүндө эс ал...
6. Силер мурда жылына эки жолу ишсапарга кет...
7. Адатта бул мезгилде күн ысык бол... эмес.
8. Сиздер аны тааны...
9. Менин досум жумасына үч жолу машыгуу залына барып тур...
10. Мен дайыма аны бул жерден тосуп ал...

7- көнүгүү. Сүйлөмдөрдү өткөн чактын тиешелүү түрүндө бүтүргүлө.

1. Сен кечээ кайда бол...? 2. Мен ал жерде эки жыл мурун бол... . 3. Биз жаңы эле сабактан чык... . 4. Мен барсам, сиз кетип кал... . 5. Ал дайыма ушул эс алуу үйүндө эс ал... . 6. Мен бул китепти оку... (терс форма). 7. Дем алыш күндөрү абдан жакшы өт... . 8. Эшикке чыксам, такси келип кал... . 9. Мен Ислам менен чогуу иште... . 10. Жок, мен анын келгени тууралуу укпа... .

8- көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Мы раньше каждый месяц ходили в бассейн. _____
2. Он был в нашем городе. _____
3. Я вчера видела вас на концерте. _____
4. Оказывается, он не сдал экзамен. _____
5. Вы взяли сегодня зонт? _____
6. Я не знала этого человека. _____
7. Ты каждую неделю ездил в село? _____
8. Я в прошлом году не отдыхал на Ысык-Куле. _____

8 –сабак

ТЕМА: Тактооч

(Наречие)

- ❖ Ал абдан жакшы окуйт.
- ❖ Мен кечээ көп иштедим.
- ❖ Силер жайында кайда болдунар?
- ❖ Биз жайында Малазияда болдук.
- ❖ Бүгүн сейил бакта адамдар көп.
- ❖ Мында алар эс алышат.

Келиңиз үйрөнөлү

Наречие в кыргызском языке чаще относится к глаголу, указывая на различные обстоятельства, при которых совершается действие. Основным признаком наречий является их неизменяемость.

Разряды наречий

1. наречия времени (мезгил тактооч – качан?) - бүгүн (сегодня), эртең (завтра), былтыр (в прошлом году), кечинде (вечером) и т.д.
2. наречия места (орун тактооч - кайда? кайдан?) - мында (здесь), анда (там), ары (туда), ылдый (вниз), жогортон (сверху), бери (сюда) и т.д.
3. наречия образа действия (сын-сыпат тактооч – кантип? кандай?) - жакшы (хорошо), бат (быстро), жай (медленно), дароо (моментально), акырын (тихо) и т.д.
4. наречия меры и степени (сан өлчөм тактооч – канча? канча жолу? канча эсе?) - көп (много), аз (мало), араң(еле), көп жолу (много раз) и т.д.

Келиңиз жаттайлы

Тамактануу – есть, кушаты, эреже – правило, алып жүрүү – вести, ар бир – каждый, негизги – основной, сакта – соблюдать, көбүнесе – во многом, маданият – культура, адеп – ахлактуулук – нравственность, чагылдыр – отражать, коомдук жайлар –

общественные места, туура – правильно, мааниге ээ – имеет значение, расмий – официальный, азем – церемония, ылайык – в соответствии, сабырдуу – сдержанно, токтоо – скромно, көңүл коюп – внимательно, сылык – тактично, келбет – осанка, кысылбай – непринужденно, тизе – колена, жолтоо – помеха, үн чыгарбай – бесшумно, чыканак – локоть, денени бүкпөй – не нагибаясь, үйлө - дуть, аш айры – вилка, бычак – нож, кармаган жагы – ручка, кесим – кусочек, сүйкө - намазат, чай кашык – чайная ложка, аралаштыр – размешивать, катуу шакылдат – громко стучать, адепсиздик – невоспитанность, белги – признак.

Тамактануу эрежелери

Ар бир маданияттуу адам этикеттин негизги нормаларын сактай билиш керек. Адамдын жүрүм-туруму көбүнесе анын ички маданиятын, адеп - ахлактуулук жана интеллектуалдык сапаттарын чагылдырып турат. Өзүн коомдук жайларда туура алып жүрө билүүсү абдан чоң мааниге ээ. Маданияттуу адам өзүн бир гана расмий аземдерде гана эмес, үйдө да этикеттин нормаларына ылайык алып жүрөт. Адам коомдо өзүн сабырдуу жана токтоо алып жүрүшү керек. Башка адамдарга көңүл коюп, сылык мамиле жасашы керек. Тамактануу учурунда өзүн туура алып жүрүү да адамдын маданият деңгээлин билдирүүчү критерий катары каралат. Дасторкон алдында адам өзүн кандай алып жүрүшү керек? Келиңиздер мына ошого токтоло кетели.

Биринчи кезекте үстөлгө отурганда келбетинизге көңүл бурушуңуз керек. Кысылбай, отургучтун артына бир аз жөлөнүп отуруш керек. Үстөлгө отурганда колдорду тизеге эркин таштап коюш керек.

Тамактануу учурунда башкаларга жолтоо болбогонго аракет кылыш керек. Үн чыгарбай, оозду чоң ачпай тамак жеш керек. Чыканакты денеге жакын кармап, ал эми денени бүкпөй тамактаныш керек. Тамактанып жатып ысык тамактарды үйлөп ичүүгө болбойт. Макарон, вермишель, кесме, омлет, пудинг жеп жатканда бычакты колдонууга такыр болбойт.

Тамактанып бүткөндө бычак менен аш айрыны табактын үстүнө кармаган жагын оңго буруп биринин жанына бирин коюп коюу керек. Бычак менен тамак жеген адепсиздикке жатат.

Ичкен идишке так калтырбаш үчүн суусундук ичердин алдында оозуңузду кол аарчы менен акырын аарчып коюш керек. Аш айры жана бычак менен колдонуп жатып,

аш айрыны сол колунузга, ал эми бычакты оң колунузга кармашыңыз керек. Эгерде бир гана аш айрыны колдонуп жатсаңыз, анда аны оң колго кармаш керек.

Нанды кол менен алып, аны кесимдерге бөлүп жеш керек. Эгерде нанга май сүйкөгүңүз келсе, анда алгач майдын бир порциясын табагыңызга салып, андан кийин гана нанга сүйкөш керек.

Чайга кумшекер салып чай кашык менен аралаштырган соң аны идиштен чыгарып коюу керек. Идишти чай кашык менен катуу шакылдатып аралаштыруу адепсиздиктин белгиси.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Этикет деген бул эмне?
2. Дасторкон үстүндө кандай отуруш керек?
3. Кайсы тамактарды жеп жатканда бычакты колдонбойбуз?
4. Тамактанып бүткөндөн кийин бычак менен аш айрыны кандай коюшубуз керек?
5. Аш айрыны кайсы колго, бычакты кайсы колго кармап тамактаныш керек?
6. Суусундуктарды кантип ичүү туура?
7. Сиз дагы кайсы тамактануу эрежелерин билесиз?
8. Сиз бул эрежелерди сактайсызбы?

Келиңиз сүйлөшөлү

- ❖ - Саламатсыздарбы, кош келиңиздер!
- Саламатсызбы, бош орундар барбы?
- Ооба, бар, бул жакка өтүңүздөр.
- Ырахмат.

- Мына аш кат, эмне каалайсыздар?
- Бизге ичкенге муздак суусундуктан бериңиз.
- Жарайт, эмне жейсиздер?
- Биринчисине томат шорпосун, ал эми экинчисине куурулган балык алып келиңиз.
- Салат аласыздарбы?
- Мейли, кайсы салатты сунуш кыласыз?
- Биздин бардык салаттарыбыз даамдуу. Эттен, балыктан, жашылчалардан, жемиштерден жасалган салаттарыбыз бар. Кааласаңыз эт салатынан алып келейин. Абдан даамдуу.
- Ачуу эмеспи?
- Жок ачуу эмес.
- Анда бизге ошол салатыңызды алып келиңиз.
- Заказыңыз кабыл алынды, бир нече мүнөттөн кийин даяр болот.

❖ - Салам, Автандил, кандайсың?

- Оо, Канат, салам, көптөн бери көрүнбөй кайда жүрөсүң?
- Иш сапарда Алматыда жүрдүм.
- Канча жума болдуң?
- Эки жарым жума жүрдүм. Мурдагы күнү келдим.
- Жүр, чогуу түштөнөлү, шашпай сүйлөшөбүз, мен азыр түшкү тыныгууга чыктым.
- Макул, кайда барабыз?
- Биздин ишкананын жанында жаңы кафе ачылыптыр, тамагы даамдуу экен деп жатышат. Ошого баралы, кандай дейсиң?
- Каршы эмесмин, барса баралы.

❖ - Саламатсыздарбы, кош келиңиздер!

- Саламатсызбы, жүр, Канат, тигил жерге отуралы.
- Мына аш кат, эмне каалайсыздар?
- Мен чучвара алам, сенчи, Автандил, эмне жейсиң?
- Мен куурдак жегим келип жатат.
- Анда бизге бир кесе чучвара, бир табак куурдак алып келиңиз.
- Эмне ичесиздер?
- Сен эмне каалайсың, Канат?
- Мага алма ширесин бериңиз.
- Мага болсо чай бериңиз.

- Кандай чай ичесиз, көк чайбы же кара чайбы?
- Көк чай бериңиз.
- Дагы эмне аласыздар?
- Дагы нан менен жашылча салатын алып келиңиз.
- Жарайт, азыр заказыңыздар даяр болот.

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула, тактоочторду туура котормосун тапкыла.

1. Ал мурун эле (еще вчера, еще давно, еще недавно) кетип калган.
2. Ал акырын (быстро, неразборчиво, тихо) сүйлөйт.
3. Бул дүкөн күнү-түнү (всегда, круглосуточно, иногда) иштейт.
4. Мында (здесь, там, внутри) эч ким жок.
5. Түнкүсүн (вечером, днем, ночью) катуу шамал болуптур.
6. Быйыл (в прошлом году, в этом году, в следующем году) ал мектепти аяктайт.
7. Сен дароо (потом, сразу, быстро) мага телефон чал.
8. Ал биз менен сүйлөшпөй ары (сюда, туда, далеко) басып кетти.
9. Бүгүн (завтра, вчера, сегодня) менин туулган күнүм.

2-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна мааниси жагынан туура келген тактоочторду койгула.

1. Нан баарынан кымбат деп ... айтылбайт. 2. Атам терезенин жанында ... турат. 3. Сиз ... саат тогузда келиңиз. 4. Биз ... макул болдук. 5. ... кар жаайт. 6. Мен дипломдук ишимди ... коргодум. 7. Силер бул аймакты ... билесинерби? 8. Биз ... ишембиде иштебейбиз. 9. Бул имарат ... курулду. 10. ... сүйлөп, ... иштеш керек.

Колдонулуучу сөздөр: ойлуу, кышкысын, бекеринен, аз, көп, жакшы, дароо, адатта, ийгиликтүү, бат, эртең менен.

3-көнүгүү. Тактоочтордун салыштырма даражаларын жасагыла.

1. Сиз ылдам... басыңыз. 2. Студенттер кечээгиден эрте... келишти. 3. Силер сахнага жакын... тургула. 4. Акырын... сүйлөнүздөр, балам уктап жатат. 5. Тез... кайтып келиңиз. 6. Азамат бүгүн жумуштан адаттагыдан кеч... келди. 7. Биз сизге бул жөнүндө кийин... айтабыз. 8. Бат... бас, кечигип жатабыз. 9. Бүгүн мен өзүмдү жакшы... сезип калдым. 10. Сиз бүгүн көп... иштедиңиз.

4-көнүгүү. Төмөнкү сөз айкаштардын котормосун туура тапкыла.

1. <i>жакшы</i> бийлейт	1. поговорили <i>по-дружески</i>
2. <i>тез</i> басат	2. <i>здесь</i> не живёт
3. <i>начар</i> сүйлөйт	3. <i>хорошо</i> танцует
4. <i>бир аз</i> эс алдым	4. <i>послезавтра</i> приедет
5. <i>досторчо</i> сүйлөшүштү	5. <i>весело</i> отдохнули
6. <i>бүрсүгүнү</i> келет	6. <i>быстро</i> ходит
7. <i>мында</i> жашабайт	7. <i>вечером</i> позвоню
8. <i>катуу</i> кыйкырды	8. <i>плохо</i> говорит
9. <i>кечинде</i> чалам	9. <i>громко</i> прокричал
10. <i>көңүлдүү</i> эс алдык	10. <i>немного</i> отдохнул

5-көнүгүү. Суроолорго жооп бергиле.

1. Сиз күн сайын жумушка эрте (рано) барасызбы?
2. Сиздин жумушуңуз алыс (далеко) жайгашканбы?
3. Сиз көп (много) иштейсизби?
4. Сиз өз милдеттериңизди так (точно) аткарасызбы?
5. Сиз кыргызча жакшы (хорошо) сүйлөйсүзбү?
6. Сиз көп (много) саякаттайсызбы?
7. Сиз адатта эс алууңузду көңүлдүү (весело) өткөрөсүзбү?
8. Сиздин досторуңуз сизге байма-бай (часто) кат жазып турушабы?

6-көнүгүү. Төмөнкү сүйлөмдөрдү мааниси жагынан бириктиргиле.

1. Ал кытайча жакшы сүйлөйт,	1. мени дагы бир аз күтүп тура аласызбы?
2. Менин досум алыс жашайт,	2. анткени ага саякаттаган жагат.
3. Ал дайыма өз ишин так аткарат,	3. ошондуктан ал дайыма үйүнөн эрте чыгат.
4. Катуураак сүйлөнүзчү,	4. башым ооруп жатат.
5. Адинай көп саякаттайт,	5. анткени ал кичинесинен бий менен машыгып жүрөт.
6. Сабина жакшы бийлейт,	6. угулбай жатат.
7. Сиз азыр шашкан жоксузбу,	7. анткени ал Пекинде көп жыл жашап келген.
8. Акырын сүйлөнүзчү,	8. ошондуктан аны бул кызматка дайындашты.

9 - сабак

Этиштин туюк жана өздүк мамилелери

Страдательный и возвратный залого глагола

- ❖ Мен жылуу кийиндим.
- ❖ Токтом бекитилдиби?
- ❖ Ал доктурга көрүнгөнү жатат?
- ❖ Китептер басылып чыкты.

Туюк мамиле	Өздүк мамиле
Этиш + -ыл, -ил, -ул, -ул, -л Ал кат жиберди - Она отправила письмо. Кат жиберилди - Письмо отправлено. Бала эшикти ачты - Мальчик открыл дверь. Эшик ачылды - Дверь открылась. Примечание: <i>если глаголы оканчиваются на л, ла... , то страдательный залог образуется при помощи аффикса -ын с его фонетическими вариантами.</i> Например: Алар мыйзам кабыл алышты. Мыйзам кабыл алынды. Алар меселени талкуулашты. Маселе талкууланды.	Этиш + -ын, -ин, -ун, -үн, -н Ал бетин жууду - Он умыл лицо. Ал жуунду - Он умылся. Мен чачымды тарадым - Я причесал волосы. Мен тарандым - Я причесался. Данная форма употребляется, когда действие направлено на себя или оно выполняется для себя. Например: өзүн жууду - жуунду умыл себя - умылся өзүн кармады - карманды удержал себя - удержался

Келиңиз жаттайлы

Таасир - влияние, воздействие, тийгиз - оказывать, бекем - крепкий, маанайы - настроение, куунак - веселый, күн тартиби - распорядок дня, чуркоо - бег, үзгүлтүксүз - регулярно, сымбаттуу - стройный, шамдагай - ловкий, көңүл бур - уделять внимание, далил - доказательство, укук алышкан - получили право, маани - значение, туусу - флаг, знамя, желбире - развеиваться, сыймык - гордость, мелдеш - соревнование, дүйнөлүк деңгээлде - на мировом уровне.

Сергек жашоо - бул ден-соолук

Спорт адамдын ден-соолугуна зор таасирин тийгизет. Анткени адам спорт менен машыкса, анын ден-соолугу бекем болуп, өзүн жеңил сезип, маанайы куунак болот. Ден-соолугу чың болуш үчүн адам спорт менен машыгып турушу керек.

Үзгүлтүксүз спорт менен машыккандар сымбаттуу, шамдагай, ден-соолугу бекем адамдардан болушат.

Спортко байыртадан эле чоң көңүл бурулуп келген. Байыркы Грециянын Олимп оюндары диний жана спорттук майрам катары эсептелчү. Оюндар өткөрүлүп жаткан кезде убактылуу жарашуу жарыяланчу, бул мезгилде согуштарды жүргүзүүгө болбойт эле.

Азыркыга чейин Олимпиадалык оюндар өткөрүлүп келе жатат. Олимпиада спорттун ар кандай түрлөрү боюнча өткөрүлөт - жеңил жана оор атлетика, күрөш, сууда сүзүү, чуркоо ж.б. боюнча.

Азыр баардык өлкөлөрдө спортко чоң маани берилет. Спорт боюнча мектептерде, жогорку окуу жайларда, ар кандай мекемелерде ар кандай мелдештер уюштурулуп турат. Ал эми дүйнөлүк деңгээлде дүйнөлүк чемпионаттар, олимпиадалар өткөрүлүп турат. Олимпиадада же башка дүйнөлүк спорттук мелдештерде жеңген спортчулар үчүн өз өлкөсүнүн туусу желбиреп, өз мамлекетинин гимни ойнолуп турганы кандай чоң сыймык!

Суроолорго жооп бергиле.

1. Байыркы Грециядагы Олимп оюндары тууралуу кандай маалыматыңыз бар?
2. Советтер Союзу мезгилиндеги биринчи Олимпиада кайда жана канчанчы жылы өткөн?
3. Кыргызстанда спорттун кайсы түрлөрү боюнча мелдештер өткөрүлөт?
4. Кыргызстандагы белгилүү спортчуларды билесизби?
5. Кайсы белгилүү кыргыз спортчулары дүйнөлүк чемпиондордон болушкан?
6. Сиз спорт менен машыгасызбы?
7. Спорттун сиздин турмушуңуздагы ролу кандай?
8. «Кыймыл - бул жашоо» деген сөздү кандай түшүнөсүз?

Танда - выбирать, аякташы - завершение, ылайык - в соответствии, жүргүзүлүү - проводится, максаттуу - целевой, каралган - предусмотренный, жумша - потратить, долбоор - проект, уктуруу-көрсөтүү - вещание, темир жол - железная дорога, тез жүрүүчү - скоростной, заманбап - современный, арал - остров, бойлото - вокруг, ишке ашыр - реализовать.

XXII кышкы Олимп оюндары

2014 кышкы Олимп оюндары 2014-жылдын 7-февралынан 23-февралына чейин Сочи шаарында өтөт. Бул жолку Олимпиаданын борбору болгон Сочи Гватемаланын шаарындагы Эл аралык Олимпиада Комитетинин 119-сессиясында тандалып алынды. Россияда Олимп оюндары экинчи жолу өткөнү жатат (буга чейин Москвада Жайкы Олимп оюндары 1980-жылы өткөн), ал эми кышкы оюндар биринчи өткөрүлгөнү турат.

Сочи Олимп паркы Кара Деңиздин боюнан орун алат. Анын курулушунун аякташы 2013-жылга пландаштырылып жатат.

Олимпиадалык инфраструктуранын курулушу Федерациялык максаттуу программага ылайык Олимпстрой мамлекеттик корпорация тарабынан жүргүзүлүүдө. Федерациялык максаттуу программа тарабынан каралган бюджеттик каражаттар жана жеке инвестициялар региондун телекоммуникациялык инфраструктурасын курууга жана модернизациялоого жумшалууда. Ошондой эле долбоордо HDTV стандартындагы үч спутник аркылуу чет өлкөлөргө инфокоммуникациялык уктуруу көрсөтүү борборун түзүү каралган.

Төрт электростанция менен төрт каскаддык ГЭСтин курулушун модернизациялоо пландаштырылууда.

Адлерден Кызыл Аянтчага (Красная Поляна) чейин атайын темир жолу салынат, ал Олимп паркын, аэропортту жана Кызыл Аянтчанын объекттерин бири-бири менен байланыштырып турмакчы. Ал эми Туапсе - Адлер темир жол линиясы реконструкцияланат. Ошону менен бирге Москва - Адлер тез жүрүүчү темир жол кыймылы уюштурулуп, 66 км-дик жаңы темир жол бутагы салынат. Ошондой эле бөлүнгөн каражат 15 заманбап спорт объектин жана бир нече мейманканаларды курууга сарпталат.

Андан сырткары мейманканалык «Федерация аралын» куруу да планга кирген. Жалпысынан ондон ашык жасалма арал курулат.

Сочидеги Олимпиадага чейин Кара деңизди бойлото шакектик автоунаа жолун куруу долбоору да ишке ашырылмакчы.

Көнүгүүлөр

1 - көнүгүү. Берилген сүйлөмдөрдөгү көп чекиттин ордуна тиешелүү туюк жана өздүк мамиленин мүчөлөрүн улап жазгыла.

1. Жер титирөөдөн жабыркагандарга мамлекет тарабынан көмөк көрсөт...дү.
2. Ал ооругандыктан доктурга көр...дү.
3. Эртеби кечпи чындык бил...ет.
4. Байкем күн сайын эртең менен муздак суу менен чайка...ат.
5. Бул майрамда көп жакшы сөздөр айт...ды.
6. Балам, жылуу кий..., эшикте суук.
7. Сабактан сура...ып кеттим, анткени менин башым ооруп жатат.
8. Керектүү кагаздар мурда эле жөнөт...гөн.
9. Азык-түлүк сатып ал...дыбы?
10. Ал эшиктин артына жашы...ып калды.

2 - көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү негизги мамиледеги этиштерди туюк мамиледе колдонула.

Үлгү: Ал кат жазды - Кат жазылды.

1. Мүдүр күн сайын эртең менен саат сегизде беш мүнөттүк жыйын өткөрөт.
2. Депутаттар жаңы мыйзам долбоорун талкуулашты.
3. Ал өзүнүн программасын ишке ашырды.
4. Бул мелдештеги жеңүүчүлөргө байге ыйгарышты.
5. Биз аларга жардам бердик.
6. Кечээ келген конокторду «Ак кеме» мейманканасына жайгаштырдык.
7. Калыстар тобу кетирилген кемчиликтерди белгилешти.
8. Берилген тапшырманы өз убагында аткардык.

3 - көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү кашаанын ичинде берилген этиштерден туура вариантын тапкыла.

1. Айдай кечеге бир саат (даярдады, даярданды, даярдалды).

2. Айдай сабакты бир саат (даярдады, даярданды, даярдалды).
3. Бул программа бир саат (даярдады, даярданды, даярдалды).
4. Чогулушта маанилүү суроолор (каралды, карады, каранды).
5. Ал күзгүдөн өзүн (каралды, карады, каранды).
6. Ал күзгүгө (каралды, карады, каранды).
7. Үйгө берилген тапшырма (суралды, сурады, суранды).
8. Мугалим үйгө берилген тапшырманы (суралды, сурады, суранды).
9. Ал мугалимден (суралды, сурады, суранды).
10. Ал кечээ доктурга (көрүлдү, көрдү, көрүндү).
11. Тиешелүү чаралар (көрүлдү, көрдү, көрүндү).
12. Мүдүрүбүз тиешелүү чараларды (көрүлдү, көрдү, көрүндү).
13. Идиш-аяк (жуулуп бүттү, жуунуп бүттү, жууп бүттү).
14. Анара идиш-аякты (жуулуп бүттү, жуунуп бүттү, жууп бүттү).
15. Анара азыр эле (жуулуп бүттү, жуунуп бүттү, жууп бүттү).
16. Жаныбарларды (коргош керек, коргонуш керек, корголуш керек).
17. Сейрек жаныбарлар (коргош керек, коргонуш керек, корголуш керек).
18. Кооптуу учурлардан (коргош керек, коргонуш керек, корголуш керек).

4 - көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Недостатки нашей работы были исправлены.
2. Мы тепло оделись, потому что на улице холодно.
3. Современные школы оборудуются самыми современными компьютерами.
4. Лежащие на столе газеты еще не прочитаны.
5. Если вы себя плохо чувствуете, покажитесь врачу.
6. Законопроект, который обсуждался целый месяц, наконец принят.
7. Наши окна изготовлены из высококачественного пластика.
8. Мы очень хорошо подготовились к экзаменам.
9. Порученное задание выполнено.
10. Обливаться холодной водой полезно для здоровья.

10 –сабак

Мезгил аналитикалык форма

(Аналитическая форма выражения времени)

Данная форма обозначает время действия и состояния. Она образуется путем присоединения к основе глагола аффиксов -ганда, -генде, -гондо, -гөндө; -канда, -кенде, -кондо, -көндө, при этом передает значение союзного слова когда.

• Мен үйгө кел<u>генде</u> • Ал жумуштан чык<u>канда</u> • Биз сүйлөшүп жат<u>канда</u>	• <u>Когда</u> я пришел домой • <u>Когда</u> он вышел с работы • <u>Когда</u> мы разговаривали
---	--

Келиңиз жаттайлы

Күмбөз - мавзолей, таандык - принадлежит, эстелик - памятник, кыналып - плотно пригнанный, таш - камень, оюк - выдолбленный, дубал - стена, оймо-чийме - орнамент, кооздол - украшаться, диний маанидеги - религиозного значения, көмүлгөн - захоронен, башчылык кылган - руководил, каттоого ал - зарегистрировать.

Шах-Фазиль күмбөзү

Шах-Фазиль күмбөзү XI-XIV кылымдарга таандык. Бул эстелик Ала-Бука районундагы Сафед-Булан деген кыштакка жакын жайгашкан. Анын ичи кооз таштардан кыналып жасалган. Башкы фасадынын эки жеринен оюк оюлган. Күмбөздүн ички дубалдары оймо-чиймелер

менен кооздолгон. Ичинде элегиялык жана диний маанидеги жазуулар, геометриялык татаал фигуралар түшүрүлгөн. Диний тексттер араб тилинде, элегиялык тексттер фарсы тилинде жазылган.

Бул күмбөзгө Караханиддер мамлекетинин башкаруучусу Шах-Джарирдин сөөгү көмүлгөн. Анын уулу Шах-Фазиль да ушул күмбөзгө көмүлгөн. Бул күмбөздү Тамерлан өз акчасына курдурган. Курулушка анын уулу Омар-Шейх башчылык кылган. Омар-Шейхтин сөөгү да ушул күмбөзгө коюлган.

Эстелик ЮНЕСКОнун каттосуна алынган.

Келиңиз сүйлөшөлү

- ❖ - Кыргызстанда кандай белгилүү археологиялык эстеликтер бар?
- Кыргызстан тарыхый эстеликтерге бай өлкө. Мында Бурана мунарасы, Өзгөндөгү архитектуралык комплекс, Сулайман тоосу, Манастын күмбөзү, Шах-Фазиль күмбөзү, Таш Рабат кербен сарайы ж.б. бар.
- Бурана мунарасы, менимче, Токмок шаарынан алыс эмес жайгашкан.
- Ооба, ал Токмоктон 12 км. алыстыкта турат. Бул жерде мурда Баласагын шаары турчу. Бурана мунарасынын алгачкы бийиктиги 45 метр болчу, ал эми азыр ал 24 гана метр.
- Бул жерде таш балбалдары бар деп укканмын, ошондойбу?
- Ооба, дагы мында музей жайгашкан. Анда көп тарыхый экспонаттар бар.
- Манастын күмбөзү кайдан орун алган?
- Ал Таласта жайгашкан. Бул ыйык жер деп эсептелет. Ага өлкөбүздүн булуң-бурчунан сыйынууга келишет.
- Сулайман тоосу да касиеттүү жер деп билемин. Ал Ош шаарынын так ортосунан орун алган. Анда да музей бар экенин укканмын, бирок өзүм көрө элекмин. Анын чокусуна чыксаң, бүт шаар көрүнөт деп айтышат. Сиз бул жөнүндө уккансызбы?
- Ооба укканмын, ал 150-165 метр бийик көтөрүлүп турат.
- Таш Рабат жөнүндө эмне билесиз?
- Таш Рабат азыркы Ат Башы өрөөнүндө жайгашкан. Ал Улуу Жибек жолунун боюнда курулуп, өз убагында эл аралык мааниге ээ болчу. Ал жалаң таштан салынган курулуш.
- Таш деген түшүнүктүү, а Рабат деген сөз эмнени билдирет?
- Рабат кыргызча которгондо ажайып, кооз жай дегенди түшүндүрөт.
- Демек, бул курулуш таштан салынган кооз жай экен да.

- Ооба, бул кербен сарайы ошол убакытта мейманкананын кызматын аткарчу. Анда 31 бөлмө болгон экен.
- Кандай кызыктуу, бул тарыхый курулуштарды өз көзүм менен көрсөм, жакшы болмок.
- Анда чогуу Кыргызстан боюнча саякаттайлы.

❖ - Сен бүгүн бошсуңбу?

- Бүгүн дем алыш, мен адаттагыдай үй жыйнайм, анан, балким, досторум менен жолугармын. А эмне болду?
- Мен сени бүгүн бир тарыхый жерге чакырайын дегенмин.
- Кайда?
- Сен Бурана мунарасы жөнүндө уккансыңбы?
- Ооба, бирок көргөн эмесмин.
- Мына, бүгүн сени ошол жерге алып барганы жатамын. Бул мунара байыркы Баласагын шаар урандысында жайгашкан. Ал жөнүндө кызыктуу маалымат айтып беремин.
- Аны көргүм келип жүргөн, жакшы болбодубу.
- Анда макулдаштык.
- Жакшы болот, саат канчада жолго чыгабыз?
- Азыр саат 9 болду, бир жарым сааттан кийин жолугалы, макулсуңбу?
- Жакшы, анда мен даярданышым керек. Биз менен дагы ким барат?
- Менин бир Америкадан келген досум барганы жатат, биз аны менен чогуу бир долбоор боюнча иштегенбиз. Ага Кыргызстандын тарыхый кооз жерлерин көрсөткөнү жатам. Ал бир айга келди.
- Макул, анда көрүшкөнчө.

Суроолорго жооп бергиле

1. Кыргызстандагы кайсы тарыхый эстеликтерди билесиз?
2. Бурана мунарасы кайда жайгашкан?
3. Бурана мунарасынын алгачкы бийиктиги канча метр болгон?
4. Эмне себептен анын жарымы урап түшкөн?
5. Сулайман тоосу кайда турат?
6. Сулайман тоосунда музей барбы?
7. Сулайман тоосу дүйнөнүн жети кереметине кирдиби?

8. Таш Рабат кербен сарайы кайда курулган?
9. Анын мааниси кандай болгон?
10. Манастын күмбөзү ыйык жер деп эсептелеби?
11. Бул жерге адамдар эмне үчүн келишет?

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү. Берилген этиштерге -ганда мүчөсүн улагыла.

Кел _____,	жаз _____,	ойгон _____,
бар _____,	ырда _____,	текшер _____,
сура _____,	белгиле _____,	айт _____,
тапшыр _____,	сүйлө _____,	ук _____,

2-көнүгүү. Төмөнкү сөз айкаштары менен сүйлөм түзгүлө.

1. Бөлмөгө кирип келгенде _____.
2. Тамак жасап жатканда _____.
3. Жооп берип жатканда _____.
4. Машинеге отурганда _____.
5. Эшикке чыкканда _____.
6. Китеп окуп бүткөндө _____.
7. Трибунага чыгып сүйлөгөндө _____.
8. Келишимге кол коюлганда _____.

3-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна -ганда мүчөсүн улап жазгыла.

1. Мен бөлмөгө кир..., иним сабак даярдап жатыптыр. 2. Сен телевизор көрүп отур..., апам тамак жасап койду. 3. Сабина университетке жет..., конгуроо болду. 4. Окутуучу теманы түшүндүрүп жат..., студенттер аны көңүл коюп угуп отурушту. 5. Жаз кел..., жердин бети жашыл түскө бөлөнөт. 6. Мен сага кечээ телефон чал..., сен кайда элең? 7. Ал короодо иштеп жат..., аны үйгө чакырышты. 8. Мен өргүүгө чык..., Кара деңизге барып эс алып келем. 9. Чоң атам үйгө кирип кел..., баары ордунан туруп тосуп алышты. 10. Сен эртең менен тур..., физикалык көнүгүүлөрдү жасайсыңбы?

4-көнүгүү. Сүйлөмдөрдүн котормосун туура тапкыла.

1. Мен жумушка келгенде, али эрте болчу. 2. Мен автобуста бара жатканда, аны көчөдөн көрүп калдым. 3. Сиз ишсапардан келгенде, мага билдирип коюңуз. 4. Апам үйдү жыйнап жатканда, мен кир жууп жаттым. 5. Биз чогулуштан тараганда, кеч кирип калган эле. 6. Силер лекцияда отурганда, биз китепканада элек. 7. Мен тамак ичип жатканда, телефон шыңгырады. 8. Сиз экзамен тапшырып жатканда, сөздүктү пайдаландыңызбы?	1. Когда вернётесь с командировки, дайте мне знать. 2. Было поздно, когда мы вышли с собрания. 3. Было ещё рано, когда я пришла на работу. 4. Когда я кушал, зазвонил телефон. 5. Мы были в библиотеке, когда вы сидели на лекции. 6. Вы пользовались словарём, когда сдавали экзамены. 7. Когда мама убиралась в доме, я стирала. 8. Я видела её на улице, когда ехала в автобусе.
--	---

5-көнүгүү. Берилген эки жөнөкөй сүйлөмдү бириктирип, татаал сүйлөм түзгүлө.

Үлгү: Айбек мектепти аяктайт.

Суворов атындагы аскердик лицейге тапшырат. _____

Айбек мектепти аяктагандан кийин,

Суворов атындагы аскердик лицейге тапшырат.

1. Мен Душанбеге барам. Эжемдин үйүнө токтойм. _____

2. Лекция бүтөт. Сиз деканатка келип кетиңиз. _____

3. Эшим байке бөлмөгө кирди. Дароо чогулушту баштады. _____

4. Адыл мектепте окуп жүрөт. Олимпиадаларга катышып, алдыңкы орундарга ээ болгон. _____

5. Биз жумушка саат жетиде келебиз. Мүдүрдүн кабинетинде беш мүнөттүк чогулуш өткөрөбүз. _____

6. Силер бул жакка көчүп келгенсизер. Биз үчүнчү батирде жашачубуз. _____
... .

7. Асанов мырза бул кызматка дайындалды. Биздин жамаатыбызда тартип күчөдү.

_____

8. Келишимге кол коюлат. Биздин ишкана иштей баштайт. _____

5- көнүгүү. Кыргыз тилине которгула.

1. Когда эта книга была опубликована _____.

2. Когда он приехал из командировки _____.

3. Когда он работал в школе _____.

4. Когда я закончил учёбу _____.

5. Когда они выполняли задание _____.

6. Когда наступает лето _____.

7. Когда он позвонит тебе _____.

8. Когда он готовил ужин _____.

11 – сабак

ТЕМА: Шарттуу ыңгай (Условное наклонение)

- ❖ Көп окусан, көптү билесиң.
- ❖ Ата-эненди сыйласан, балдарың да сени сыйлайт.
- ❖ Кар жааса, биз тоого барып лыжи тебебиз.
- ❖ Күн жылуу болсо, биз сейилбакка барабыз.
- ❖ Биз жумушту эрте бүтсөк, эрте үйгө кайтабыз.

Келиңиз үйрөнөлү

Условное наклонение (шарттуу ыңгай) выражает условие в виде действия, процесса, при котором может совершиться другое действие, процесс. Оно образуется от основы глагола присоединением аффикса –са с фонетическими вариантами и личных окончаний глагола.

- Мен оку+са+м (Если я прочту)
- Сен оку+са+ң (Если ты прочтешь)
- Сиз оку+са+ңыз (Если Вы прочтете)
- Ал оку+са (Если он (она) прочтет)
- Биз оку+са+к (Если мы прочтем)
- Силер оку+са+ңар (Если вы прочтете)
- Сиздер оку+са+ңыздар (Если вы прочтете)
- Алар оку+ш+са (Если они прочитают)

Отрицательная форма образуется при помощи отрицательного аффикса –ба с фонетическими вариантами, который присоединяется к основе глагола, далее следуют аффикс условного наклонения и личные аффиксы глагола.

• Мен оку+ба+са+м	Биз оку+ба+са+к
• Сен оку+ба+са+ң	Силер оку+ба+са+ңар
• Сиз оку+ба+са+ңыз	Сиздер оку+ба+са+ңыздар
• Ал оку+ба+са	Алар оку+ш+па+са

Келиңиз жаттайлы

Күлкү – смех, пайдалуу – полезный, окумуштуулар – ученые, далилде – доказывать, эгерде – если, айтымында – по словам, бекемде – укреплять, кан басымы – кровяное давление, кычкылтек – кислород, өпкө - легкие (анат.), чын ыкластан – искренне, көбөй – увеличиваться, зат – вещество, атактуу – знаменитый, көтөрүл – подниматься, таасир – воздействие, абал – положение, каршы – против, жөндөм – способность, карылык – старость, узар – длиться.

Күлкү өмүрдү узартат

Илгертен эле күлкү ден-соолукка пайдалуу деп айтып келишкен. Муну окумуштуулар да далилдешти. Алардын айтымында, күлкү адамдагы стрессти чыгарып, иммундук системаны бекемдейт. Эгерде сиз көп күлсөңүз, сиздин өпкөңүзгө көбүрөөк кычкылтек (кислород) кирет экен. Ошондой эле пульс активдешип, кан басымы көтөрүлөт. Кан бардык органдарга кан эрежеси менен жетет. Адамдагы стресс гормондору азайып, адам эс алат экен.

Эгерде сиз чын ыкластан күлсөңүз, каныңыздагы иммуноглобулин көбөйөт экен. Иммуноглобулин – адамдын иммунитетин түзүүчү заттардын бири. Мисалы, америкалык студенттерге атактуу куудул Чарли Чаплиндин фильмдерин көрсөткөндө, алардын организмдеги иммундук реактивдүүлүк көтөрүлгөн экен. Күлкүнүн нерв системасына тийгизген таасири менен адамдын жалпы абалы жакшырып, тонусу көтөрүлүп, ооруга каршы жөндөмү жогорулайт экен.

Күлкү – карылыкка каршы эң сонун дары. Стендалдын айтымында, күлкү карылыкты жок кылат.

Суроолорго жооп бергиле

1. Күлкү пайдалуубу?
2. Окумуштуулардын айтымында күлкү адамга кандай пайда алып келет?
3. Эгерде адам чын ыкластан күлсө, анын жалпы абалы кандай болот экен?
4. Окумуштуулар кандай эксперимент өткөрүшкөн?
5. «Күлкү - карылыкка каршы дары» деген сөз менен макулсузбу?
6. Сиз жайдары адамсызбы, эгерде жайдары болсоңуз, сиздин турмушуңузда бул мүнөзүңүз кандай жардам берет?
7. Сиздин турмушуңузда кандай күлкүлүү окуялар болгон?
8. Кыргызча анекдот билсеңиз, айтып бериңиз.

Келиңиз сүйлөшөлү

- ❖ - Салам, Данияр.
- Салам, Автандил. Иштериң кандай?
- Ырахмат, жакшы, өзүң кандайсың? Кандай жаңылыктар бар?
- Мен жаңы жумушка орноштум.
- Куттуктаймын, кайда, ким болуп орноштуң?
- Кредиттик компанияга башкы адис болуп кирдим. Жамаатым жаман эмес. Жумушум өзүмө жагат. Айлыгы да жакшы.
- Жакшы жаңылыгың бар экен. Мен сен үчүн кубанычтамын. Жолуксак жакшы болмок.
- Кел, дем алышта жолугалы, менин жаңы жумушумду белгилеп өтөбүз.
- Жакшы, бирок, менин чалганымдын себеби бар. Менде да бир жакшы жаңылык бар. Мен бир жылга Туркияга стажировкага кетип жатам. Ошондуктан досторум менен келерки жекшембиде Ала-Арча капчыгайына барганы жатабыз. Эгерде кааласаң биз менен барбайсыңбы?
- Эгерде күтүлбөгөн (непредвиденные) жумуштар болбосо, силер менен барамын.
- Барсаң жакшы болот. Биз абдан кызыктуу программа даярдап жатабыз. Ал жакта ар кандай оюндарды уюштурабыз. Жаратылышта тамак жасап, ыр ырдайбыз, бийлейбиз.
- Жамгыр жааса, эмне кылабыз?
- Биз аны да эске алганбыз. Чоң чатырыбыз бар. Бирок, менимче, аба-ырайы жакшы болот.
- Мен жакында иш сапарга кетишим керек болчу. Азырынча убактысы белгисиз. Эгерде кетпесем, албетте, силерге кошулуп барам.
- Макул, анда көрүшкөнчө.

Пайдалуу кеңештер

- ❖ Эгерде спорт менен машыксаңыз, ден-соолугуңуз бекем болот.
- ❖ Эгерде бадамды көп жесеңиз, жүрөк ооруга чалдыкпайсыз.
- ❖ Эгерде чачыңызды чалкан менен жуусаңыз, чачыңыз бекем болот.
- ❖ Эгерде тамагыңыз ооруса, петрушканын ширесин сүткө кошуп ичиңиз.
- ❖ Эгерде тамакка күн караманын майын колдонсоңуз, кандагы холестеринди төмөндөтөт.
- ❖ Эгерде ашказаныңыз ооруса, чычырканактын майы абдан пайдалуу.

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү. Төмөнкү этиштерди жактагыла.

	+	-
Мен	келсем	келбесем
Сен	_____	_____
Сиз	_____	_____
Ал	_____	_____
Биз	_____	_____
Силер	_____	_____
Сиздер	_____	_____
Алар	_____	_____

2-көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү көп чекиттин ордуна шарттуу ыңгайдын мүчөсүн улагыла.

1. Эгерде эртең аба-ырайы бузул..., биз эч жакка барбайбыз. 2. Мен эртерээк бошо..., сөзсүз сага кире кетем. 3. Ата-эненди сыйла..., балдарыңдан да ошону күт. 4. Сиз өзүңүздү жаман сезип тур..., анда доктурга көрүнүңүз. 5. Силер эртең көргөзмөгө кел..., сүрөттөрдүн автору менен жолуга аласыңар. 6. Биз түшүнбөй кал..., суроо берсек болобу? 7. Сиздер да талкууга катыш..., абдан жакшы болот. 8. Алар мени күтө алышпа..., кете беришсин. 9. Эгерде көлдүн суусу жылуу бол..., сууга түшөбүз. 10. Иште..., тиштейсиң, - деген макал бар.

3-көнүгүү. Берилген эки жөнөкөй сүйлөмдөн бир татаал сүйлөм түзгүлө.

Үлгү: Күн жылуу болот. Биз сейилбакка барабыз.

- Күн жылуу болсо, биз сейилбакка барабыз.

1. Канышай мага телефон чалат. Айтып коюңуз, мен саат беште келем.

... ..

2. Жардам керек болот. Мага кайрылсаңыз болот.

... ..

3. Адам максатына жеткиси келет. Ал көп эмгектениши керек.

... ..

4. Көп дос күткүң келет. Досторуңа жаман сөз айтпа.

... ..

5. Күн бүркөлөт. Анда жамгыр жаайт.

... ..

6. Мен Парижге барам. Эйфель мунарасын сүрөткө тартып алам.

... ..

7. Жеке ишкана ачасыз. Анда банктан кредит алышыңыз керек.

... ..

8. Талап катуу болот. Ошондо тартип сакталат.

... ..

4-көнүгүү. Төмөнкү суроолорго жооп бергиле.

1. Жакшы билим алгыңыз келсе, эмне кыласыз?
2. Эгерде эртең күн ачык болсо, кайда барасыз?
3. Сиздин сүйүктүү актёруңуз менен жолугуп калсаңыз, эмне кыласыз?
4. Башыңыз ооруса, эмне кыласыз?
5. Ийгиликке жеткиңиз келсе, эмне кылышыңыз керек?
6. Гүлдөрдү сугарбаса, эмне болот?
7. Эл бирдиктүү болсо, эмнеге жетишебиз?

5-көнүгүү. Берилген сөз айкаштары менен сүйлөм түзгүлө.

1. Сабактар эрте бүтсө	_____
2. Макул болсоңуз	_____
3. Кар жааса	_____
4. Телефон чалсаң	_____
5. Эгерде бош болсоңуз	_____
6. Шарт болсо	_____
7. Каршы болбосоңузда	_____
8. Спорт менен машыксаң	_____

12 – сабак

ТЕМА: Максат ыңгай

(Наклонение намерения)

- ❖ Эгерде мен жазуучу болсом, фантастика китептерин жазмакмын.
- ❖ Алар дароо келишмек.
- ❖ Биз каршы чыкмак эмеспиз.
- ❖ Сен да макул болмоксуң.
- ❖ Мен өз өлкөмдү эч кандай башка өлкөгө алмаштырмак эмесмин.

Келиңиз үйрөнөлү

Наклонение намерения выражает цель субъекта действия, намерение совершить действие. Образуется при помощи аффиксов – **мак, -мек, -мок, -мөк** за которыми следуют личные аффиксы глагола.

Отрицательная форма образуется при помощи отрицательной частицы **эмес**, которая принимает все личные окончания: Мен сизге айт**мак эмесмин** – Я вам не сказала бы.

Алар сезиш**мек эмес** – Они не почувствовали бы.

Единственное число	Множественное число
Мен бармакмын (Я бы пошел)	Биз бармакпыз (Мы бы пошли)
Сен бармаксың (Ты бы пошел)	Силер бармаксыңар (Вы бы пошли)
Сиз бармаксыз (Вы бы пошли)	Сиздер бармаксыздар (Вы бы пошли)
Ал бармак (Он (она) пошел бы)	Алар барышмак (Они бы пошли)
Мен бармак эмесмин (Я бы не пошел)	Биз бармак эмеспиз (Мы бы не пошли)
Сен бармак эмессиң (Ты бы не пошел)	Силер бармак эмессиңер (Вы бы не пошли)
Сиз бармак эмессиз (Вы бы не пошли)	Сиздер бармак эмессиздер (Вы бы не пошли)
Ал бармак эмес (Он (она) не пошел бы)	Алар барышмак эмес (Они бы не пошли)

Келиңиз жаттайлы

тунук – прозрачный, салкын – прохладный, жыттуу – ароматный, благоухающий, жыш – густой, жамынган – укрывающийся, ажайып – удивительный, көрк – красота, кырка – хребет, этегинде – у подножия, табигый – природный, шаркыратма – водопад, ажарын ачып – раскрывая красоту, ыракат – удовольствие, тартуула – дарить, чөп – трава, өсүмдүктөр – растения, пайдалуу – полезный, зат – вещество, кабык – кора, жалбырактар – листья, уругу – семя, мисте – фисташка, бадам – миндаль, карагат – смородина, терек – тополь, кайың – береза, чычырканап – облепиха, карагай – сосна, арча – ель, жаныбарлар – животные, элик – косуля, суусар – куница, аюу – медведь, кундуз – выдра, кыргоол – фазан, тоодак – дрофа, шумкар – сокол.

Арстанбап

Арстанбап – дүйнөдөгү эң кооз жерлердин бири. Тунук суулары, таза, салкын абасы, жыттуу гүлдөрү, дары чөптөрү, жыш токой жамынган тоолору Арстанбапка ажайып көрк берет. Бул кооз жай Кыргызстандын Фергана тоо кыркаларындагы Бабаш-Ата бийик тоосунун түштүк этегинде жайгашкан.

Арстанбап – табигый мөмө-жемиш токоюнун мекени. Деңиз деңгээлинен 1500-1800 метр бийиктикте.

Бийиктен түшкөн шаркыратмалар жаратылыштын ажарын ачып, көркүнө көрк кошуп турат. Табигый мөмө-жемиш токою 37 миң гектар жерди ээлейт. Ал бул өрөөнгө көрк гана бербестен, адамга ырахат тартуулайт. Мында дарылык касиетке ээ өсүмдүктөр арбын.

Арстанбап – дүйнөдөгү эң чоң табигый жаңгак токою. Жаңгак дарактарынын бийиктиги 20-25 метрге жетет. Кээ бир жаңгак дарактары жыш өскөндүктөн чатырга окшоп, күн нурун өткөрбөйт. Жаңгак бул пайдалуу заттарга бай мөмө. Анын жалбырактарында витаминдер жана эфир майлары бар, алар медицинада колдонулат. мындан тышкары жаңгак микробдорду жок кылуучу – фитонцидди иштеп чыгарат. Ал эми анын жашыл кабыктарында 19% га чейин боемо заттар бар. Жаңгактын уругу шоколад, халва жана башка тамак-аш азыктарын даярдоодо колдонулат.

Арстанбап жаңгак токоюнда жаңгактан сырткары дагы алма, алча, мисте, бадам, жүзүм, карагат, алмурут өсөт. Жаңгакка жанаша өскөн бадалдар, теректер, кайыңдар, чычырканак, арча, карагайлар аралаш токойдун байлыгын түзөт.

Арстанбапты түрдүү жаныбарлар жана канаттуулар мекендейт. Мында элик, аркар, кулжа, суусар, кекилик, күрөң аюу, сүлөөсүн, кундуз, шумкар, кыргоол, тоодак сыяктуу жаныбарлар жана канаттуулар бар. Алардын көпчүлүгү Кызыл китепке жазылган.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Арстанбап жаңгак токою кайда жайгашкан?
2. Бул токой канча гектар жерди ээлейт?
3. Жаңгак дарактарынын бийиктиги канча метрге чейин жетет?
4. Жаңгакта кандай пайдалуу заттар бар?
5. Жаңгактын жалбырактарында эмнелер бар?
6. Жаңгактын уругунан эмне жасалат?
7. Арстанбап токоюнда дагы кандай мөмөлүү дарактар өсөт?
8. Арстанбапта кандай жаныбарлар жашайт?

Келиңиз сүйлөшөлү

❖ - Кыргыз жеринин жаратылышы абдан кооз. Бийик тоолору, тунук тоо суулары, көгүлтүр көлдөрү, токойлору кыргыз жергебиздин көркүн ачат.

- Сиз менен толук макулмун. Мен Кыргызстанда туулганымга бактылуумун, анткени ушундай кооз жерде жашоо кандай чоң бакыт!

- Туура айтасыз, Кыргызстандын көлдөрү эле кандай керемет!
- Биздин Ысык-Көлүбүз адамга укмуштуудай таасир калтырат. Бекеринен бул көлдү ыйык деп атабаса керек.
- Аны Тянь-Шандын жүрөгү деп да коюшат. Ал Тескей жана Күнгөй Ала-Тоолордун ортосунан 1606 метр бийиктикте орун алган.
- Ал эми Сары-Челек көлүнүн кооздугун сүрөттөп берүүгө сөз жетпейт. Бул жер жомоктогудай кооз.
- Биз үй-бүлөбүз менен бул көлдө эс алып келгенбиз. Ал Чаткал тоолорунун чыгыш бөлүгүндө жайгашкан экен. Бул жерде ар түрдүү дарактар, жемиш бактары, мөмөлөр өсөт экен.
- Менин угушумча, ал жерде илбирс, эчки-теке, аюу, жапайы донуз, кыргоол, кундуз, кашкулактар жашайт.
- Ооба, алардын кээ бирлери Кызыл китепке жазылган.
- А сен Соң-Көлдө болгонсуңбу?
- Болгон эмесмин, бирок ал жерге баргым келет. Бул көл тунуктугу жана тузсуздугу менен башка көлдөрдөн айырмаланат. Суу ушунчалык тунук болгондуктан, анын 7 метрге чейинки түбү көрүнүп турат экен.
- Ал эми Чатыр-Көл жөнүндө эмне билесиң?
- Ал деңиз деңгээлинен 3530 метр бийик жатат. Кызыгы анын суусунун түсү саргыч-жашыл болуп, абдан кооз көрүнөт.
- Бул көлдөн дагы бир да дарыя агып чыкпайт деген маалымат туурабы?
- Чынында да ошондой, көлгө бир нече дарыя куят, бирок бири да агып чыкпайт.
- Чатыр-Көл Кыргызстандагы дагы бир кооз жерлердин катарына кирет.
- Жети-Өгүз курортунун ажайып көрүнүшү көптөгөн адамдарды суктандырат. Анын атагы бир гана Кыргызстанга эмес, бүт Орто Азияга да тараган.
- Бул жер өзүнүн ысык минералдуу суулары менен белгилүү. Ал бийик тоолуу бальнеологиялык курорттордун катарына кирет.
- Кыргыз жери чынында абдан кооз.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Эгерде сизге чет өлкөдөн досторуңуз келсе, сиз аларды Кыргызстандын кайсы жерлерине алып бармаксыз?
2. Эгерде сиз сүрөтчү болсоңуз, Кыргызстандын кайсы жерлерин сүрөткө түшүрмөксүз?

3. Эгерде сиз Туризм Агенттигинин мүдүрү болсоңуз, кандай иш-аракеттерди жасамаксыз?
4. Эгерде сиз Кыргызстан боюнча саякатка чыксаңыз, кайсы жерлерге бармаксыз, саякатыңыздын планы кандай болмок?

Көнүгүүлөр

1- көнүгүү. Төмөнкү этиштерди жактагыла.

	+	-
Мен	айтмакмын	айтмак эмесмин
Сен	_____	_____
Сиз	_____	_____
Ал	_____	_____
Биз	_____	_____
Силер	_____	_____
Сиздер	_____	_____
Алар	_____	_____

2- көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү көп чекиттин ордуна керектүү мүчөлөрдү улагыла.

1. Мен аны билгенде, сөзсүз бар... . 2. Сиз мага капа бол... . 3. Биз бүт аракетибизди жаса... . 4. Мен сүрөтчү болсом, Кыргызстандын кооз жаратылышын сүрөткө тарт... . 5. Силер дагы мени менен макул бол... . 6. Алар өз убагында кайтып кел... . 7. Сен бул фильмди көрсөң, менин оюмду түшүн... . 8. Бир аз күтсөңөр, жетекчибиз келип кал... . 9. Сиздер да катыш...? 10. Биздин өлкөбүз гүлдөп-өсүш үчүн, бүт күч-кубатыбызды жумша... .

3- көнүгүү. Сүйлөмдөрдү бүтүргүлө.

Үлгү: Эгерде мен белгилүү актёр болсом, Голливудда жашамакмын.

1. Эгерде ырчы болсом,
2. Эгерде жакшы журналист болсом,
3. Эгерде миллионер болсом,
4. Эгерде бирөөгө ашык болуп калсам,

5. Эгерде Президент болсом,
6. Эгерде башка планетага саякат мүмкүн болсо,
7. Эгерде эч ким жашабаган аралга туш болсом,

4- көнүгүү. Сүйлөмдөрдү кыргыз тилине которгула.

1. Вы бы помогли мне. _____
2. Мы бы с Вами не встретились. _____
3. Ты по сравнению с ней лучше спела бы. _____
4. Если бы погода не испортилась, мы пошли бы гулять в парк. _____
5. Если бы знали об этом, мы не приехали бы. _____
6. Я бы поехала в путешествие. _____
7. В этом случае он был бы прав. _____
8. Я бы открыла свое частное дело. _____

5-көнүгүү. Берилген сөздөрдөн сүйлөмдөрдү түзгүлө.

1. Атай, аба-ырайы, бармак, болсо, тоого, жакшы, жекшембиде.
2. Мага, айтмак эмессизби, жөнүндө, сурабасам, эгерде, мен, бул.
3. Мен, катышмакмын, вокалдык, демөөрчүм, конкурска, болсо.
4. Тосуп алмакпыз, алдын-ала, билдирип койсоңуз, аркылуу, аэропорттон, телефон, сизди.
5. Мындай, текстти, сөздүксүз, которо алмак эмесмин, татаал, мен.

6- көнүгүү. Сүйлөмдөрдү кыргыз тилине которгула.

1. Если бы все меры были приняты, этого могло бы не произойти.
2. Если бы я знал, я бы не поехал к нему сегодня вечером.
3. Я был бы вам очень признателен, если бы вы мне уделите несколько минут.
4. Почему вы его не позвали? Я уверен, он пришел бы, если бы вы его позвали.
5. Если бы я не был так занят вчера, я поехал бы на вокзал проводить его.

13 - сабак

Т ЕМА: Каалоо-тилек ыңгайынын

«айын», (-йын); «алы» (-лы) мүчөлөрүнүн колдонулушу

(Употребление окончаний желательного наклонения «айын», (-йын);

«алы» (-лы))

- ❖ Мен суроо берейин.
- ❖ Биз аны куттуктайлы.
- ❖ Мен качан сизге чалайын?
- ❖ Биз эртең келелиби?
- ❖ Мен бөлмөдөн чыкпайынбы?

Келиңиз үйрөнөлү

Окончания «айын», (-йын); «алы» (-лы) употребляются только для первого лица единственного и множественного числа.

Единственное число	Множественное число
Мен барайын (барбайын)	Биз баралы (барбайлы)
Мен окуюн (окубайын)	Биз окуйлу (окубайлы)
Мен жазайын (жазбайын)	Биз жазалы (жазбайлы)

Данная форма желательного наклонения может употребляться при выражении таких конструкций: Местоимение в дательном падеже + инфинитив

Мне когда прийти? – Мен качан келейин?

Мне эту книгу взять? – Мен бул китепти алайынбы?

Нам перевести эту статью? – Биз бул макаланы которолубу?

Келиңиз жаттайлы

Качан келейин? – когда прийти?, качан сизге чалайын? – мне когда вам позвонить?, китепти алайынбы? – мне взять книгу? эмне жөнүндө айтып берейин? – о чем мне

рассказать?, терезени ачайынбы? – мне открыть окно?, эшикти жабалыбы? – нам закрыть дверь?, кыргызча айталыбы? – нам по-кыргызски сказать?, кайсы жерге отурайын? – мне куда сесть?, кайсы жерге кол коеюн? – мне где поставить подпись?, дагы кимди чакырайын? – мне еще кого пригласить?

Келиңиз сүйлөшөлү

- ❖ - Саламатсызбы, мен жаңы паспорт алганы келдим эле. Мен кайсы бланктарды толтурайын?
- Мына, алыңыз, сүрөтүңүз барбы?
- Ооба, төрт сүрөтүм бар.
- Бланктарды толтургандан кийин, сүрөтүңүздү бул жерге чаптап коесуз.
- Канча нуска толтурайын?
- Бир нуска толтурасыз. Туура, түшүнүктүү кылып жазыңыз.
- Бүгүнкү күндү жазайынбы?
- Ооба, апрелдин жыйыrmасы деп жазыңыз.
- Жакшы, мына алыңыз, туура толтурдумбу?
- Ооба, бул жерге колуңузду коюңуз.
- Жаңы паспорт качан даяр болот? Мен канча күндөн кийин келейин?
- Эки-үч жуманын ичинде даяр болот.
- Ыракмат, жакшы калыңыз.

- ❖ - Апа, ушул ишембиде мен туулган күнүмдү өткөрөйүн деп жатам.
- Жакшы, кызым, кайда өткөрөсүң?
- Менимче, ресторанда же кафеде өткөрсө, жакшы болот го.
- Мен да ошондой ойлойм, кимдерди чакырасың?
- Досторумду чакырганы жатамын. Кесиптештеримди дагы чакырайынбы?
- Канча адамга эсеп кылып жатасың?
- Он-он беш адамга. Кесиптештеримдин бир нечесин чакырайын.
- Аларга телефон чалып айтып койдунбу?
- Жок, азырынча санын тактап алайын, андан кийин чалам.

- Кайсы ресторанды же кафени тандадың?
- Борбордо жаңы ачылган ресторан бар. Чоң, жарык жана жайлуу экен. Тамагы да даамдуу, биз өткөн ишембиде ал жерде тамактанганбыз. Мага абдан жакты.
- Анда мен дасторконго боорсок жана таттууларды жасайын.
- Ыракмат, апа, сиздин боорсогуңуз дайыма даамдуу болот.

Кыргызстан - Россия Славян Университети

Кыргызстан - Россия Славян Университетин ачуу аземи 1993-жылы 9-сентябрда өткөн. Ачуу аземине эки мамлекеттин өкмөт мүчөлөрү, Кыргызстандагы аккредитацияланган дипломатиялык корпустун өкүлдөрү, Россиядагы ишканалардын делегациялары катышкан. Жолугушуунун жүрүшүндө өкмөт аралык келишимге кол коюлган.

1992-жылы 28-сентябрда Кыргызстан - Россия Славян Университетин уюштуруу тууралуу жарлык чыккан. Бул жарлыкта жогорку окуу жайынын профили жана иш-аракетинин негизги багыттары аныкталган.

Биринчи жолу 1993-жылы кабыл алынган студенттердин саны 156 адамды түзгөн.

Уюшулгандан тартып бул университетте жогорку квалификациялуу педагогикалык жана илимий кадрларды тартуу, заманбап окуу лабораторияларынын базасын уюштуруу, окуу процессин компьютердик техника менен камсыз кылуу боюнча интенсивдүү иштер жүргүзүлүп жатат. Университеттин Интернетке чыгуу мүмкүнчүлүгү бар. Интернет аркылуу университеттин окутуучулары жана студенттери дүйнөдөгү жаңылыктар менен тааныша алышат.

Кыргызстан - Россия Славян Университети Россиянын, Европанын жана Азиянын алдыңкы университеттери менен кызматташат. КРСУда илимий борборлор жана

институттар, орто мектеп, көркөм сүрөт галереясы, тарых музейи, студенттик клубдар, маданий-методикалык бөлүм иштейт.

Университеттин башкы административдик имаратында китепкана иштейт. Анын филиалдары ар бир факультеттин имаратында жайгашкан. Алардын китеп фонду жаңыдан чыгып жаткан илимий-техникалык адабияттар, окуу китептери менен улам толукталып турат.

СӨЗДӨР: ачуу аземи - церемония открытия, өкмөт мүчөлөрү - члены правительства, өкүл - представитель, ишкана - предприятие, жолугушуунун жүрүшүндө - в ходе встречи, өкмөт аралык - межправительственный, жарлык - указ, иш-аракет - действия, негизги - основной, багыт - направление, уюшулгандан тартып - со дня образования, тартуу - привлечение, заманбап - современный, камсыз кылуу - обеспечение, кызматташуу - сотрудничество, толукталып турат - пополняется.

Келиңиз сүйлөшөлү

1. Сиз орто билимиңизди кайсы мектептен алгансыз?
2. Сиз мектептен кийин кайсы жогорку окуу жайда окуп жатасыз (окугансыз)?
3. Сиз окуган окуу жайда кандай шарттар бар (болчу)?
4. Сиздин университетиниз эмнеси менен белгилүү (болчу)?
5. Студенттик турмушуңуз кызыктуу өтүп жатабы (өткөнбү)?

Көнүгүүлөр

1- көнүгүү. Төмөнкү этиштерге –айын, -алы мүчөлөрүн улагыла.

Мен кел...

Биз кел...

Мен жаз...

Биз жаз...

Мен жооп бер...

Биз жооп бер...

Мен жүргүз...

Биз жүргүз...

Мен токтот...

Биз токтот...

Мен оку...

Биз оку...

2-көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү бош жерлерге мааниси жагынан туура келген этиштерди жазгыла.

1. Биз саат канчада ... ? 2. Сизге түштөн кийин ...? 3. Биз бул жерге 4. Мен өз каалоомду 5. Биз силерге ыраазычылык 6. Мен жумушка качан ...? 7. Биз тоого барып 8. Эми сизди бул адам менен 9. Мен алар менен 10. Биз бул ырды

Колдонулуучу сөздөр: *отуралы, тааныштырайын, айтайын, эс алалы, жолугалы, телефон чалайынбы, сүйлөшөйүн, ырдайлы, чыгайын, билдирели.*

3- көнүгүү. Төмөнкү этиштердин суроолуу жана терс формасын жасагыла.

Үлгү: *басайынбы? → басайын → баспайын*

1. Даярдайын →	...	...
2. Тараталы →	...	...
3. Тактайын →	...	...
4. Көрөйүн →	...	...
5. Топтойлу →	...	...
6. Берейин →	...	...
7. Талкуулайлы →	...	...
8. Окутайын →	...	...
9. Көрсөтөлү →	...	...
10. Сунуштайын →	...	...

4-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Мне во сколько вам позвонить?
2. Мне отнести это письмо директору?
3. Нам подготовить необходимые бумаги для конкурса?
4. Мне не говорить правду?
5. Мне кому отдать эти документы?
6. Нам пока не уходить?
7. Мне открыть окно?
8. Нам завтра не приходиться?

14 - сабак

Т ЕМА: Атоочтуктар

(причастия)

- ❖ Бул үйдө жашаган адамдын аты ким?
- ❖ Мектепте окуган балдар каникулга чыгышты.
- ❖ Бизди көздөй басып келе жаткан ким?
- ❖ Эртең келе турган коноктор кайда токтойт?

Келиңиз үйрөнөлү

Причастие (*атоочтук*) – особая форма глагола, совмещающая признаки глагола и прилагательного. Причастие обозначает соотнесенное с определенным временем действие, относящееся к предмету, лицу как его свойство или качество. Оно образуется от основы глагола путем присоединения аффиксов –ган..., -кан...;

Например: Көчөдө бара жат+кан адам – Человек, идущий по улице

Короодо тур+ган бала - Мальчик, стоявший во дворе

Эртең ууча тур+ган учак – Самолет, который вылетает завтра

Страдательный залог причастия образуется при помощи аффиксов –ыл, -ил, -ул, -үл; -л;, которые присоединяются к основе глагола – аткар + ыл + ган жумуш (выполненная работа), ата + л + ган чыгарма (названное произведение);

мектепте окуган бала

окулган китеп

мектепте окуп жаткан бала

окулуп жаткан китеп

мектепте окуй турган бала

окула турган китеп

кат жазган кыз

жазылган кат

кат жазып жаткан кыз

жазылып жаткан кат

кат жаза турган кыз

жазыла турган кат

Исключения: сатып ал - сатып алынган

кабыл ал - кабыл алынган

талкуула - талкууланган

Келиңиз жаттайлы

Акын – поэт, илимпоз – ученый, ойчул – мыслитель, ишмер – деятель, ордо – ставка, доору – эпоха, время, өздөштүр – освоить, илим – наука, далай – много, ачылыш – открытие, инсан – личность, даанышман – мудрый, мудрец, адабият – литература, кадырла – уважать, дастан – эпоея, дастан, негиз салуучу – основоположник, кулк-мүнөзү – нрав, характер, поведение, дил – сердце, душа, рухий – духовный, маданият – культура, атын чыгарган – прославивший, зыйнат – украшение, убранство, көчүрмө – копия, нуска – экземпляр, көлөм – объем, сап – строка, башкаруу – управление, саясат – политика, бай – богатый, камты – охватывать.

Жусуп Баласагын

Улуу акын, философ, илимпоз, ойчул жана мамлекеттик ишмер Жусуп Баласагын Чүй өрөөнүндө бир кездерде Караханиддер ордо кылып турган Баласагын шаарында туулган.

Өз доорунда мыкты билим алган окумуштуу араб, фарсы, тажик тилдерин өздөштүрүп, көркөм адабият, тарых, философия, астрономия, геометрия, химия, физика жана башка илимдерди терең үйрөнгөн. Далай жаңы ачылыштарды жасаган бул инсан ошол мезгилдин даанышман адамы болгон. Өзгөчө өз эне тилин өтө сүйүп, кадырлап, бул тилде дастанын жараткан.

Кыргыздардын эң башкы түрк тилдеринде сүйлөгөн элдердин жазма адабияты Жусуп Баласагындын башталган. Ал дүйнөлүк тарыхта түрк тилдеринде жазылган адабияттын негиз салуучусу, баштоочусу болгон.

Жусуп Баласагын чоң аймакты ээлеген Баласагын шаарында чоңойгон. Жусуп улуулардын тиричилигин, кулк-мүнөзүн, тилин, дилин, рухий маданиятын өзүнүн атын чыгарган «Кут алчу билим» дастанында чагылдырган. Ал бул дастанын илим-билимдин борбору болгон Кашгар шаарында 18 айдын ичинде жазып бүткөн.

Өзүнүн улуулугу менен ааламдын булуң-бурчуна белгилүү болгон бул дастанды ирандыктар «Шах китеби» дешсе, араб өлкөлөрүндө «Өкүмдардын зыйнаты», Кытайда «Мамлекет түркүгү» деп аташкан. Орто Азия жана Чыгыш Түркстанда жашаган урууларынын адабий мурасы болгон «Кутадгу билигдин» азыр үч көчүрмө нускасы белгилүү. Анын жалпы көлөмү 13444 сап ырды түзөт. Китепте өлкөнү кантип башкаруу,

кандайча туура саясат жүргүзүү керектиги тууралуу бай, тарыхый, этнографиялык, лингвистикалык, социологиялык жана башка энциклопедиялык маалыматтар камтылган.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Жусуп Баласагын ким болгон?
2. Жусуп Баласагын кайда туулган?
3. Ал кайсы илимдерди үйрөнгөн?
4. Эмне үчүн Жусуп Баласагынды түрк тилдериндеги адабияттын негиз салуучусу деп аташат?
5. Анын «Кут алчу билим» деген дастаны канча убакыттын ичинде жазылып бүткөн?
6. Бул дастанда эмне жөнүндө жазылган?
7. Азыркы кезде бул дастандын көчүрмөсүнүн канча нускасы бар?
8. Анын жалпы көлөмү канча сап?
9. Дастандын тарбиялык мааниси барбы?
10. Анда кайсы маалыматтар камтылган?

Келиңиз сүйлөшөлү

- ❖ - Сиз Жусуп Баласагын ким болгонун билесизби?
- Жусуп Баласагын белгилүү акын, илимпоз, ойчул, даанышман адам болгон.
- Ал качан туулган?
- Анын өмүр баяны жөнүндө азырынча толук маалыматтар жок. Бирок айрым окумуштуулардын айтымында, Жусуп Баласагын 1010-1018 жылдардын аралыгында Баласагын шаарында туулган.
- Жусуп Баласагын көп илимдерди билген чыгаан инсан деп айтышат. Бул жөнүндө эмне айта аласыз?
- Чынында, Жусуп тарых, философия, география, химия, физика, астрономия, тарых сыяктуу илимдерди терең үйрөнгөн, ал дүйнөгө таанымал «Кутадгу билиг» деген дастандын автору.
- Ооба, бул дастан жөнүндө укканмын. Ал эл аралык маанидеги чыгарма.
- Ал бул дастанды 18 айдын ичинде жазып бүтүп, Кашкар шаарынын башкаруучусу Тавгач Богра-Абу-Хасанга тартуулаган.

- Богра хан бул терең мазмундуу дастанды окуп чыгып, Жусупка алкыш иретинде «Улуг Хас-Хаджаб» деген наам берген экен. Бул ошол мезгилдеги жогорку даража болгон.

- Туура айтасың, Жусуптун бул чыгармасында өлкөнү башкаруунун жол-жобосу, карапайым эл менен кандай мамиле жасоо, элдин муктаждыгы, мүдөөсү, коңшулаш өлкөлөр менен болгон байланышы жөнүндө маалымат берилген.

- «Кут» деген сөздүн мааниси эмнеде? Эмне үчүн бул дастан «Кут алчу билим деп аталып калган?

- Менин билишимче, Кут – бул бардык жакшылыктын белгиси. Ошондон улам «Бактысыздан кут качат», «Кут – билимге эшик ачат», «Куттуу үйдө шам жанат» деген макал-лакаптар айтылып калса керек.

❖ **Жусуп Баласагын деген тексттен атоочтуктарды таап жазгыла. Аларды катыштырып сүйлөмдөрдү түзгүлө.**

Көнүгүүлөр

1- көнүгүү. Төмөнкү этиштерден атоочтуктарды жасагыла.

Үлгү: оку – окуган – окубаган – окуп жаткан
– окубай жаткан – окуй турган – окубай турган

1. жаз -	4. ырда-
2. иште -	5. айт -
3. сатып ал -	6. күт-

2- көнүгүү. Атоочтуктарды туура формада колдонуп жазгыла.

1. Иштебе... адам – тиштебейт. 2. Көчөдө бар... кишилердин баары аны карап калышты. 3. Саат үчтө уч... учак абаырайы бузулгандыктан кармалып жатат. 4. Биздин тайпада оку... студенттер конференцияга катышмак болду. 5. Эртең кел... делегацияны ким тосуп алат? 6. Сахнада бийле... кыз – менин жээним. 7. Түшүнбө... суроолоруңар болсо, бергиле. 8. Апам даярда... тамак – дайыма даамдуу. 9. Салима менен сүйлөш... жигит ким? 10. Чет өлкөдө иште... жарандарыбыз да шайлоого катыша алышат.

3- көнүгүү. Берилген атоочтуктардын туура котормосун тандагыла.

1. жазып жаткан кыз	1. поющий мальчик
2. сайраган куш	2. дом, который будет продаваться
3. айтылган сөз	3. прочитанное письмо
4. сатыла турган үй	4. приглашённый гость
5. сырдалган эшик	5. пишущая девушка
6. тейлеп жаткан жигит	6. сказанное слово
7. окулган кат	7. предложенный проект
8. сунушталган долбоор	8. окрашенная дверь
9. ырдап жаткан бала	9. поющая птица
10. чакырылган конок	10. обслуживающий парень

4-көнүгүү. Кашаанын ичиндеги этиштерди атоочтук формасында колдонуп жазгыла.

Үлгү: Бул мектепте (оку) балдар англис тилинде сабак өтүшөт.

- Бул мектепте окуган балдар англис тилинде сабак өтүшөт.

1. Атасын (көр) Адилет, аны көздөй чуркады.
... ..
2. Бул күркөдө (иште) кыздын мүнөзү аябай шайыр.
... ..
3. Столдун үстүндө (жат) гезитти алайынбы?
... ..
4. Өзүң (жактыр) көйнөктү танда.
... ..
5. Былтыр (кабыл ал) мыйзамдолбооруна толуктоолор киргизилет.
... ..
6. №5 үйдө (жаша) Руслан менен чогуу окугам.
... ..
7. Жарышта (чурка) балдарды марадан 15-20 метр алыстыкка тизип коюшат.
... ..
8. Эртең (чакырыл) коноктор үчүн кандай тамактар жасалат?
... ..
9. Тетиги (кел) ким?
... ..
10. Сабакка (кечик) студенттерден түшүнүк кат алынды.
... ..

5-көнүгүү. Эки сүйлөмдү атоочтуктардын жардамы менен бириктиргиле.

Үлгү: Тил факультетинде Алина окуйт. Элдияр ашык болуп калды. - ...

- Тил факультетинде окуган Алинага Элдияр ашык болуп калды.

1. Эшиктин алдында бир нече адам турат. Алар кимди күтүп жатат. - ...
2. Мен Санжарды көрүп турам. Санжар короодо ойноп жүрөт. - ...
3. Адыл курулушта иштейт. Ал ишсапарга көп барат. - ...
4. Сахнада Мирбек Атабеков ырдап жатат. Мага анын чыгармачылыгы жагат. - ...
5. Телевизордон кызыктуу фильм жүрүп жатат. Анын режиссёру ким? - ...
6. Тимур айдоочу болуп иштейт. Биздин үйдүн экинчи кабатында жашайт. - ...
7. Байкем аскерде кызмат өтөп жатат. Мен ага үзгүлтүксүз кат жазып турам. - ...
8. Дубалда кооз сүрөт илинип турат. Ал Гапар Айтиевдикиби? - ...

6-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Отправленное письмо еще не дошло до адресата.

2. Делегацию, которая прибудет из Германии, встретят в аэропорту «Манас».

3. Сидящий рядом со мной человек был чем-то огорчен.

4. Мальчишки, купающиеся в небольшой реке, громко смеялись.

5. Интересная история, рассказанная нам охотником, произвела большое впечатление.

7-көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү бош жерлерге мааниси жагынан туура келген атоочтуктарды койгула.

1. Бизде ... мектептер заманбап компьютерлер менен жабдылат.
(суралып жаткан, курулуп жаткан, бузулуп жаткан)
2. ... буюм кайтарылбайт.
(жасалган, коюлган, сатылган)
3. Телевидениеден ай сайын ... бул көрсөтүүнүн рейтинги чоң.
(көрүп жаткан, чыгып жаткан, алып жаткан)
4. №3 үйдө ... Азим дүкөндө иштейт.
(жашаган, саткан, сатып алган)

5. Жарышта биринчи ... адамга байге берилет.
(басып келген, көрүп келген, чуркап келген)
6. Жакып эч кимге ... чынчыл жигит.
(урушпаган, калп айтпаган, талашпаган)
7. Ушул жумада ... концерте белгилүү ырчылар ырдайт экен.
(бүтө турган, жасала турган, боло турган)
8. Жаңгактан ... буюмдар бекем жана баалуу келет.
(аткарылган, алынган, жасалган)
9. Эмки айда прокатка ... фильм көп көрүүчүлөрдү топтойт деп ишенем.
(чыга турган, бере турган, ала турган)
10. Катышуучулар ... кемчиликтер оңдолду.
(берилген, жазылган, белгилеген)

8- көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. На столе лежат непрочитанные газеты.
2. Мне нужно сдать отчет о выполненной работе.
3. Абитуриенты, которые будут поступать в наш вуз, должны сдать документы до 1 июня.
4. Женщина, выступившая с интересным докладом, работала директором нашей школы.
5. Мы подъехали к озеру, не замерзающему круглый год.
6. Человек, борющийся со своими недугами, их победит.
7. Нераспечатанные письма валялись на полу.
8. Гости, которые должны приехать завтра из Китая, остановятся в нашем отеле.
9. Опоздавший на работу сотрудник должен написать объяснительную.
10. Наши окна, изготовленные из пластика, изолируют шум.

15 – сабак

Т Е М А: Чакчылдар

(деепричастия)

- ❖ Мен китепти окуп бүтмөйүнчө эч жакка барбайм.
- ❖ Ал келгенче мен бул жерде күтөйүн.
- ❖ Ал шашып бөлмөдөн чыгып кетти.
- ❖ Апам нан алганы дүкөнгө кетти.
- ❖ Сиз аны менен учурашпай өтүп кеттиңиз.

Келиңиз үйрөнөлү

Деепричастия (чакчылдар) – часть речи, совмещающая в себе признаки глагола и наречия. Деепричастия в кыргызском языке не указывают на лицо и время, оно обозначает дополнительное действие при основном глаголе в предложении. Они не могут иметь различные формы времени и изменяться по лицам.

Образование деепричастий

1. при помощи аффиксов –ып, -ип, -уп, -үп, -п, которые присоединяются к основе глагола: Ал үйдөн чыгып, аялдамага жөнөдү – *Он выйдя из дома, направился к остановке; Аида жылмайып мени карады – Аида улыбаясь, посмотрела на меня.*
2. при помощи аффиксов –ганы, -гени, -гону, -гөнү; -каны, -кени, -кону, -көнү, которые присоединяются к основе глагола – *Мен нан алганы, дүкөнгө келдим – Я пришел в магазин, чтобы купить хлеб.*
3. при помощи аффиксов –ганча, -генче, -гончо, -гөнчө; -канча, -кенче, -кончо, -көнчө, которые присоединяются к основе глагола - *Биз келгенче кетпей тур – Не уходи, пока мы не придем.*

4. при помощи аффиксов –майынча, -мейинче, -моюнча, -мөйүнчө, которые присоединяются к основе глагола - Жумуш бүтмөйүнчө, эч жакка кетпеңиз – Никуда не уходите, пока не закончится работа.
5. при помощи аффиксов –бай, -бей, -бой, -бөй; -пай, -пей, -пой, -пөй, которые присоединяются к основе глагола, они образуют отрицательную форму от наречий первого пункта - Ал үйдөн эч жакка чыкпай отурду – Он сидел дома и никуда не выходил.

Келиңиз жаттайлы

Билдирет – означает, кеңири – широкий, мааниси – значение, смысл, негизи – основа, тармак – отрасль, адис – специалист, чарба – хозяйство, илимий изилдөө – научно-исследовательский, өзгөчөлүк – особенность, тыгыз – тесно, байланыш – связь, ири – крупный, негиздел – основываться, угуучулар – слушатели, демилгеси менен – по инициативе, чыгыш таануу – востоковедение, өрчүт – совершенствовать, шыктуу – способный, танда – выбирать, кесип – профессия, эл аралык мамилелер – международные отношения, элчилик – посольство, урматына – в честь, дин таануу – богословие, сынак – экзамен.

«Университет» деген сөз латын тилинен келип кирген. Латынча «чогуу» деген сөздү билдирет. Университеттин кеңири мааниси илим-билимдин негизин түзгөн ар түрдүү тармак боюнча адистерди даярдоочу илимий жогорку окуу жайы. Университет эл чарбасынын түрдүү тармактарында, илимде, маданиятта илимий изилдөө иштерин жүргүзүү үчүн жогорку квалификациялуу адистерди даярдайт. Университеттин өзгөчөлүгү окуу менен илимий-изилдөө иштерин өтө тыгыз байланышта жүргүзгөндүгүндө.

Биринчи университет Батыш Европа өлкөлөрүндө XII кылымда ачылган. Париж университети 1215-жылы ачылган. Англиянын эң эски жана ири университеттеринин бири - Кембридж университети 1209-жылы Кембридж шаарында негизделген. Бул университетте И.Ньютон, Ч.Дарвин профессор болуп иштешкен. Россияда 1725-жылы Академиялык университет уюшулган. Угуучулар жок болгондуктан, ал 1766-жылы жабылган. 1755-жылы М.В.Ломоносовдун демилгеси менен Москва мамлекеттик университети ачылган.

Гарвард университети

Гарвард университети – Америка Кошмо Штаттарында гана эмес, бүт дүйнө жүзүнө белгилүү университеттердин бири. Ал Массачусетс штатындагы Кембридж шаарында жайгашкан. Гарвард университети АКШ-дагы эң байыркы университет болуп саналат. Бул окуу жай 1636-жылдын 8-сентябрында негизделген. Ал англиялык миссионер Джон Гарварддын урматына Гарвард университети деп аталып калган.

Гарварда 2300-гө жакын окутуучу иштейт. Ал эми студенттердин саны 6650 чакты адамды түзөт. Мында 13 миң аспирант окуйт.

Университеттин эндаументи (максаттуу капиталы) 34,9 млрд. долларды түзөт.

Бул окуу жайдын белгилүү окутуучуларынын катарында адабий сынчы, тарыхчы жана жазуучу Генри Луис Гейтс, америкалык экономист Нортон Додж сыяктуу таанымал адамдар болгон.

Бул жогорку окуу жайда медицина, укук, педагогика, бизнес, дизайн, дин таануу, мамлекет башкаруу багытында билим берилет.

Гарвард университетинин бүтүрүүчүлөрү:

- Джордж Уокер Буш
- Джон Фицджеральд Кеннеди
- Генри Киссинджер
- Барак Обама
- Пан Ги Мун

Оксфорд университети

Оксфорд университети Улуу Британиядагы Оксфорд шаарынан орун алган дүйнөдөгү эң байыркы университеттердин бири. Оксфорд Улуу Британиянын алгачкы университети. Анын негизделген датасы белгисиз болсо да, ал XI кылымда эле пайда болгон деген маалыматтар бар.

Университет факультеттерден жана 38 колледжден турат. Көпчүлүк лекциялар жана лабораториялык сабактар сыяктуу эле бүт сынактар борборлоштурулуп уюштурулган, ал эми колледждер студенттер менен жеке сабактарды жана семинарларды өткөрөт.

Азыркы мезгилде Оксфорддо 20 миңден ашык студент окуйт, алардын төрттөн бир бөлүгү чет элдиктер. 1926-жылдан баштап Оксфордго аялдарды да кабыл ала башташкан. Оксфорддун окутуучуларынын саны төрт миң адамды түзөт, алардын ичинен 70 – Ханыша коомунун мүчөлөрү, ал эми 100 ашыгы – Британиялык Академиянын мүчөлөрү.

Оксфорд окутууда уникалдуу системаны колдонот. Бул окутуу системасы *тьюторство* деп аталат. Ар бир студент тандаган адистиги боюнча атайын бир жеке адистин көзөмөлүнө бекитилет.

Оксфорддун студенттери гуманитардык, математикалык, физикалык, социалдык, медициналык ж.б. адистиктер боюнча билим алышат.

Оксфорд университетинин бүтүрүүчүлөрүнүн катарына жазуучу Джонатан Свифт, акын, жазуучу Оскар Уайльд, Улуу Британиянын ар кайсы мезгилдеги премьер-министрлери Гарольд Вильсон, Генри Пелэм, Уильям Питт, Маргарет Тетчер, Тони Блер, Дэвид Кэмеронду кошсок болот.

Келиңиз сүйлөшөлү

- ❖ - Салам, Марат.
- Салам, Алтынбек, кайда бара жатасың?
- Кыргыз-Россия Славян Университетине документтеримди тапшырганы бара жатам.
- Сен ошол окуу жайга тапшырганы жатасыңбы?
- Ооба, а сен кайсы окуу жайына тапшырасың?
- Мен Кусейин Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетке тапшырамын.
- Абдан жакшы экен, кайсы факультетке?
- Чыгыш таануу жана эл аралык мамилелер факультетине, а сенчи?
- Мен КРСУ-нун журналистика факультетине тапшырганы жатам. Атамдай журналист болгум келет.
- Журналист кесиби татаал, бирок кызыктуу. Мен болсо, чыгыш элдеринин маданиятын, салттарын жана тилин үйрөнгүм келет. Жапон тилин мектепте окуп жүргөндө үйрөнгөнмүн, ошондуктан бул билимимди өрчүткөнү жатам.
- Эң жакшы, сен өзүң тилдерге шыктуу жигитсиң. Сенден жакшы журналист чыкмак, бирок сен башка жолду тандаптырсың.
- Менин болочок кесибим жаман эмес, мен элчиликте да иштесем болот.

- ❖ - Чоң кыз, саламатсызбы, таанышып албайлыбы? Атыңыз ким?
- Акбермет.
- Менин атым Мирлан, таанышканыма кубанычтамын.
- Мен дагы.
- Сиз студентсизби?
- Ооба, а сизчи?
- Мен да студентмин. Ж.. Баласагын атындагы улуттук университетте 5-курста окуйм. А сиз кайда окуйсуз?
- Мен болсо Медициналык Академияда педиатрия факультетинин 4-курсунда окуйм. А сиз кайсы факультетте окуйсуз?
- Мен лингвистика адистигинде окуп жатам. Сиз болочокто балдар доктuru болот турбайсызбы? Бул абдан асыл иш. Сиздин окуу жайыңызда окуу кыйынбы?
- Ооба, кыйынчылыктар бар, анткени доктur болуу оңой эмес. Бирок мен окуганды жакшы көрөм. А сизге Улуттук университетте окуган жагабы?
- Албетте, жагат. Улуттук университет – бул Кыргызстандын алгачкы жогорку окуу жайы болуп саналат. Ал чоң имаратты ээлеп турат. Анын окуу бөлмөлөрү заманбап жабдыктар менен жабдылган. Мен ушул университетте окуганымга сыймыктанам.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Дүйнөдөгү белгилүү университеттердин катарына кайсы окуу жайлар кирет?
2. Гарвард менен Оксфорддон тышкары дүйнөгө таанымал дагы кайсы университеттерди билесиз?
3. Кыргызстанда канча жогорку окуу жай бар?
4. Кыргызстандагы кайсы университет биринчи пайда болгон?
5. Сиз кайсы жогорку окуу жайдан билим алгансыз же азыркы мезгилде билим алып жатасыз?
6. Сиз окуган жогорку окуу жайы эмнеси менен белгилүү?
7. Сиз билим алган окуу жайда канча факультет иштейт?
8. Кыргызстандын белгилүү инсандары кайсы жогорку окуу жайдан билим алган, билесизби?

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү. Берилген этиштерден чакчылдарды жасагыла.

Үлгү: *айт – айтып*
 айтканы
 айтканча
 айтмайынча
 айтпай

Даярда, текшер, чык.

2- көнүгүү. Көп чекиттин ордуна чакчылдардын мүчөсүн улап жазгыла.

1. Мен сага ишен... сырымды ачып жатам. 2. Алар бизди күт... кетип калышыптыр.
3. Алтынай дайыма күлүмсүрө... учурашат. 4. Апам пияз туура... мен этти майда кесип
койдум. 5. Силер кел... биз эч жакка кетпейбиз. 6. Картөшкө сатып ал... базарга келдим.
7. Сен шаш... даярдана бер, дагы жарым саат убактыбыз бар. 8. Эжем кел... кеч болуп
кетет го. 9. Аракет менен каалоо бол... чет тилди үйрөнө албайбыз. 10. Ал өз кезегин
күт... кабинетке кирип кетти.

3- көнүгүү. Мамычада берилген сүйлөмдөрдү мааниси боюнча бириктирип жазгыла.

1. Ал китепти окуп бүтүп	1. бир саат өтөт.
2. Кеч киргенче	2. банкка барганы жатам.
3. Окуучуларга тапшырма берип	3. жанымдан өтүп кетти.
4. Сен камынганча	4. китебиңизди унутуп калыпсыз.
5. Акча алганы	5. бөлмөдөн чыгып кетти.
6. Ишимди бүтүрмөйүнчө	6. жумушту бүтүрөлү.
7. Ал мени карабай	7. ордуна турду.
8. Сиз шашып жатып	8. жумуштан кетпейм.

4- көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү бош жерлерге чакчылдарды жазгыла.

1. Рахат биз менен ... өз ордуна отурду. 2. Менин сөздөрүмдү ... үйдөн чыгып
кеттиң. 3. Сиз менен ... атайын келдим. 4. Силер тамак ... мен дүкөнгө барып келейин. 5.
Анын буту ооругандыктан ... басып бара жатат. 6. Бул документке ... келишим күчүнө
кирбейт. 7. Максат чет өлкөлүк партнёрлорун ... аэропортко жөнөдү. 8. Сиздер мени ...

кете бериңиздер. 9. Ал чаң сордуруп ... гүлдөргө суу куйду. 10. Арзыматтын байкеси чет мамлекетке ... кетиптир.

Колдонулуучу сөздөр: күтпөй, учурашканы, аксап, саламдашып, иштегени, жасаганча, бүтүп, укпай, тосуп алганы, кол коюлмайынча.

5- көнүгүү. Берилген сүйлөмдөрдүн котормосун туура таап белгилегиле.

1. Сиз тартынбай келе бериңиз.	1. Азамат улыбаясь, посмотрел на своего брата.
2. Сөздүктү колдонбой, бул макаланы котордум.	2. Мы пришли сюда, чтобы поздороваться с Вами.
3. Атам күрмөсүн чечип, илгичке илип койду.	3. Вы не стесняясь, приходите.
4. Сиз менен учурашканы бул жерге келдик.	4. Пока не прозвонит звонок, пусть никто никуда не выходит.
5. Сен дүкөнгө барып келгенче, мен тамак жасап коем.	5. Я перевела эту статью, не пользуясь словарем.
6. Ал бөлмөгө аксап кирди.	6. Отец сняв свой пиджак, повесил на вешалку.
7. Азамат байкесине жылмайып карады.	7. Пока ты сходишь в магазин, я приготавливаю еду.
8. Коңгуроо болмоюнча эч ким эч жакка чыкпасын.	8. Он вошел в комнату прихрамывая.

6- көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү бош жерлерге мааниси жагынан туура келген чакчылдарды жазгыла.

1. Мен дарыканага дары (сатып албай, сатып алганы, сатып алмайынча) бара жатам.
2. Апам үйгө (шашмайынча, шашпай, шашып) тез кирип келди.
3. Ал баяндамасын (окуп бүтүп, окуп бүтмөйүнчө, окуп бүткөнчө), угуучулардын суроолоруна жооп бере баштады.
4. Сиз тамак (жасап, жасаганча, жасабай), мен дүкөндөн нан алып келейин.
5. Биз туура жолду (тандаганча, тандаганы, тандамайынча) ийгиликке жете албайбыз.

6. Айзат дайыма биз менен (күлүмсүрөгөнчө, күлүмсүрөп, күлүмсүрөмөйүнчө) учурашат.

5- көнүгүү. Берилген сүйлөмдөрдү которгула.

1. Написав письмо, я отнес его на почту. _____
2. Он быстро шел, напевая песенки. _____
3. Я сейчас иду в банк, чтобы взять кредит. _____
4. Обсудив план, мы принялись за дело. _____
5. Мы не должны выходить из зала, пока не закончится концерт. _____

6. Прочитав газету, он отложил ее в сторону. _____
7. Пока сестра смотрит телевизор, я просмотрю свою электронную почту. _____

8. Он говорил, не смотря собеседнику в глаза. _____
9. Мать, наливая чай, вслушивалась в речь девушки. _____

10. Мы зашли к нему в кабинет, чтобы поздравить его с праздником. _____

16 – сабак

ТЕМА: Каалоо-тилек ыңгайы (+са... +экен)

(Желательное наклонение +са... +экен)

- ❖ Ата-энем көп жашасаса экен.
- ❖ Эртең күн ачык болсосо экен.
- ❖ Сиз оорубасаңыз экен.
- ❖ Кыргызстаным өркүндөй берсесе экен.

Келиңиз үйрөнөлү

Данная форма глагола несет значение желания и образуется при помощи аффиксов –са, -се, -со, сө, к которым присоединяются личные окончания, затем следует слово экен.

Например: Жаан жааса экен – Пошел бы дождь

❖ Мен	көрсөм экен	көрбөсөм экен
❖ Сен	көрсөң экен	көрбөсөң экен
❖ Сиз	көрсөңүз экен	көрбөсөңүз экен
❖ Ал	көрсө экен	көрбөсө экен
❖ Биз	көрсөк экен	көрбөсөк экен
❖ Силер	көрсөңөр экен	көрбөсөңөр экен
❖ Сиздер	көрсөңүздөр экен	көрбөсөңүздөр экен
❖ Алар	көрүшсө экен	көрүшпөсө экен

Келиңиз жаттайлы

Шайлануучу – выборный, көз карандысыздык – независимость, аймак – территория, регион, арал – остров, дин – религия, саясат – политика, аткар – выполнять, борбор калаа – столица, башчы – глава, ылдам – быстро, негиздел – основываться,

таанымал – известный, эгиз – близнецы, мунара – башня, укмуштуудай – удивительный, курулуш – сооружение, тартып турат – привлекает.

Малайзия

Малайзия – бул Түштүк-Чыгыш Азиядагы федеративдүү шайлануучу конституциялык монархия башкаруусундагы мамлекет. Бул мамлекет 1957-жылы 31-августта көз карандысыздыкка ээ болгон. Малайзия 13 штаттан жана үч федералдык аймактан турат. Анын он бир штаты жана эки федералдык аймагы Малакка жарым аралында, ал эми эки штаты жана бир федералдык аймагы Борнео аралында жайгашкан. Тогуз штаты монархия, алардын жетөөсү султанаттар. Султанаттарды султандар башкарат.

Монархияларда аткаруу бийлигинин башчысынын кызматын башкы министр аткарат. Ар бир султан (же раджа) салт боюнча өзүнүн штатында мусулман дининин башчысы болуп турат. Ошол себептен анын саясаттагы ролу да чоң.

Малайзиянын борбор калаасы – бул Куала-Лумпур шаары. Ал Малайзиядагы эң ири жана кооз шаар. Ал азыркы кезде экономикасы ылдам өнүгүп келе жаткан шаарлардын катарына кирет. Куала-Лумпур 1857-жылы Раджа Абдуллах деген бай адам тарабынан негизделген. Шаардын борборунда дүйнөгө таанымал болгон эң бийик фонтан атылып турат. Анын бийиктиги 100 метр. Бул шаарда 452 метр бийиктиктеги «Петронас Твин Тауэрс» аттуу эгиз мунаралар бар. Ал чындыгында укмуштуудай кооз курулуш. Ал бүт дүйнөгө таанымал жана шаарга келген туристтерди өзүнө тартып турат.

Келиңиз жаттайлы

Көркөм сүрөт өнөрү – изобразительное искусство, атактуу – прославленные, чебер – мастер, көркүн ачып турат – украшает, кесип өтөт – пересекает, чектешкен – на границе, гүлдөгөн – цветущий, маданият – культура, актайт – оправдывает, башкарып келген – правившая, ар тараптан – всячески, ажайып – великолепный, чиркөө – церковь, сарай – дворец, жай аккан – неспешно текущая, суктандыруу – восхищать.

Флоренция

Флоренция – бул көркөм сүрөт өнөрүнүн атактуу чеберлерин дүйнөгө тартуулаган уникалдуу шаар. Аны Ренессанстын мекени деп коюшат, анткени мында Донателло, Леонардо да Винчи, Микеланджело сыяктуу сүрөт искусствосунун чеберлери эмгектенип келишкен. Алардын эмгектери азыркыга чейин Флоренциянын музейлеринин жана сүрөт галереяларынын көркүн ачып турат. Флоренция Түндүк Апенниндердин так этегинде, Италиянын Тоскано жана Эмилия деген эки облусунун чектешкен жеринде жайгашкан. Шаарды Арно дарыясы кесип өтөт.

Шаарга Флоренция деген атты Арно дарыясынын боюнда аскер колониясын негиздеген римдиктер беришкен. Флоренция деген сөз «гүлдөгөн» дегенди билдирет. Чынында бул шаар өзүнүн атын актайт, анткени бул шаарды дүйнөлүк маданияттын гүлдөгөн борбору катары караса болот.

18-кылымдын биринчи жарымына чейин Флоренцияны башкарып келген Медичи династиясы шаардын дүйнөлүк маданият борбору катары өнүгүшүнө ар тараптан көмөк көрсөтүп келген.

Флоренциянын пейзажын сүрөттөп берүүгө сөз жетпейт. Мындагы ажайып сарайлар жана чиркөөлөр, орто кылымдагы тынч көчөлөр, жай аккан Арно дарыясы адамдарды бардык убакытта суктандырып келген.

Келиңиз сүйлөшөлү

❖ - Сен саякаттаганды жакшы көрөсүңбү?

- Албетте, саякаттоо мен үчүн эң сонун нерсе.

- Сен дүйнөнүн кайсы кооз жайларында болгонсун?

- Мен Парижде, Венецияда жана Туркияда болгом.

- Венеция бул өзгөчө кооз жер деп айтышат, чын эле ошондойбу?

- Чындыгында Венеция укмуштуудай кооз жай. Венецияны суунун үстүндө жайгашкан музей деп коюшат.

- Ал 118 аралга жайылып, аны каналдар бириктирип турат деп уккам.

- Ооба, аларды каналдар менен фундаменттер – өзгөчөлөнгөн венециялык «жээк бойлору» бириктирет. Суунун үстүндөгү анын укмуштуудай архитектурасы элди таң калтырбай койбойт.

- Сен Венецияда жүргөндө суунун үстүндө катер менен саякаттадың беле?

- Ооба, жүздөгөн туристтерди ташыган вапоретто-катери менен Гранде Каналы боюнча саякат жасадым.

- Венецияда жыл сайын февраль айында абдан шаңдуу карнавал болот деп уккам, бул абдан кооз көрүнүш деп ойлойм.
- Ооба, мен да ошондой деп уккам, бирок, мен бул майрамды өз көзүм менен көргөн жокмун.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Сиз саякаттаганды жакшы көрөсүзбү?
2. Кайсы өлкөлөрдө саякатта болгонсуз?
3. Кайсы кооз жайларды көргөнсүз?
4. Сизге кайсы өлкө же шаар өзгөчө таасир калтырды?

Көнүгүүлөр

1- көнүгүү. Төмөнкү сөздөрдү жактагыла.

	+	-
Мен	барсам экен	барбасам экен
Сен	_____	_____
Сиз	_____	_____
Ал	_____	_____
Биз	_____	_____
Силер	_____	_____
Сиздер	_____	_____
Алар	_____	_____

2- көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү көп чекиттин ордуна тиешелүү мүчөлөрдү улап жазгыла.

1. Эртең аба-ырайы бузулба... экен.
2. Ата-энем көп жаша... экен.
3. Биз үйгө эртерээк жет... экен.
4. Мен бактылуу бол ... экен.
5. Силер менин жанымда бол... экен.
6. Сен жакшы жумуш тап... экен.
7. Алар кечикпей кел... экен.
8. Сиздер ооруба... экен.
9. Кыш бүтүп, жаз кел... экен.
10. Мен коомго пайдалуу бол... экен.

3- көнүгүү. Төмөнкү сүйлөмдөрдүн котормосун тапкыла.

1. Хочу, чтобы мои дети были здоровыми.	1. Менин досторум конокко келишсе экен.
2. Хочу, чтобы ты поступил в этот университет.	2. Биз саякатка барсак экен.
3. Хочу, чтобы мои друзья пришли в гости.	3. Менин балдарым ден-соолукта болушса экен.
4. Хочу, чтобы завтра не было дождя.	4. Сиздер ушул үйдө жашасаңыздар экен.
5. Хочу, чтобы мы поехали в путешествие.	5. Сиз мени түшүнсөңүз экен.
6. Хочу, чтобы вы меня поняли.	6. Эртең жамгыр жаабаса экен.
7. Хочу, чтобы у меня родился сын.	7. Сен ушул университетке өтүп калсаң экен.
8. Хочу, чтобы вы жили в этом доме.	8. Уулдуу болсом экен.

4- көнүгүү. Бош жерлерди тиешелүү сөздөр менен толуктап жазгыла.

1. Асыл жолугушууга өз убагында 2. Сен мага 3. Силер конокко барбай, үйдө 4. Алар сабакка 5. Сизди аябай сагындык, билет алып, тезирээк 6. Мен жайлоого барып, кымыз 7. Сиздер бизге берген убадаңыздар жөнүндө 8. Биз эч качан 9. Балам жаман адамдар менен 10. Мен издеген китебимди

Колдонулуучу сөздөр: унутпасаңыздар экен, келсе экен, тапсам экен, ичсем экен, болсоңор экен, таарынбасаң экен, кечикпей келишсе экен, достошпосо экен, келсеңиз экен, урушпасак экен.

5- көнүгүү. Бош жерлерге мааниси жагынан тура келген этиштерди койгула.

1. Алар сабакка (кечикпей келишсе экен, болушса экен, жазышса экен).
2. Жекшембиде аба-ырайы жакшы (турса экен, болсо экен, өтсө экен).
3. Радиодон мага жаккан ырды (табышса экен, көрсөтсө экен, уктура экен).
4. Сиз эч качан (барсаңыз экен, капа болбосоңуз экен, бийлесеңиз экен).
5. Дүйнөдө тынчтык (болсо экен, ачса экен, келсе экен).
6. Ар бир үйдө дайыма балдардын күлкүсү (күлүп турса экен, билсе экен, жаңырып турса экен).
7. Дем алышыбыз жакшы (өткөрсө экен, өтсө экен, күтсө экен).
8. Өлкөбүздө согуштар (көрсөтүлбөсө экен, болбосо экен, турбаса экен).

17 – сабак

Т Е М А: Кызматчы сөздөр

(Служебные слова)

- ❖ Асан менен Айбек бала бакчага барышат.
- ❖ Асан Айбек менен ойноп жатат.
- ❖ Асан Айбек менен гана ойнойт.
- ❖ Асан дагы Айбек менен ойнойт.

Келиңиз үйрөнөлү

К служебным словам относятся **союзы, частицы, послелоги**.

Союзы используются как средство выражения синтаксической связи между словами и предложениями.

Послелоги выражают пространственные, временные, причинные, целевые, направительные и иные отношения между словами и находясь после них, управляют определенным падежом.

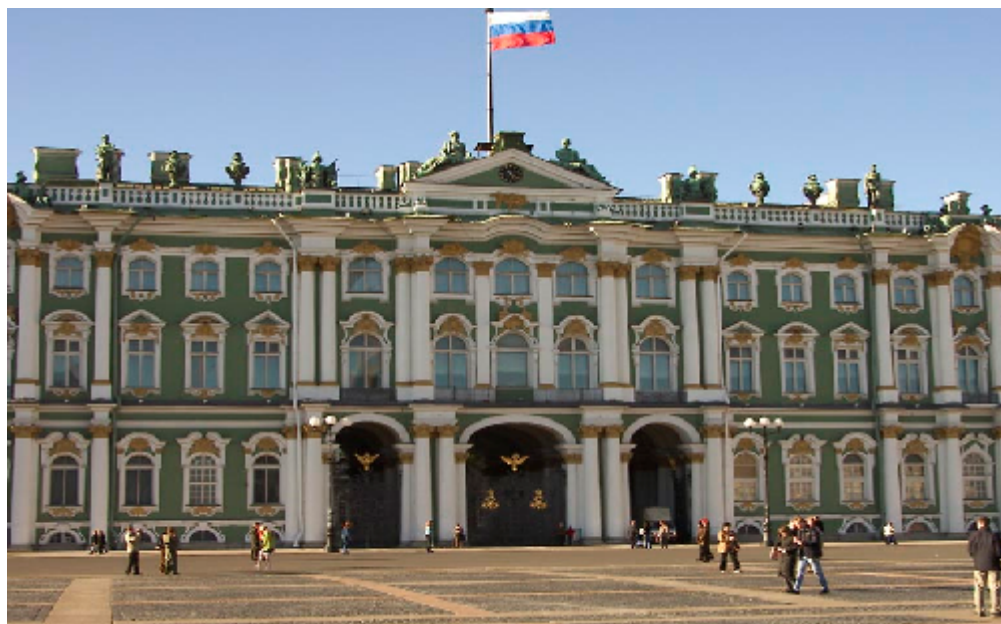
Частицы не имеют самостоятельного лексического значения, но способны придавать отдельным словам, словосочетаниям, всему предложению различные дополнительные значения, эмоционально-экспрессивные оттенки.

Келиңиз жаттайлы

Таанымал – известный, ири – крупный, көркөм – художественный, боюнда – вдоль набережной, чыгарма – произведение, таш доору – каменный век, жыйындысы – собрание, алгач – поначалу, үлгү – образец, коло – бронза, зергер – ювелирный, сүрөт чеберлери – мастера живописи, заманбап – современный, жарнамалоо – рекламировать, кеңири – широко, асыл таш – драгоценность, айкел – скульптура.

Дүйнөгө таанымал музейлер

Санкт – Петербургдагы **Эрмитаж** дүйнөгө таанымал болгон эң ири көркөм жана маданий-тарыхый музейлердин бири. Ал 1852-жылдан баштап иштей баштаган. Мамлекеттик Эрмитаж Санкт-Петербургдун борборунда Нева дарыясынын боюнда жайгашкан. Ал алты чоң имараттан турат. Эрмитажда азыркы убакта үч миллионго жакын дүйнөлүк маданият менен искусствонун белгилүү чыгармалары сакталып турат. Анда таш доорунан баштап азыркы заманга чейинки дүйнөдөгү эң ири коллекциялардын бири жыйналган.

Эрмитаж алгач 1764-жылы Екатерина II-нин жеке менчик жыйындысы катары пайда болгон. Адегенде анда голландык жана фламандык сүрөтчүлөрдүн 225 чыгармасы бар болчу. Музейдин экспозициясында керамиканын ар түрдүү үлгүлөрү, колодон жасалган буюмдар, петроглифтер түшүрүлгөн таш плиталары, күмүштөн жана фарфордон жасалган идиштер, зергер буюмдары бар. Сүрөт галереясы Италиялык, Франциялык, Испаниялык сүрөт чеберлеринин чыгармаларын камтыйт. Мында Рубенстин, Рембрандттын, ван Дейктин, Тициандын, Клод Лоррендин сүрөттөрү жыйналган.

Бүгүнкү күндө музей Россиялык жана эл аралык туризмдин баалуу объектиси болуп саналат, ал эми заманбап технологиялар музейди бүт дүйнөгө жарнамалоодо кеңири колдонулууда.

Эрмитажды толук көрүп чыгуу үчүн бир күндөн ашык убакыт талап кылынат, мунун өзү анын залкарлыгын жана экспонаттарынын көптүгүн далилдеп турат.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Эрмитаж алгач кантип пайда болгон?
2. Анын коллекциясында адегенде канча экспонат болгон?
3. Канчанчы жылдан баштап Эрмитаж калың элге өз экспонаттарын көрсөтө баштады?
4. Сүрөт галереясында кайсы белгилүү сүрөтчүлөрдүн чыгармалары илинген?
5. Сиз Эрмитажда болгонсузбу? Эгер болсоңуз, ал сизге кандай таасир калтырды?

Лувр – бул дүйнө жүзүндөгү эң ири көркөм өнөр музейлеринин бири. Бул музей Париждин борборунда, Сена дарыясынын оң жээгинде, Риволи көчөсүндө жайгашкан.

Луврда баары бар, аны универсалдуу музей деп атаса болот. Анын коллекциясынын географиясы абдан кенен – батыш Европадан баштап Греция, Египет, Жакынкы Чыгыш аркылуу Иранга чейин жетет. Лувр алгач Франциск I жана Людовик XIV чогулткан коллекциялардын негизинде ачылып, анын сүрөттөрүнүн саны 2500 жеткен.

Луврга абдан көп адамдар келет. 2009-жылы мында 8,5 миллион адам болгон.

Луврга экспонаттар түрдүү жолдор менен келип түшкөн. Айрымдары белекке берилсе, башкалары сатылып алынган, дагы бир нечеси бекер эле башка имараттардан тартылып алынган.

Мындагы эң белгилүү сүрөттөрдүн катарына Леонардо да Винчинин «Джокондасы», Рафаэлдин «Прекрасная садовница» деген чыгармасы, Мурильонун «Маленький нищий» деген сүрөтү кирет. Ал эми белгилүү айкелдери – бул Венера Милосская, Ника

Самофракийская. Луврда ошондой эле дагы көптөгөн статуэткалар, эмерек, гобелендер, асыл таштан жасалган буюмдар сакталып турат.

Луврдун коллекциясы 300 000 экспонатты түзөт, анын 35 000 гана залдарда коюлган, ал эми калгандары сактоочу жайларда сакталууда. Аларды ар бир үч айдын ичинде алмаштырып турушат.

Келиңиз сүйлөшөлү

- Сиз музейлерге барганды жакшы көрөсүзбү?
- Дүйнөгө белгилүү дагы кайсы музейлерди билесиз?
- Сүрөт галереясына барганда сиз кандай таасирлерди аласыз?
- Кайсы белгилүү сүрөтчүлөрдү билесиз?
- Кайсы сүрөт тууралуу айтып бере аласыз?

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү көп чекиттин ордуна мааниси жагынан туура келген сөздөрдү койгула.

1. Күн ... эртең менен радиодон аба ырайы	1. кийин
тууралуу маалымат угамын. 2. Сени ...	2. сайын
таанышканыма кубанычтамын. 3. Бишкектен	3. аркылуу
Токмокко ... канча сааттык жол? 4. Жумуштан	4. сыяктуу
... үйүмө шашам. 5. Ошол күндөн ... аны көрө	5. чейин
элекмин. 6. Лекцияга ... дагы бир саат бар. 7.	6. жөнүндө
Өзүңүз ... айтып бериңиз. 8. Сиз ... белгилүү	7. менен
спортчулардан болгум келет. 9. Почта ...	8. чейин
бандероль жөнөттүм. 10. Ушул дүкөн шаар ...	9. боюнча
эң арзан.	10. бери

2-көнүгүү. Төмөнкү сүйлөмдөрдү которгула.

1. До следующего месяца нужно закончить статью.

_____.

2. Каждый год я принимаю участие в конкурсе «Молодые таланты».

_____.

3. После работы я собираюсь зайти в магазин.

_____.

4. Учащиеся этой школы к празднику «Нооруз» готовят концерт.

_____.

5. Асыл по сравнению с Айбеком лучше говорит по-английски.

_____.

6. Мы с друзьями решили в воскресенье пойти в кино.

_____.

7. Кроме Вас никто меня не понимает.

_____.

8. Асель своему другу отправила письмо по электронной почте.

_____.

3-көнүгүү. Берилген сүйлөмдөрдү байламталардын жардамы менен толуктап жазгыла.

1. Мен шашып жатамын, _____.

2. Күн жылуу, _____.

3. Мен бул окуу жайына тапшырам, _____.

4. Мугалимдин кесиби оор, _____.

5. Эртең кар жаайт, _____.

6. Мен сизди жактырам, _____.
7. Бүгүн дүйшөмбүбү _____?
8. Ал тапшырманы аткарган жок, _____.
9. Китепти көп окусаң, _____.
10. Азыр мен бош эмесмин, _____.

4-көнүгүү. Төмөнкү сүйлөмдөрдү байламталардын жардамы менен бириктиргиле.

1. Ал бүгүн жумушка чыккан жок. Ал өзүн начар сезип турат. _____ ...
2. Эмдиги жылы мен аспирантурада билимимди улантам. Балким адистигим боюнча иштеп калам. _____ ...
3. Эртең үйгө коноктор келет. Бүгүн базарга барышыбыз керек. _____ ...
4. Күн тийип турат. Жылуу эмес. _____ ...
5. Күн бүркөлүп турат. Нөшөрлөгөн жаан жаап жатат. _____ ...
6. Ал дары ичти. Башынын ооруганы басылды. _____ ...
7. Баары үйлөрүнө тарай баштады. Кеч кирип калды. _____ ...
8. Алар ыр ырдашат. Кызыктуу номер көрсөтүп беришет. _____ ...
9. Мугалимдин кесиби оор. Ал керектүү жана пайдалуу. _____ ...
10. Ал тапшырманы аткарган жок. Бүгүнкү сабактан «эки» алды. _____ ...

5-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна тиешелүү бөлүкчөлөрдү койгула.

1. ... ким, ... нерсе унутулбайт. 2. Сиз ... жарыш сөзгө катышасызбы? 3. Кыргызстандагы ... бийик тоо чокусу – Жеңиш чокусу. 4. Силер да өргүүгө чыгасыңар ...
5. Сен ... өзгөрбөптүрсүң. 6. Ысыккөлдөн бир ... суу агып чыкпайт. 7. Алар ... келбей калышты. 8. Биз ... сизди аябай сагындык. 9. Ал шашып жатып, унутуп калды 10. Мындан башка ... айла жок.

(го, дагы, түк, гана, эч, такыр, да, окшойт, эң, да)

6-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Видимо, они забыли об этом. _____.
2. До следующей остановки десять метров. _____.
3. И дети, и взрослые принимают участие в этой игре. _____.
4. Несмотря на уговоры, они всё же уехали. _____.

5. Мы занимаемся **по** этому расписанию уже месяц. _____.
6. **Только** он его знает. _____.
7. Было очень холодно, **поэтому** все оделись. _____.
8. Я **тоже** смотрел эту картину. _____.

7-көнүгүү. Төмөнкү сөз айкаштарынын котормосун тапкыла, бир нече сүйлөм түзгүлө.

1. эгерде келбесең	1. после дождя
2. үйлөнүү тоюна чейин	2. только ты
3. ата-энең дагы	3. поэтому говорю
4. сүйүү тууралуу	4. до свадьбы
5. такыр эсимде жок	5. по предмету
6. сабак боюнча	6. если не придешь
7. жаандан кийин	7. совсем не помню
8. өтө кубанычтуубуз	8. про любовь
9. сен гана	9. очень рады
10. ошондуктан айтып жатам	10. родители тоже

18 – сабак

ТЕМА: «-ган+ды» мүчөсүнүн мааниси (употребление аффикса «ганды»)

- ❖ Мен коньки тепкенди билбейм.
- ❖ Сиз футбол ойногонду жакшы көрөсүзбү?
- ❖ Самара бийлегенди жакшы көрөт.
- ❖ Айзат китеп окуганды жакшы көрөт.

Келиңиз үйрөнөлү

Этиш + ганды... жакшы көрөм	Мен китеп окуганды жакшы көрөм.
Этиш + ганды ... жаман көрөм.	Я люблю читать книги.
Этиш + ганды ... билем (билбейм).	Сен футбол ойногонду жакшы көрөсүзбү?
Этиш + ганды ... жактырам (жактырбайм).	Ты любишь играть футбол?
	Мен шахмат ойногонду билбейм.
	Я не умею играть в шахматы.

Келиңиз жаттайлы

Кызыгуу – интерес, хобби, капчыгай – ущелье, жаратылыш – природа, ушунчалык – настолько, салкын – прохладно, шар аккан суу – быстротечная река, сүз – плыть, кайык – лодка, корк – бояться. түр – вид, машык – заниматься, эски – старый, издеп тап – находить, казуулар – раскопки, кыдыр – обходить, объезжать, ходить, көңүлдүү – весело, ийгиликтүү успешно, тайманбай – мужественно, баш ийүү – склонить голову, күч-аракет – усилие, кыйынчылык – трудность, сынчы – критик, чыгармачыл – творческий.

Келиңиз сүйлөшөлү

- Гүлзат, кандайсың?
- Жакшы, Бермет, өзүң кандайсың?
- Менде баары жакшы. Азыр мен эс алып жатам.
- Сынактар бүттүбү?
- Ооба, өткөн бейшембиде акыркы сынагымды тапшырдым. Өзүңчү?
- Менин сынактарым бүтө элек, эмки жумада дагы эки сынак болот. Андан кийин эс алуу башталат. Сенин эс алууң кандай өтүп жатат?
- Эң сонун, кечээ досторум менен «Ала Арча» капчыгайына барып келдик. Бул жердин жаратылышы ушунчалык кооз, абасы салкын экен. Мен өзүм жаратылышта эс алганды аябай жакшы көрөм. Тоого чыкканды, тарыхый жерлерге барып, эски жана тарыхый буюмдарды издеп тапканды да жакшы көрөм. Мага ар кандай археологиялык казууларга катышкан жагат.
- Бул кызыктуу болсо керек, бирок мен андай шарттарда көп жүрө албайм. Эс алууга чыкканда мен биздин Ысык-Көлүбүзгө барып эс алганы жатам. Балким бир нече күнгө Астана шаарына барып келем, анда менин таежем жашайт. Астананын түнкү клубдарына, сейилбактарына, театрларына барып, дагы көп кооз жерлерин кыдырам.
- Мага ызы-чуу жакпайт, мен жаратылышты жакшы көрөм.
- Мен болсо, тескерисинче, тоодо же жаратылышта эс алганды жаман көрөм. Мага бүт шарттары болгон жерде гана эс алуу жагат. Мисалы мен Ысык-Көлгө барганда бүт шарттары түзүлгөн пансионатка токтоп, көлдүн жээгинде күнгө күйүп, сууга түшкөндү жакшы көрөм. Кээде шаардагы түнкү клубдарга барып бийлеп, көңүл ачканды жакшы көрөм.
- Ар бир адамдын кызыгуусу ар түрдүү болот, бирөөгө китеп окуган жакса, бирөө бийлегенди жакшы көрөт, дагы бирөө саякаттагынды жакшы жактырат.
- Туура айтасың, макул анда эс алууң көңүлдүү өтсүн.
- Ыракмат, сынактарыңды ийгиликтүү тапшырып ал.

- Саламатсыздарбы, урматтуу телекөрүүчүлөр, бүгүн биздин студиябызга Кыргызстанга атагы чыккан кино чебери, белгилүү режиссер Мукаш Сагынбеков келип отурат.
- Саламатсызбы, Мукаш байке, биздин студияга кош келиңиз!
- Саламатсызбы, Капар.
- Биринчи кезекте жеңишиңиз кут болсун!

- Ырахмат.
- Баарыбызга маалым болгондой, бул фильмиңиз Сочиде өткөн эл аралык кинофестивалда башкы байгеге ээ болуп кайтыптыр. Фильмдин негизги идеясы эмнеде?
- Бул фильмде бир адамдын турмушу баяндалат. Фильмдин башкы идеясы – эгер адам бактылуу болгусу келсе, демек ал болгон кыйынчылыктарды жеңип, алдыга гана бет алыш керек деген ой.
- Үй-бүлөнүз тууралуу айтып кетсеңиз.
- Мен бактылуу адаммын, анткени мен бактылуу күйөөмүн жана атамын. Менин аялым мени дайыма колдойт. Ал да чыгармачыл адам. Биздин эки кызыбыз бар. Улуу кызым студент, ал эми экинчиси мектеп окуучусу. Улуу кызым менин жолумду жолдоп, искусство институтунда окуп жатат.
- Бош убакытта эмне кылганды жакшы көрөсүз?
- Чынында, бош убакытым аз, болуп калган кезде, албетте, жакын адамдарым менен өткөргөндү жакшы көрөм. Биз кышында тоого барып, лыжи тепкенди жакшы көрөбүз. Кыздарым болсо ырдаганды, бийлегенди жакшы көрүшөт. Ошондой эле мага сууда сүзгөн жагат. Мен бассейнге барып турам.
- Дагы алдыда кандай пландарыңыз бар?
- Биз азыр дагы бир сценарийдин үстүндө иштеп жатабыз. Тартыла турган кинотасмабыз жаштар проблемасына арналмакчы. Бул фильмдин жаштарга тийгизе турган чоң тарбиялык мааниси бар. Анткени азыркы кездеги айрым фильмдер жаштарга терс таасирин тийгизип жатат деп айтсам жаңылышпайм.
- Мукаш байке, биздин студиябызга келип маек куруп бергениңизге чоң ырахмат. Сиздин чыгармачылык ишинизде көп-көп жетишкендиктер боло берсин.
- Ырахмат, силерге да ийгиликтерди каалайм.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Сиз эмне кылганды жакшы көрөсүз?
2. Сиз телевизор көргөндү жактырасызбы?
3. Кандай көрсөтүүлөрдү көргөндү жакшы көрөсүз?
4. Сиз кыш мезгилинде кантип эс алганды жактырасыз?
5. Сиз лыжи же коньки тепкенди билесизби?
6. Сизге жайында тоого чыгып эс алган жагабы?
7. Сиз көлдө эс алганды жакшы көрөсүзбү?
8. Сиз сууда сүзгөндү билесизби?

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна –ганды мүчөсүн улап жазгыла.

1. Мен сууда сүз... билбейм. 2. Сен лыжи теп... жакшы көрөсүңбү? 3. Менин аялым тамак жаса... жакшы көрөт. 4. Сиз телевизор көр... жактырасызбы? 5. Алар саякатта... аябай жакшы көрүшөт. 6. Силер ырда... жакшы көрөсүңөрбү? 7. Адилет футбол ойно... жакшы көрөт. 8. Сиз жөө жүр... жакшы көрөсүзбү? 9. Биз бош убакытта китеп оку... жактырабыз. 10. Мен дүкөндөрдү кыдыр... жакшы көрөм.

2-көнүгүү. Берилген сөздөрдөн сүйлөм түзгүлө.

1. Машине, Асия, билбе, айда.
2. Ит, Саламат, сейилбак, менен, кечинде, сейилдеп жүр, жакшы көр.
3. Сиз, качан, теп, коньки, үйрөн.
4. Кыргызча, жакында, сүйлө, үйрөн, мен.
5. Жаса, сен, бил, шишкебек.

3-көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү бош жерлерди толтургула.

1. Мен көп _____ жакшы көрөм. 2. Сиз компьютерде _____ билесизби? 3. Биз _____ жакшы көрөбүз. 4. Уулуңуз велосипед _____ билбейби? 5. Менин эжем үй _____ жаман көрөт. 6. Сен торт _____ билесиңби? 7. Мен _____ жакшы көрөм. 8. Сиз кыргызча _____ качан үйрөнгөнсүз?

(саякаттаганды, жыйнаганды, тепкенди, сүйлөгөндү, иштегенди, окуганды, бийлегенди, бышырганды).

4-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Вы любите кататься на лодке?
2. Ты умеешь водить машину?
3. Я люблю ходить пешком, это полезно для здоровья.
4. Моя мама любит печь пироги, она очень вкусно готовит.
5. Я не люблю ругаться с людьми.
6. Наша дочь любит танцевать, она занимается танцами с пяти лет.
7. В свободное время я люблю рисовать, это мое хобби.
8. Вам нравится путешествовать?

5-көнүгүү. Берилген үч сөздүн ичинен мааниси жагынан туура келген сөздүн астын сызып койгула.

1. Сиз бош убакытта китеп (окуганды, сейилдегенди, эс алганды) жакшы көрөсүзбү?
2. Мен дүкөндөрдү (барганды, сатып алганды, кыдырганды) жакшы көрөм.
3. Ал коньки (ойногонду, тепкенди, секиргенди) жакшы билет.
4. Сен (жасаганды, келгенди, бийлегенди) канча жашыңдан үйрөнгөнсүң?
5. Мен чет өлкөгө барганда, кооз тарыхый жайларды (сүрөткө тартканды, сүрөткө түшкөндү, сүрөт тартканды) жакшы көрөм.
6. Иним кичинесинен күрөш менен (алектенгенди, машыкканды, ойногонду) жакшы көрөт.
7. Мен үй (жыйнаганды, жууганды, эс алганды) жаман көрөм.
8. Эжем коркунучтуу фильмдерди (көрсөткөндү, окуганды, көргөндү) жаман көрөт.

6-көнүгүү. Суроолорго жооп бергиле.

1. Сиз эмне кылганды жактырасыз?
2. Сиз эмне кылганды билбейсиз?
3. Сиз эмне кылганды жаман көрөсүз?
4. Сиз эмне кылганды билесиз?

7-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Я не умею водить машину, но хочу научиться.
2. Вы хотите научиться кататься на коньках, тогда запишитесь в нашу секцию.
3. Моя подруга не умеет шить, но она хочет научиться.
4. Я не люблю мыть посуду, но я должна делать это каждый день.
5. Я не люблю писать письма, но мне приходится делать это каждый месяц.
6. Вы должны научиться заключать соглашения без меня.
7. Я люблю делать покупки, поэтому часто хожу по магазинам.
8. У моего дедушки огромный сад, и он любит работать в саду.

19 – сабак

Т Е М А: Аныктагыч «-дагы» мүчөсүнүн мааниси (значение определительного аффикса «-дагы»)

Келиңиз үйрөнөлү

Определительный аффикс –дагы, присоединяясь ко всем именным частям речи, обозначает место предмета, явления, события, движения и состояния.

Слово + дагы, деги, догу, дөгү; тагы, теги, тогу, төгү; Слово + сы..., ы... + ндагы... • Дубал<u>дагы</u> сүрөт • Эшик<u>теги</u> балдар • Бөлмө<u>дөгү</u> гүлдөр • Совет көчөсү<u>ндөгү</u> дүкөн	Например, көчө<u>дөгү</u> дүкөндөр Например, Киев көчөсү<u>ндөгү</u> дүкөндөр • Картина, которая на стене • Дети, которые на улице • Цветы, которые в комнате • Магазин на Советской улице
---	--

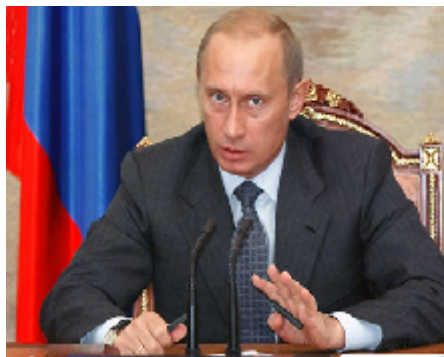

Келиңиз жаттайлы

Саясатчы – политик, саясый ишмер – политический деятель, ардагер – ветеран, жарадар бол – быть раненым, башынан өткөр – пережить, чалгынчы – разведчик, мамлекеттик коопсуздук органдары – органы государственной безопасности, кыялданып жүр – мечтать, эл аралык – международный, аймактык – территориальный, жардамчы – помощник, төрага – председатель, кеңешчи – советник, тышкы байланыштар – внешние связи, орун басары – заместитель, мөөнөтүнөн мурда – досрочно, милдетин аткаруучу – исполняющий обязанности, дайындал – назначаться, барктуу – влиятельный, чарбалык – хозяйственный, демилгеси менен – по инициативе, зор – огромный, салым – вклад, наам – звание, үзүрлүү – плодотворно, успешно, жергиликтүү – местный, калк – население,

көтөрүлүш – восстание, талапкерлик – кандидатура, добуш – голос, аракет – попытка.

Белгилүү саясатчылар

Владимир Владимирович Путин

Орусиянын мамлекеттик жана саясий ишмери. Ал 1952-жылы 7-октябрда Ленинградда туулган. 2000-жылдан 2008-жылга чейин Орусиянын экинчи президенти болгон. Путиндин атасы Владимир Спиридонович Путин Улуу Ата Мекендик согуштун ардагери болгон, жарадар болгондон кийин Егоров атындагы заводдо мастер болуп иштеген, ал эми апасы Мария Ивановна Шеломова Ленинграддагы блокаданы башынан өткөргөн, ал дагы заводдо эмгектенген. Анын чоң атасы Спиридон В.И.Ленин менен И.В.Сталиндин ашпозчусу болгон. Владимир үй-бүлөсүндө үчүнчү уулу болгон. Анын эки байкеси бала кезинде каза болуп калган.

Путин бала кезинен чалгынчылар жөнүндө фильмдерге абдан кызыгып, мамлекеттик коопсуздук органдарында иштесем экен деп кыялданып жүрчү экен.

1970-1975 – жылдары Ленинграддагы Жданов атындагы мамлекеттик университеттин укук факультетиндеги эл аралык бөлүмүндө окуган. ЛМУ-ну аяктагандан кийин СССР МКК-нын (Мамлекеттик Коопсуздук Комитети) аймактык органдарына жөнөтүлгөн.

1990-жылдан баштап Путин Ленинграддагы Жданов атындагы мамлекеттик университетте эмгектене баштайт. Ал эл аралык маселелер боюнча ректордун жардамчысы болуп калат.

1990-жылдын май айынан тартып ал Ленинград шаардык кеңешинин төрагасынын кеңешчиси болуп иштей баштайт. Ал эми 1991-жылдын 12-июнунан баштап Санкт-Петербург мэриясынын тышкы байланыштар боюнча комитетинин төрагасы болуп калат.

1994-жылдын март айынан баштап Санкт-Петербург өкмөтүнүн төрагасынын биринчи орун басары болуп дайындалат.

1999-жылы 31-декабрда Б. Н. Ельцин мөөнөтүнөн мурда отставкага кеткенине байланыштуу Путин Россия Федерациясынын Президентинин милдетин аткаруучу болуп калат. 2000-жылдын 26-мартында Россиянын Президенти болуп шайланат. Ал эми 2004-жылы март айында экинчи мөөнөткө Президент болуп шайланат.

2008-жылы 7-майда Путин президенттик бийликти өзүнүн администрациясынын жетекчиси Дмитрий Медведевге өткөрүп берет.

Путин Владимир Владимирович Time-дын «дүйнөнүн 100 эң барктуу адамы» деген тизмесинде 2-орунду ээлеген.

Исхак Раззакович Раззаков элибизге белгилүү болгон коомдук ишмер, өз учурунда Кыргызстандын бийлигинде 16 жыл турган улуу инсан. Ал Хоросан айылында (азыркы Ош областынын Лейлек району) шахтердун үй-бүлөсүндө туулган. Ал ата-энесинен эрте ажырап, Ходжентте балдар үйүндө тарбияланган. 1931-жылы Ташкент агартуу техникумун ийгиликтүү бүтүргөн. Ошол эле жылы аны партиялык, советтик органдардын чечими менен Москвага окууга жиберилет. 1936-жылы Москвадагы пландык институтту аяктаган. Мына ошол убактан баштап Раззаков партия жолунда эмгектенип келген.

1939-1940 – жылдары Өзбек ССР-нин Эл Комиссарлар Кеңешинин алдындагы Мамлекеттик пландын төрагасы болуп эмгектенген.

1940-1944 – жылдары Өзбек ССР-нин Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасынын орун басары.

1941-1944 – жылдары Өзбек ССР-нин эл агартуу комитетинин төрагасы.

1944-1945 – Өзбекистан КП БК-нын секретары.

1945-жылдан 1950-жылга чейин Кыргыз ССР-нин Министрлер Кеңешинин төрагасы болуп эмгектенген.

1950 – 1961 – жылдары Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин биринчи секретары болуп дайындалат.

Исхак Раззаков республиканын жетекчилигине Улуу Ата Мекендик согуштан кийинки оор кырдаалда келди. Республиканын негизги өндүрүш объектилери, транспорттук, чарбалык, энергетикалык жана социалдык инфраструктура Раззаковдун демилгеси менен ишке кирген. Ал илим-билим потенциалын түзүүгө да зор салым кошкон. Анын тушунда Кыргыз мамлекеттик университети, Политехникалык институту, Ош, Каракол педагогикалык институттары, Кыргыз дене тарбия институту ачылган.

2010-жылы Исхак Раззаковдун 100 жылдыгы белгиленип, кылган эмгектерин баалап, «Кыргыз Республикасынын баатыры» деген наам ыйгарылган. Азыркы кезде бул

улуу инсан тууралуу кинотасманы жаратуунун үстүндө «Алим Токторов продакшн» студиясы үзүрлүү эмгектенүүдө.

Уинстон Леонард Спенсер-Черчилль –

британиялык мамлекеттик жана саясый ишмер, Великобританиянын премьер-министри, аскер кызматкери, журналист, жазуучу, адабият боюнча Нобель сыйлыгынын лауреаты.

Уинстон Черчилль 1874-жылы 30-ноябрда туулган. Анын атасы белгилүү саясатчы, Консервативдик партиядан көрсөтүлгөн депутат болгон. Ал казна канцлеринин кызматын ээлеп келген. Апасы америкалык бай ишкердин кызы болгон.

Уинстон Черчилль 1895-жылы «Дейли График» деген гезиттин аскер кабарчысы катары Кубага жиберилген. Анда ал жергиликтүү калктын испандыктарга каршы көтөрүлүшүн чагылдырган. Ошону менен бирге эле ал испан аскерлеринин катарында аскердик кызматын өтөп жүргөн. Гезит анын беш макаласын басып чыгарган, ал эми бир нечеси «Нью-Йорк таймс» гезитине да кайрадан басылып чыгарылган. Испан мамлекети аны «Красный крест» медалы менен сыйлаган. Кубада жүргөн мезгилде ал журналист катары таанылган.

1897-жылы ал өлкөнүн түндүк-батышынан орун алган Малаканд тоолуу облусундагы пуштун урууларынын көтөрүлүшүн басууга багытталган экспедициялык корпусуна жиберилген. Андагы операциялардын жүрүшүндө да ал эрдик көрсөткөн.

Анын Судан компаниясы жөнүндөгү «Суудагы согуш» (“The River War”) деген китеби бестселлер болуп калды.

1899-жылы июлда ага Консервативдик партиядан парламентке талапкерлигин көрсөтүүгө сунуш түшкөн. Бирок анын депутат болом деген алгачкы аракети ишке ашпай калган. 1900-жылы ал кайрадан депутаттыкка өз талапкерлигин койгон. Шайлоодо консерваторлор көпчүлүк добушка ээ болуп, башкаруучу партия болуп калышат. Ошентип, Черчилль 26 жашында депутат болуп калган. Ошол эле жылы анын «Саврола» деген романы жарыкка чыккан.

Уинстон Черчилль 1965-жылы 24-январда дүйнөдөн кайткан. Анын сөөгү Бленхейм сарайынын жанындагы Блейдон мүрзөсүнө коюлган.

Келиңиз сүйлөшөлү

1. Сиз саясатка кызыгасызбы?
2. Сиз өлкөнүздөгү кандай саясый партияларды билесиз?
3. Сиздин мамлекетиңиздеги белгилүү саясатчылар жөнүндө эмне айтып бере аласыз?

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү көп чекиттин ордуна «-дагы» мүчөсүн улап жазгыла.

1. Бул жерде чет тили... китептер сатылат.
2. Столдун үстү... калемсап сиздикиби?
3. Терезе... гүлдөр кооз экен.
4. Киев көчөсү... китеп дүкөнүнөн сатып алдым.
5. Шып... асмачырак хрусталдан жасалган.
6. Муздаткыч... этти алыңыз.
7. Нурбек шаар... көчөлөрдүн баарын (все улицы) билет.
8. Онунчу бет... текстти которгула.

2-көнүгүү. Төмөнкү сөздөрдүн көптүк санын жасагыла.

Үлгү: көчөдөгү - көчөдөгүлөр

1. үйдөгү -
2. мектептеги -
3. биринчи кабаттагы -
4. короодогу -
5. эшиктеги -
6. бөлмөдөгү -
7. айылдагы -
8. Бишкектеги -
9. тоодогу -
10. фирмадагы -

3-көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү көп чекиттин ордуна тиешелүү сөздөрдү койгула.

1. Самар байкени биздин ... жакшы тааныйт (знают). 2. «Эркиндик» бульвары ... сүйүктүү эс алуучу жайы (любимое место отдыха). 3. Айгүл, ... чоң салам айтып кой. 4. «Чолпон ата» ... бул ашканадан тамак ичишет. 5. Кечээ ... конокко келишти. 6. Бул жөнүндө ... айта элекмин (еще не говорил). 7. Ал киргенде ... баары ордуларынан турушту. 8. Тиги ... сураңыз.	1. эс алуу үйүндөгүлөр 2. үйдөгүлөргө 3. айылдагылар 4. эшиктегилерден 5. дүкөндөгүлөр 6. бөлмөдөгүлөрдүн 7. жумуштагыларга 8. шаардагылардын
---	--

20 – сабак

Тема: Мүмкүнчүлүктү билдирүүчү аналитикалык форма (модальный глагол «мочь»)

Келиңиз үйрөнөлү

Мен келе аламын (келе албаймын) Сен келе аласың (келе албайсың) Сиз келе аласыз (келе албайсыз) Ал келе алат (келе албайт) ? Сиз эртең келе<u>с</u> аласызбы? Вы завтра <u>сможете прийти</u>? + Ооба, келе<u>с</u> аламын. Да, смогу прийти. - Жок, келе<u>с</u> албайм. Нет, не смогу прийти.	Биз келе алабыз (келе албайбыз) Силер келе аласыңар (келе албайсыңар) Сиздер келе аласыздар (келе албайсыздар) Алар келе алышат (келе алышпайт) ? Силер кыргызча сүйлө<u>ү</u> аласыңарбы? Вы умеете говорить по-кыргызски? + Ооба, сүйлө<u>ү</u> алабыз. Да, умеем говорить. - Жок, сүйлө<u>ү</u> албайбыз. Нет, не умеем говорить.
---	--

Келиңиз жаттайлы

Атагы чыккан – прославленный, чыгармачылык – творческий, көркөм – художественный, жарыкка чык – опубликоваться, выходить в свет, кабарчы – корреспондент, карапайым – простой, аң-сезими – сознание, жагдай – ситуация, жан дүйнө – духовный мир, карама-каршылыктар – противоречия, тагдыр – судьба, карым-катнашы – отношение, жалпы нускасы – общий тираж.

Залкар жазуучулар

Чыңгыз Айтматов

Дүйнөгө атагы чыккан залкар кыргыз эл жазуучусу Чыңгыз Айтматов 1928-жылы 12-декабрда Талас облусунун Шекер айылында кызматчынын үй-бүлөсүндө төрөлгөн. Ал сегиз класстык билими менен Жамбыл шаарындагы

зооветеринардык техникумга тапшырып, аны аяктаган соң Кыргыз айыл чарба институтуна кабыл алынат. Институтту бүтүргөндөн кийин зоотехник болуп иштеген.

Ч. Айтматов чыгармачылык ишин айыл чарба институтунда окуп жүргөн кезинде эле баштаган. Тил илими, көркөм котормо жөнүндөгү макалалары жарыкка чыгып турган. Анын «Гезитчи Дзюйдо» деген биринчи аңгемеси 1952-жылы чыккан.

1956-1959-жылдары СССР Жазуучулар союзунун Москвадагы жогорку адабият курсунда окуган. 1959-1960-жылдары «Литературный Киргизстан» журналынын редактору, андан кийин «Правда» гезитинин кабарчысы болуп иштеген.

Ч.Айтматовдун чыгармалары өзүнүн гумандуулугу, көркөмдүгү жана элестүүлүгү менен айырмаланып турат. 1958-жылы анын «Бетме-бет» деген чыгармасы басылып чыккан. Бул повестте согуш мезгилиндеги тылда жашаган элдин оор турмушу, карапайым кыргыз аялынын аң-сезиминин өзгөрүшү, согуштан качып келген Ысмайылдын тагдыры сүрөттөлөт.

Ал эми «Жамийла» повести махабат темасын козгогон. Аны француз тилине Луи Арагон которуп, ага «Махабат тууралуу дүйнөдөгү эң сонун баян» деп баа берген.

Ошондой эле «Кызыл жоолук жалжалым», «Саманчынын жолу», «Кызыл алма», «Гүлсарат», «Ак кеме» сыяктуу чыгармалары психологиялык, философиялык, мифологиялык, моралдык жагдайлар менен каармандардын жан дүйнөсүн, алардын ортосундагы карама-каршылыктарды чагылдырган.

Жазуучунун «Кылым карытар бир күн» деген чыгармасында репрессияга дуушар болгон адамдын оор тагдыры баяндалган.

«Кыяматта» болсо наркомания темасы козголуп, алардын табият менен болгон карым-катнашы жөнүндө жазылган.

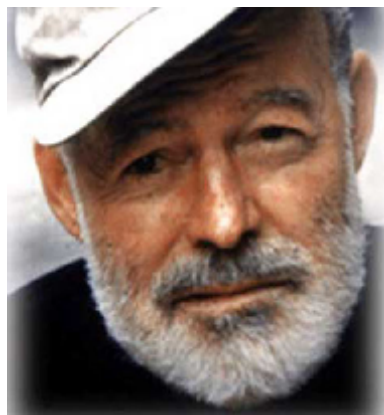
Айтматовдун чыгармалары боюнча спектаклдер коюлуп, кинотасмалар тартылып, айрымдары эл аралык кинофестивалдарда сыйлыкка татыктуу болгон.

Ч.Айтматовдун чыгармалары дүйнөнүн 170 тилине которулган. Анын китептеринин жалпы нускасы 60 млн. экземплярды түзөт.

Ч. Айтматов көптөгөн эл аралык сыйлыктардын лауреаты, Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын, Европа илим, искусство жана адабият академиясынын, бүткүл дүйнөлүк илим жана искусство академиясынын академиги болгон.

Кыргыз элинин улуу жазуучусу Ч.Айтматов 2008-жылы дүйнөдөн кайткан. Ал өзүнүн чыгармалары менен эл жүрөгүндө миң жылдар бою жашап, дүйнөлүк маданиятта өчпөс жылдыз болуп кала берет.

Тарбиялоо - воспитание, воспитывать, басылып чыгуу - опубликовываться, мелдештер - соревнования, кер какшык менен - ехидный, ошол эле убакта - в то же время, муун - поколение, жарыкка чыккан - вышел в свет, жалгыз - одинокий, адилетсиздик - несправедливость, туруктуулугу - упорство, ыйгаруу - присуждать, көз жумгандан кийин - после смерти, өзүн атып өлтүргөн - застрелился.

Эрнест Хемингуэй

Эрнест Хемингуэй 1899-жылы 21-июлда Америка Кошмо Штаттарындагы Иллинойс штатында Оук-Парк шаарчасында туулган. Анын атасы врач болуп иштеген, ал эми апасы өз өмүрүн балдарын тарбиялоого жумшаган.

Мектепте окуп жүргөн кезинде Хемингуэй мектеп журналына өзүнүн аңмелери менен басылып чыга баштаган. Ал көбүнчө спорт мелдештери, концерттер тууралуу репортаждарды жазчу. Анын Оук-Парктын «свет турмушу» тууралуу кер какшык менен жазылган макалалары өзгөчө белгилүү болчу.

Эрнест Хемингуэй 1926-жылы «Күн да чыгат (Фиеста)» («И восходит солнце (Фиеста)») деген пессимистикалык, бирок ошол эле убакта укмуштуу романы чыккандан кийин жазуучу катары чыныгы ийгиликке жетет.

1952-жылы анын «Карыя жана деңиз» деген повести жарыкка чыккан. Бул чыгармада дүйнөдө жалгыз калган адамдын кайраттуулугу тууралуу, анын тагдырдын адилетсиздиги менен болгон күрөшү, жана бул күрөштө өзүнүн туруктуулугуна гана ишениши керектиги тууралуу айтылат.

1953-жылы Эрнест Хемингуэй «Карыя жана деңиз» деген чыгармасы үчүн Пулитцеров сыйлыгына ээ болот. Ал эми 1954-жылы ага ушул чыгармасы үчүн адабият боюнча Нобель сыйлыгы ыйгарылган. Ошол эле жылы ал «Сени ар дайым коштогон майрам» («Праздник, который всегда с тобой») аттуу автобиографиялык китебин жаза баштаган. Бул чыгармада 1920-жылдардагы Париж тууралуу баяндалат. Ал жазуучу көз жумгандан кийин гана жарыкка чыккан.

Эрнест Хемингуэй 1961-жылы 2-июлда каза болгон.

Өз алдынча - самостоятельно, адабий тобу - литературная группа, дүйнөлүк - мировой, атак-даңк - слава, таанымал - известен, известный, макулдугу менен - с согласия, жалгыз - единственный.

Михаил Александрович Шолохов

М.А.Шолохов Ростов обласындагы Кружилине хуторунда 1905-жылы туулган.

Ал өз алдынча билим алып, «Жаш гвардия» адабий тобунун ишине катышып жүргөн. 1923-жылы анын алгачкы фельетондору басылып чыккан. Анын чыгармалары: «Дон аңгемелери», «Алар Ата Мекен үчүн салгылашкан», «Адамдын тагдыры», «Тынч Дон» ж.б.

Шолоховго дүйнөлүк атак-даңкты «Тынч Дон» деген романы алып келген. Бул чыгарма Биринчи дүйнөлүк согуш жана Граждандык согуш мезгилиндеги дондук казактар тууралуу баяндайт. Экинчи дүйнөлүк согуш мезгилинде бул чыгарма европа тилдерине которулуп, Батышта таанымал болгон. Ал эми согуштан кийинки жылдары ал чыгыш тилдерине да которулуп, ал жакта да чоң ийгиликке жеткен.

1965-жылы Шолохов адабият жаатында Нобель сыйлыгын алган. М.А. Шолохов СССР жетекчилигинин макулдугу менен Нобель сыйлыгын алган жалгыз советтик жазуучу болгон.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Сиз китеп окуганды жакшы көрөсүзбү?
2. Сиз кандай китептерди окуганды жакшы көрөсүз?
3. Сиздин сүйүктүү жазуучуңуз барбы? Эгер болсо, ал тууралуу кандай маалымат бере аласыз?
4. «Китеп - билим булагы» деген макалды кандай түшүндүрүп бере аласыз?
5. Азыркы жаштар көбүнчө интернеттен маалымат издеп, китепканаларга көп барбай калышты, сиздин буга көз карашыңыз кандай?

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү: Берилген сүйлөмдөрдөгү көп чекиттин ордуна тиешелүү мүчөлөрдү улап жазгыла.

1. Сиз мага бул китепти бир жумага бер... ал...?
2. Ал ага чындыкты айт... ал... .
3. Мен машине оңдо... алба... .
4. Сен мага бул теманы түшүндүрүп бер... ал... ?
5. Биз, тилекке каршы, тапшырманы эртеңкиге чейин аткар... алба... .
6. Кечээ мен бош болгон жокмун, ошондуктан сизге телефон чал... алба... .
7. Мен аны унут ... алба... .
8. Бул чемодан оор, сиз аны көтөр ... алба... .

2-көнүгүү: Суроолорго оң жана терс формада жооп бергиле.

1. Сиз машине айдай аласызбы?

Ооба, _____

Жок, _____

2. Эркинай лыжи тебе алабы?

Ооба, _____

Жок, _____

3. Болот шахмат ойной алабы?

Ооба, _____

Жок, _____

4. Сиздин досуңуз кыргызча сүйлөй алабы?

Ооба, _____

Жок, _____

5. Силер сүрөт тарта аласыңарбы (рисовать)?

Ооба, _____

Жок, _____

3-көнүгүү: Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Мы не сможем прийти к вам в воскресенье, потому что у нас много работы.
2. Алтынай не может уйти с работы?
3. Простите, я не смогу поехать с вами.
4. Вы не сможете мне помочь?

5. Он вчера не смог открыть эту дверь.
6. Элзат не может найти свою сумку.
7. Я не могу закрыть окно, помогите, пожалуйста.
8. Мы не смогли перевести это предложение.

4–көнүгүү: Сүйлөмдөрдү бүтүргүлө.

- Бакыт эртең жумушка бара албайт, анткени...
- Айбек тамак жасай албайт, анткени...
- Менин эжем былтыр университетке тапшыра алган жок, анткени...
- Эркин сууда сүзө албайт, ошондуктан ...
- Мен коркунучтуу фильмдерди көрө албайм, анткени...
- Болот өткөн айда иш сапарга бара албады, анткени...
- Нүргүл эже эртең мектепке келе албайт, анткени...

5–көнүгүү: Сүйлөмдөрдөгү бош орундарды толтургула.

1. Мен кечээ чогулушка _____, анткени мен иш сапардан бүгүн гана келдим.
2. Менин эжем машине _____, ошондуктан ал машине айдоону үйрөтүүчү жайга жазылды.
3. Сиз мага _____, мен бул оор чемоданды көтөрө албай жатам.
4. Эртеңкиге чейин бул макаланы кыргыз тилине _____?
5. Мен өзүмдүн китебимди _____, сиз аны көргөн жоксузбу?
6. Ал сынакты _____, ошондуктан ал дүйшөмбүдө кайра келет.

Сөздөр: тапшыра албай калды, айдай албайт, жардам бере аласызбы, таба албай жатам, катыша албадым, которо аласызбы.

6–көнүгүү: Суроолорго жооп бергиле.

1. Сиз сүрөт тарта аласызбы?
2. Сиз машине айдай аласызбы?
3. Сиз тамак даярдай аласызбы?
4. Сиз лыжи тебе аласызбы?
5. Сиз музыкалык аспапта ойной аласызбы?

21 - сабак

Тема: Себеп аналитикалык форма

(Аналитическая форма выражения причины)

- ❖ Ал ооругандыктан, сабакка келген жок.
- ❖ Биз билбегендиктен, бул каталарды кетирдик.
- ❖ Мен жакшы окугандыктан, ушул университетке өттүм.

Келиңиз үйрөнөлү

Причина действия в кыргызском языке выражается при помощи аффиксов:

1. – гандыктан, -гендиктен, -гондуктан, -гөндүктөн; -кандыктан, -кендиктен, -кондуктан, -көндүктөн, которые присоединяются к основе глагола.

Например: Мен аябай шашып жат+**кандыктан** такси менен бара жатам –
Я очень спешу, поэтому еду на такси.

2. - гендик... + личные аффиксы + үчүн, которые следуют за основой глагола.

Например: Элзат жакшы оку+**гандыг+ы үчүн**, грамота менен сыйланды -
Элзат хорошо учится, поэтому была награждена грамотой.

• Мен баргандыгым үчүн	Биз баргандыгыбыз үчүн
• Сен баргандыгың үчүн	Силер баргандыгыңар үчүн
• Сиз баргандыгыңыз үчүн	Сиздер баргандыгыңыздар үчүн
• Ал баргандыгы үчүн	Алар баргандыгы үчүн

Келиңиз жаттайлы

Доор - эпоха, өкүл - представитель, залкар - великий, жарат - создавать, тышкары - кроме, маанилүү - значимый, камты - охватывать, включать, жетишкендиктер - достижения, жалпыла - обобщать, устат - мастер, алгачкы - первый, атактуу -

знаменитый, мүмкүнчүлүк ал - получить возможность, чиркөө - церковь, бир катар - ряд, адамзат - человечество, арасында - среди, татыктуу - достойный, ээле - занимать.

Иоганн Себастьян Бах

Немис композитору, барокко доорунун өкүлү, музыка тарыхындагы залкар композиторлордун бири Иоганн Себастьян Бах 1685-жылы 21-мартта туулган. Ал 1000 ашык чыгарма жараткан. Анын чыгармачылыгында ошол мезгилдин, операдан тышкары, маанилүү жанрларынын баары камтылган. Бах барокко доорундагы музыкалык искусствонун жетишкендиктерин жалпылап көрсөткөн. Ал полифониянын устаты.

Бах балачагынан эле музыканы абдан жакшы көрчү, ал өзүнүн көп убакытын музыка менен машыгып өткөрчү. Ал 15 жашында орган менен клавесин үчүн өзүнүн алгачкы чыгармаларын жараткан. Бах окуп жүргөн кезинде ошол мезгилдеги атактуу музыканттардын чыгармачылыгы менен таанышууга мүмкүнчүлүк алган.

Бах окуусун аяктагандан кийин ар кайсы чиркөөлөрдө органист болуп иштеген. Бул мезгилдерде ал бир катар чыгармаларын жазган. Ал аспаптар үчүн өзүнчө, ансамблдер үчүн өзүнчө музыка жазган.

Бахтын оркестр үчүн белгилүү чыгармалары - «Бранденбург концерттери». Концерттерден тышкары ал төрт оркестрдик сюитаны жараткан. Бах 300 кантатанын, 4 пассиондун, бир нече мессалардын автору.

Иоганн Себастьян Бахтын музыкасы «Вояджера» деген алтын дисктеги адамзаттын эң мыкты чыгармаларынын арасында татыктуу орунду ээлейт.

Жаңыр - звучать, укук - право, тапшыр - поступать, таасир - впечатление, калтыр - оставлять, сынчы - критик, катары - в качестве, как, аяктаган соң - после окончания, маданият - культура, баалуу - ценный, салым - вклад, кош - вносить, добавлять.

Петр Ильич Чайковский

Атактуу орус композитору, 80ден ашык чыгарманын, ошонун ичинде он операнын жана үч балеттин автору Петр Чайковский 1840-жылы 25-апрелде туулган.

Чайковскийдин ата-энеси музыканы жакшы көрчү. Анын апасы фортепианодо ойноп ырдачу. Алардын үйүндө дайыма музыка жаңырып турчу.

1850-жылы Чайковскийди ата-энеси Императордук укук окуу жайына окууга жиберешкен. Окуп жүргөн мезгилде ал музыка менен машыга баштайт. Ал пианинодо жакшы ойночу. Ал окуу жайды аяктагандан кийин Адилет министрлигинде иштеп калган. Бош убактысында ал опера театрына барып турчу, анда ага Моцарттын жана Глинканын оюндары абдан чоң таасир калтырган.

1861-жылы Петербургдагы консерваторияга тапшырып, аны 1865-жылы күмүш медалы менен бүтүргөн. Консерваторияны аяктаган соң аны Москвага консерваторияга профессордук кызматка чакырышат. Ошондой эле Чайковский музыкалык сынчы катары да белгилүү.

Чайковскийдин концерттери, фортепиано үчүн чыгармалары, алты симфониясы, төрт сюитасы, программалык симфониялык музыкасы, «Ак куу көлү», «Уйкудагы сулуу» «Щелкунчик» балеттери дүйнөлүк музыкалык маданиятка абдан баалуу салым кошкон.

Көп кырдуу - многогранный, бүтүрүүчү - выпускник, шык - призвание, способность, топ - группа, татыктуу бол - удостоиться, тартуула - предлагать, эл арасында - среди народа, аттуу - под названием, бала чак - детство, катыш - принимать участие, ээ бол - получить, обладать, чеберчилик - мастерство, мыкты - лучший, аткаруучу - исполнитель, алдыга умтулган - целеустремленный, эл аралык - международный.

Мирбек Атабеков

Таланттуу жана көп кырдуу аткаруучу Мирбек Атабеков Искусство институтунун бүтүрүүчүсү Бообек Атабеков менен Дариха Абдрахманованын үй-бүлөсүндө жарык дүйнөгө келген.

Мектепте окуп жүргөн кезинде эле Мирбектин музыкага болгон шыгы байкалган. Ал мектепте уюштурулган кечелерде, майрамдарда дайыма ырдап чыкчу.

2004-жылдан баштап Атабеков чоң сахнага ырдап чыга баштаган. Анын «Жүзүң» деген алгачкы ыры хит-параддарда биринчи орунга чыгып, Мирбек калың элге тааныла баштаган. Ал кезде ал «Тандем» деген топтун мүчөсү катары чыгып жүрчү.

2006-жылы Мирбек продюсер Канат Култаев менен биргеликте иштей баштайт. Анын «Сени гана» деген экинчи хити Мирбекти жаш мегажылдыз статусуна чыгарды. Ошондон тартып Мирбектин ар бир ыры телепрограммаларда, радиодолбоорлордо сыйлыктарга жана наамдарга татыктуу боло баштайт. 2007-жылы Мирбек элге «Не моя» деген ырын тартуулайт. Ушул эле жылы анын «Алтын энем» аттуу ыры «Жылдын эң мыкты ыры» наамына татыктуу болот. Мирбек Атабековдун «Кара көз», «Ата Мекеним», «Жашасын махабат», «Сагындым», «Эрке кыз» ж.б. ырлары ар бир кыргызстандыктын жүрөгүнөн терең орун алып, эл арасында ырдалып жүрөт.

Азыркы кезде Мирбек кайсы ырды жаратпасын, ал потенциалдуу хит катары кабыл алынат. Бүгүн Мирбек Кыргызстандагы эң белгилүү, таланттуу жана атактуу аткаруучу.

Дима Билан

Дима Билан 1981-жылы 24-декабрда туулган. Анын бала чагы Карачаево-Черкесияда өткөн. Ал кичинекей кезинен эле балдар конкурстарына, фестивалдарга, концерттерге катышып жүргөн.

Дима Билан Гнесиных атындагы окуу жайда окуп жүргөн кезинде «Малыш» деген ыры менен чыгат. Андан кийин ал «Новая волна» аттуу жаш таланттардын конкурсуна катышып, төртүнчү орунга ээ болот.

2003-жылы ал окуу жайды аяктап, дипломун Иосиф Кобзондун колунан алат. Андан соң ал ГИТИСке актердук чеберчилик факультетине тапшырат.

2003-жылдын октябрында Биландын алгачкы «Я ночной хулиган» аттуу альбому чыгат.

2005-жылы Дима Билан «MTV Россиянын музыкалык сыйлыктары» деген иш-чарада «Мыкты аткаруучу» жана «Жылдын артисти» деген наамдарга татыктуу болот.

2006-жылы Билан «Евровидение» аттуу эл аралык конкурска катышып, экинчи орунду алат.

2006-жылы 21-сентябрда Дима Билан MTV RMA аземинде «Мыкты композиция» жана «Жылдын артисти» деген наамдагы конкурста жеңишке ээ болот.

Дима Билан азыркы кездеги алдыга умтулган жаш таланттуу жылдыздардын арасында татыктуу орунду ээлейт.

Келиңиз сүйлөшөлү

1. Сиз музыкага кызыгасызбы?
2. Сиздин турмушуңузда музыка кандай ролду ойнойт?
3. Сизге кандай музыка жагат?
4. Классикалык музыканы укканды жакшы көрөсүзбү?
5. Концерттерге барып турасызбы?
6. Кандай белгилүү композиторлорду билесиз?
7. Кандай белгилүү ырчыларды билесиз?
8. Сизге кайсы ырчынын чыгармачылыгы жагат?

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү. Төмөнкү этиштерге себепти билдирүүчү мүчөлөрдү улап жазгыла.

Үлгү: кечик – кечиккендиктен – кечиккендиги үчүн

Уктап кал	_____	_____
Шаш	_____	_____
Оку	_____	_____
Билбе	_____	_____

2-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна керектүү мүчөлөрдү улагыла.

1. Катуу шамал бол... дарактардын бутактары сынып калды.	
2. Сабактарды көп калтыр... үчүн, Салымбек экзаменге кирбей калды.	1. кандыктан
3. Мен аябай чарча... үйгө келерим менен уктадым.	2. гандыктан
4. Сен анда ооруп кал... үчүн, келбей калдың эле.	3. гендигиңиз
5. Кеч болуп кет... баарыбыз үйлөрүбүзгө тарадык.	4. гондуктан
6. Сиз бул шаарды билбе... үчүн, адашып калдыңыз окшойт.	5. гандыгы
7. Москвадан келе турган учак кармалып жат... жумуштан суранууга туура келди.	6. гандыгың
	7. кендиктен

3-көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү бош жерлерге мааниси жагынан туура келген сөздөрдү колдонуп жазгыла.

1. Мен аябай ... чогулуштан чыгарым менен кафеге жөнөдүм. 2. Кечки сеанска билет ..., мен эртеңкиге заказ бердим. 3. Жумушум көп ..., үйгө кечки саат ондо келдим. 4. Ал жолугушууга ..., такси менен жөнөдү. 5. Мен жакшы ..., мектепти алтын медаль менен аяктадым. 6. Аба ырайы ... биз жүрүшкө чыкпайбыз. 7. Байкем футболду ..., бир да оюнду калтырбай көрөт. 8. Айсулуу сууда сүзгөндү ..., ушул секцияга жазылган.

Колдонулуучу сөздөр: *түгөнүп калгандыктан, жакшы көргөндүгү үчүн, кечигип жаткандыктан, ачка болгондугум үчүн, билбегендиктен, окугандыгым үчүн, болгондуктан, бузулгандыктан.*

4-көнүгүү. Мамычалардагы сүйлөмдөрдөгү мааниси жагынан бириктиргиле.

1. Сиз жакшы иштегендигиңиз үчүн ... 2. Машинем жарым жолдон бузулуп калгандыктан ... 3. Жай айлары кургакчыл болгондугу үчүн ... 4. Жумушка кечигип келгендиктен ... 5. Анын ден-соолугу начар болгондуктан ... 6. Мен сага ишенгендиктен ... 7. Башым ооругандыктан ... 8. Кыргызстандын аймагы тоолуу келгендиктен ...	1. чөптөр бат эле саргая баштады 2. климаты кескин континенталдуу 3. жыл сайын курортко барып, дарыланып турат 4. ушул кызматка дайындап жатабыз 5. дары ичип, эс алайын деп жатам 6. андан түшүнүк кат алышты 7. жумушка кечигип келдим 8. сырымды айтып жатам
--	--

5-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна тиешелүү мүчөлөрдү койгула.

1. Ал бул теманы түшүнбөй кал..., көнүгүүнү аткарган жок.
2. Аба- ырайы суук болуп тур..., эч жакка чыккым келген жок.
3. Жумуш орду жетишпе..., жаштар чет өлкөгө кетүүгө мажбур.
4. Унаа жок бол..., биз аялдамада көпкө чейин турдук.
5. Өнөр жай ишканалары иштеп кал..., адамдар жумуш орду менен камсыз болууда.

6-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Все разъехались по домам, так как было поздно.
2. Из-за того, что лето было жаркое и сухое, понадобилось поливать каждое дерево.
3. Библиотека была закрыта, так как было уже восемь часов.
4. Они были в полной растерянности оттого, что оказались в незнакомом городе.
5. Из-за того, что вы плохо написали свою работу, вам придется ее пересдать.

7-көнүгүү. Бош жерлерди мааниси жагынан туура келген себепти билдирген сүйлөмдөр менен толуктагыла.

1. _____, бул университетке тапшырдым.
2. _____, биз эч жакка барбайбыз.
3. _____, жолугушууну эртеңкиге котордум.
4. _____, иш сапарга барбай калдым.
5. _____, такси алып жөнөдүм.
6. _____, оюнга катыша албадым.
7. _____, чындыкты айтууга мажбур болдум.
8. _____, дагы бир нече убакыт талап кылынат.
9. _____, ачкачылык акциясын жарыялашты.
10. _____, мен анын бүт жумушун аткардым.

8-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү бүтүргүлө.

1. Мен аны көп жылдан бери көрбөгөндүктөн _____
2. Жумуш орду жетишпегендиктен _____
3. Менин башым ооруп жаткандыгы үчүн _____
4. Кыш аябай суук болгондуктан _____
5. Колум бошобогондуктан _____
6. Немисче сүйлөбөгөндүктөн _____
7. Жакшы иштегендигиңиз үчүн _____
8. Аба-ырайы бузулгандыктан _____

22 - сабак

Тема: Этиштин айрым аналитикалык формалары (некоторые аналитические формы глагола)

- ❖ Уулум бир жашынан баса баштады.
- ❖ Ал китепти окуп бүттү.
- ❖ Биз аны көп жылдан бери көрө элекпиз.
- ❖ Ал мага тез-тез кат жазып турат.
- ❖ Ал кыргызча жакшы сүйлөп калды.

Келиңиз үйрөнөлү

1. Этиш + -а, -е, -о, -ө, -й + башта - обозначает начало действия.	Ал трибунага чыгып <i>сүйлөй баштады</i> - Он вышел на трибуну и начал <i>выступать</i> .
2. Этиш + -а, -е, -о, -ө, -й + элек - обозначает незавершенность действия.	Ал китепти <i>окуп бүтө элек</i> - Он <i>еще не прочитал</i> книгу.
3. Этиш + -ып, -ип, -уп, -үп, -п + бүт - обозначает результат и завершенность действия.	Она <i>написала</i> письмо - Ал катты <i>жазып бүттү</i> .
4. Этиш + -ып, -ип, -уп, -үп, -п + тур - обозначает длительность, регулярность действия.	Ал сизди эшикте <i>күтүп турат</i> - Он <i>ждет</i> вас на улице.
5. Этиш + -ып, -ип, -уп, -үп, -п + кал - обозначает результат, становление действия.	Бала <i>уктап калды</i> - Ребенок <i>заснул</i> .

Келиңиз жаттайлы

Түзүлүшү - создание, өнүгүшү - развитие, бет ачары - премьера, баалуу - ценный, салым - вклад, алгачкы - первый, бий өнөрү - танцевальное искусство,

ийгилик - успех, чыгармачылык - творчество, жогорку - высший, даража - степень, негиздөөчү - основатель, атактуу - знаменитый, татыктуу бол - быть удостоенным, бийчилик жөндөмү - танцевальные навыки, чеберчилик - мастерство, тартуула - предлагать, такшалган - опытный, ыйгарылган - присужден.

Театр жана кино өнөрү

А.Малдыбаев атындагы опера жана балет театры

Кыргызстандагы профессионал музыкалык маданияттын түзүлүшү жана өнүгүшү 1934-жылы «Ажал ордуна» деген музыкалык драмадан башталган.

Кыргыз элинин тарыхында биринчи жолу «Айчүрөк» операсынын бет ачары 1939-жылы 12-апрелде көрүүчүлөргө тартууланган. Бул опера өзүнүн идеялык жана көркөмдүк жогорку сапаттуулугу менен кыргыз элинин музыкалык маданиятынын эң баалуу салымы болуп калды.

1940-жылы 7-ноябрда К.Эшманбетов менен Н.Холфиндин либреттосуна жазылган алгачкы «Анар» балети (композиторлору В.А. Власов жана В.Г.Фере) коюлган. «Анар» балети кыргыз элинин турмушун баяндаган биринчи оригиналдуу бий өнөрүн түздү.

Театрдын сахнасында «Патриоттор», «Көкүл», «Евгений Онегин» опералары, «Чолпон» «Бакчысарай фонтаны» «Ак куу көлү» сыяктуу балеттери коюлуп келген.

Театрдын чоң ийгиликтерге жетишине К.Чодронов, С.Кийизбаева, И.Дерккембаева, С.Токтоналиев, Б.Бейшеналиева, К.Молдобасанов жана башкалар зор салымын кошкон.

Абдылас Малдыбаев

Абдылас Малдыбаев 1906-жылы Чүй облусунун Кемин районундагы Кара-Булак айылында туулган.

1929-жылы Малдыбаев педтехникумду бүткөндөн кийин ал өзүнүн турмушун, чыгармачылыгын кыргыз музыкалык драма театрына, кыргыз опера жана балет театрына арнаган. 1976-жылы композитордун эмгеги жогору бааланып, анын ысымы ушул театрга ыйгарылган.

Анын «Гүл турмуш», «Ой, кызыл жоолукчан», «Өмүр», «Эмгек маршы» ж.б. ырлары элдин сүймөнчүлүгүнө ээ болгон.

Жалпысынан композитор 400гө жакын ыр чыгарган. Анын ырлары элдик мүнөзгө ээ, алардын көпчүлүгү элге тарап, өзүнчө фольклорлошуп кетти.

А.Малдыбаев СССРдин эл артисти, Токтогул атындагы Кыргызстан мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты аттуу жогорку даражадагы наамдарга татыктуу болгон.

Бүбүсара Бейшеналиева

Белгилүү балерина, кыргыз хореографиясынын негиздөөчүлөрүнүн бири Бүбүсара Бейшеналиева 1926-жылы 17-майда Аламүдүн районундагы Таш-Төбө айылында туулган.

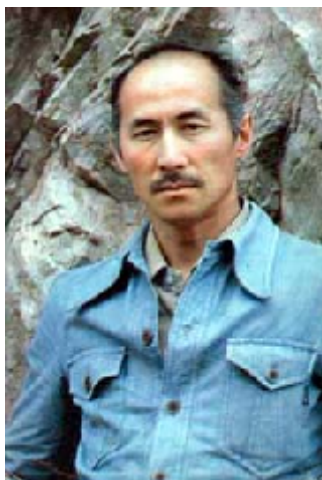
Ал 1936-1941-жылдары Ленинград хореография окуу жайында окуган. Бейшеналиева атактуу балет педагогу А.Я.Вагановадан таалим алган. 1941-жылдан баштап Кыргыз мамлекеттик опера жана балет театрынын солисти болуп иштей баштаган. 1947-жылы «Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисти», ал эми 1954-жылы республиканын «Эл артисти» деген наамдарга татыктуу болгон.

Бүбүсара Бейшеналиева эң алгач сахнага В.Власов менен В.Ференин «Селкинчек» балетинде Зайнуранын ролун аткарып, зор бийчилик жөндөмүн жана жакшы профессионалдык даярдыгын көрсөткөн.

Ал «Чолпон», «Жизель», «Ак куу көлү», «Анар», «Эсмеральда» ж.б. балеттериндеги баш каармандардын образын чоң чеберчиликте ойногон.

Б.Бейшеналиеванын ысмы менен Кыргыз мамлекеттик искусство институту аталган. Борбордогу опера жана балет театрынын алдында бул улуу балеринанын айкели орнотулган.

Сүймөнкул Чокморов

С.Чокморов 1939-жылы 9-ноябрда Аламүдүн районунун Чоң-Таш айылында туулган.

1958-жылы Фрунзедеги көркөм сүрөт окуу жайын, 1964-жылы Ленинграддагы Репин атындагы живопись, скульптура жана архитектура институтун аяктаган.

С.Чокморов бир гана сүрөтчүлүк кесипти аркалабастан, элге таланттуу киноактер катары да таанылган. Анын табият тартуулаган таланты Б.Шамшиевдин «Караш-Караш окуясы» деген фильмде ачыкка чыккан. Ал мурда киного тартылып көрбөгөндүгүнө карабастан Бактыгулдун ролун такшалган таланттуу актерлордун деңгээлинде ойногон.

Ал ошондой эле Даниярдын («Жамийла»), Ходжаевдин («Атайын комиссар»), Карабалтанын («Касиеттүү Ысык-Көл»), Максумовдун («Жетинчи ок»), Азаттын («Улан») ролдорун чоң чеберчиликте аткарып, көрүүчүлөрдүн сүймөнчүлүгүнө ээ болгон.

Ага Кыргыз ССРинин Эл артисти, СССРдин Эл артисти, Кыргыз ССРинин Эл сүрөтчүсү деген наамдары ыйгарылган.

С.Чокморов 1992-жылы дүйнөдөн кайткан. Анын ысымы Бишкек шаарындагы көркөм сүрөт окуу жайына берилген.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Сиз «маданият», «маданияттуу» деген сөздөрдү кандай түшүнөсүз?
2. Сиз театрларга, кинотеатрларга барып турасызбы?
3. Адамдын турмушунда театр жана кино кандай ролду ойнойт?
4. Сиз театр өнөрүнүн өнүгүшү үчүн кандай иш-аракеттер көрүлүшү керек деп ойлойсуз?
5. Театр ишмерлерин колдоо максатында азыркы учурда кандай иш-аракеттер көрүлүп жатат?
6. Кыргызстандын кайсы белгилүү опера ырчыларын, бийчилерин, артисттерин билесиз?
7. Азыркы кездеги кыргыз киносунун абалы кандай?
8. Сиз кайсы кыргыз кинотасмаларын көргөнсүз?
9. Кайсы кинотасма сизге зор таасир калтырган?
10. Айрым кинотасмалар жаштарды тарбиялоодо терс таасирин тийгизип жатат деген ой менен макулсузбу?

Нурбек Эген

Нурбек Эген 1975-жылы Ош облусунда төрөлгөн. 1994-жылы Бүткүл Россиялык мамлекеттик маданият институтуна режиссердук факультетине тапшырган. Студент болуп жүргөн кезинде эле кинофестивалдарда өзүнүн чыгармачыл иштери үчүн көптөгөн сыйлыктардын ээси болгон. Анын кинотасмалары Россия, Польша, Швейцария, Чехия, Улуу Британия, Франция, Испания, Германиядагы кинофестивалдарда көрсөтүлгөн. 2001-жылы «Санжыра» деген фильми менен эң мыкты студенттик фильм деген наам боюнча, ал эми 2005-жылы «Аталардын керээзи» («Сундук предков») деген фильми менен эң мыкты чет өлкөлүк фильм катары «Оскар» сыйлыгына көрсөтүлгөн.

Анын фильмдеринин арасында - «Жабык космос», «Бир күнгө улуу» кыска метраждуу фильмдери, «Виллисы», «Последний ужин с ...», «Тайный знак - 2. Возвращение хозяина» деген фильмдери бар. Россиялык Биринчи каналдын көрүүчүлөрү «Тор» («Сеть») аттуу көп сериялуу фильмин көрө алышты. Бул фильм СССРдин банкын бузуп кирген америкалык хакерлер тууралуу кинотасма. Бул көркөмдүк менен документалдуулук ортосундагы компромисс. Ошондой эле жакында анын «Борцу не больно» деген кинотасмасы жарыкка чыкты. Азыр Нурбек Эген чыгармачылыгын өркүндөтүп, дагы көптөгөн кызыктуу кинотасмаларды жаратуу үстүндө иштеп жүрөт. Анын «Манастын төрөлүшүн утурлай» (Рождение Манаса как предчувствие) аттуу тасмасы көрүүчүлөрдүн купулуна толуп, анын талантына баа бериш керек экенин далилдеп турат.

Келиңиз сүйлөшөлү

Жалаң гана - только, бирге - вместе, көрүнүш - явление, тартуу - привлекать, ыраазы - довольны, изилде - исследовать, чоюл - растянуться, булчуң - мышца, чыңал - напрягаться, төмөндө - снижаться, баштын айлануусу - головокружение, тыюу салуу - запретить, мээ - мозг.

3D форматындагы кинотасмалар ден-соолукка зыянбы?

Акыркы күндөрү 3D форматындагы кинотасмалар популярдуу болуп, кинотеатрларда жалаң гана 3D технологиясы менен көргөзүлүүдө. Аны көргөн адам ичине кирип, тасмадагы каармандар менен бирге жүргөндөй сезимде болот. Мындай көрүнүш баардык киносүйүүчүлөрдү өзүнө тартууда. 3D форматындагы кинотасмаларга элдер дагы ыраазы болуп, инженерлерге иш табылып, аны чыгарган компаниялар болсо байып жатат. Бирок анын көзгө тийгизген таасирин доктурлар изилдеп чыгып, ден-соолукка зыян экенин айтышууда. 3D форматында тасманы көрүп жаткан учурда көздүн хрусталиги чоюлуп, анын цилиардык булчуңдары бат талыйт, чарчайт. Баарыбызга маалым болгондой, көз айнектин оң жагы изумруд же көгүш түстө болот, ал эми сол айнеги - кызыл түстө жасалат. Адистердин изилдөөлөрүнө караганда, биринчи он беш мүнөттүн ичинде көздүн булчуңдары чыңалып, андан кийин хрусталик өз ордуна келип, кыйынчылык болот. Андан кийин түстөрдү сезүү төмөндөйт да, биринчи жарым саатта баштын айлануусу байкалат. 3D киносун үч сааттан көп көрүүгө доктурлар тыюу салат, анткени ал көздүн көрбөй калышына алып келет. Ошондой эле ал мээнин иштешине да терс таасирин тийгизет, себеби ал иллюзия менен көрсөтүлөт.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Сизге 3D форматындагы кинотасмалар жагабы?
2. Мындай форматтагы кинотасмаларды көрүш үчүн көз айнектердин сапаты кандай болушу керек?
3. Медицина бул тууралуу эмне дейт?
4. 3D киносунан адамдын көзү көрбөй калышы мүмкүнбү?

5. Азыркы убакта 3D форматындагы телевизорлор чыгып жатат, мындай көрүнүшкө сиздин көз карашыңыз кандай?

Кино жаңылыктары

«Матрицанын» уландысы тартылат

Мындай жаңылыкты дүйнөлүк массалык маалымат каражаттары билдирүүдө. «Матрицанын» уландысы тартылат деп бир тууган режиссер Вачовскийлер билдиришкен. Алар кинону мыкты кылуу үчүн Джеймс Кемерондун кеңеши менен 3D форматында тартууну пландаштырып жатышат.

Мел Гибсондун жаңы кинотасмасы

Легендарлуу Голливуд актеру, режиссер, сегиз баланын атасы Мел Гибсон 2011-жылы 55 жашка толду. Ал студент боло элек кезинде эле кинолорго тартылган. «Тим», «Акылсыз Макс» деген кинотасмаларында башкы каармандын ролун жаратып, дүйнөлүк белгилүүлүккө жеткен. «Эр жүрөк», «Аялдар эмнени каалашат» аттуу кинолору менен «Оскар» сыйлыгына татыктуу болгон. Эми анын жаңы «Бобер» деген драмасы экранга чыкканы турат.

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү. Боштуктун ордуна тиешелүү көмөкчү этиштерди койгула.

1. Асыл бир жыл англис тилин үйрөнүп жүрүп, азыр англисче жакшы сүйлөп _____.
2. Азыр саат алты болуп _____, бирок Айгүл жумуштан келе _____.
3. Мен аны бул жерде 20 мүнөт күтүп _____.
4. Анын баласы жакында эле баса _____.
5. Тилек мен берген китепти окуп _____.
6. Мен аны бир жылдан бери көрө _____.
7. Бектен айыгып _____, аны жакында ооруканадан чыгарышат.
8. Досум мага тез-тез чалып _____.
9. Биз жакында эле бул долбоор менен иштей _____.
10. Мен чогулушка кечигип _____.

2-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна тиешелүү мүчөлөрдү улап жазгыла.

1. Мен жакындан бери бул мекемеде иштеп кал... .
2. Сен мектепти бүтө элек... ?
3. Жаз келип, аба жылый башта... .
4. Кеч кирип кал..., үйгө кетели.
5. Мен берген китепти окуп бүт...?
6. Мен тамак жасап бүтө элек... .
7. Сиз мени ушул жерде күтүп тур..., мен беш мүнөттөн кийин чыгам.
8. Биз жаңы сөздөрдү жаттай башта... .
9. Ал бул жердин шартына көнүп кал... .
10. Мен өзүмдү жакшы сезип кал... .

3-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна мааниси жагынан туура келген этиштерди койгула.

1. Кечиресиз мен сизди
2. Мен кыргыз тилин жакындан бери
3. Сиз мага кат
4. Балам бир жашынан
5. Мен жумушумду
6. Сиз отчетуңузду ... ?
7. Эми гана ал аны
8. Ал немисче жакшы

Сөздөр: *унута баштады, жазып туруңуз, көрбөй калыптырмын, сүйлөп калды, баса баштады, бүтө элекмин, үйрөнө баштадым, жазып бүттүңүзбү.*

4-көнүгүү. Эки мамычадагы сүйлөмдөрдү бириктиргиле.

1. Медер мектепти бүтө элек, 2. Мени күтүп туруңуз, 3. Айбек алты айдан бери англис тилин үйрөнүп жүрөт, 4. Куруучулар мектепти куруп бүтүштү, 5. Күз келип,	1. бир айдан кийин балдар мында окуй башташат. 2. ал азыр онунчу класста окуйт. 3. келгин куштар учуп кете баштады. 4. ал азыр англисче жакшы сүйлөп калды. 5. мен бат эле келип калам.
--	---

5-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Вы уже проверили мою работу.
2. Они еще не приехали из Москвы.
3. Через месяц мы начнем выпускать нашу новую продукцию.
4. Я регулярно навещаю своих родителей.
5. Стало темно, надо расходиться по домам.

6-көнүгүү. Этиштерди колдонуп сүйлөмдөрдү түзгүлө.

1. Уктап калдым (проспал).
2. Жакшы иштеп калды (стал лучше работать).
3. Сата элексизби? (Вы еще не продали).
4. Тапшырып бүттүм (Уже сдал).
5. Талкуулай башташты (начали обсуждать).
6. Келип туруңуз (приходите, заходите).

23 - сабак

ТЕМА: «-са» мүчөсүнүн маанилери (значения аффикса «-са»)

- ❖ Чыксам болобу?
- ❖ Суроо берсем болобу?
- ❖ Ал келсе, үйдө эч ким жок экен.
- ❖ Алар унутуп калса керек.

Келиңиз үйрөнөлү

1. Мезгилдик мааниси (временное значение – как союз когда): Мен кел+се+м, ал кетип калыптыр – Когда я пришел, он оказывается, ушел.
2. Божомолдоо мааниси (Значение предположения): Ооба, ал азыр үйдө бол+со керек – Да, должно быть, он сейчас дома.
3. Сурануу, уруксат алуу мааниси (Просить разрешение на выполнение каких-либо действий): Сиз менен тааныш+са+м болобу?- Можно с Вами познакомиться?
4. Өтүнүү мааниси (Значение просьбы): Бул китепти мага бер+се+ңиз – Дайте мне, пожалуйста, эту книгу.

Келиңиз жаттайлы

Уюлдук - сотовый, негизинен - в основном, үн аркылуу катташуу - голосовое общение, көтөрүп жүрүүчү - переносной, каражат - средство, эң таралганы - самый распространенный, сыноо - испытание, салмак - вес, чакан - компактный, үлгү - образец, жаратуу - создавать, өлчөм - размер, нурдануу - излучение, кооптонуу - опасение, талаш-тартыш - спор, өндүрүүчүлөр - производители, кызыкчылык -

интерес, жашыруу - скрывать, чек коюу - ограничить, азайтуу - минимизировать, адепсиздик - невежливость.

Уюлдук телефон

Мобилдик телефон - бул негизинен үн аркылуу катташууга арналган көтөрүп жүрүүчү байланыш каражаты. Мобилдик телефондорго спутник телефондору, радиотелефондору жана магистралдык байланыш аппараттары кирет. Азыркы кезде мобилдик байланыш түрлөрүнүн ичинде эң таралганы уюлдук байланыш болуп эсептелет.

1946-жылы АКШда Сент-Луис деген шаарда AT & T Bell Laboratories компаниясы автомобилдик телефон байланыш кызматын колдоно баштаган. Ошол эле жылы СССРде Г. Шапиро менен И.Захарченко 20 км алыстыкта иштей турган автомобилдик радиотелефонду сыноодон ийгиликтүү өткөрүшкөн.

1957-жылы инженер Л.И.Куприянович салмагы 3 кг болгон ЛК-1 мобилдик телефонун жасап, аны элге тартуулаган. Ал 20-30 км алыстыкта иштеп, батареясы 20-30 саатка чейин жетчү. Ал эми 1958-жылы ал салмагы 500 граммга жеткен чакан мобилдик телефондордун үлгүлөрүн жаратат.

1963-жылы 6-мартта Motorola компаниясы дүйнөдөгү биринчи коммерциялык портативдик уюлдук телефонду чыгарган. Бул аппаратты иштеп чыгууга 15 жыл талап кылынып, ага 100 млн. доллар жумшалган. Телефондун салмагы 794 грамм болгон, ал эми анын өлчөмү 33 x 4,4 x 8,9 см болгон. Аккумулятордун заряды күтүү режиминде сегиз саатка, ал эми сүйлөшүү режиминде бир саатка жетчү. Телефондун чекене баасы 3995 долларды түзчү.

Уюлдук телефондорду чыгаруучу эң ири компаниялар: Nokia, Samsung, LG, Motorola, Sony Ericsson, RIM, Apple.

Уюлдук телефондун ден-соолукка

тийгизген зыяны

Телефон электромагниттик нурданууну тараткандыктан, аны узак убакыт колдонуу адамдын ден-соолугуна зыян тийгизет деген кооптонуу бар. Ал иондошкон нурданууну бөлүп чыгарбаса да, тирүү ткандардагы температураны локалдуу жогорулата турган мүмкүнчүлүккө ээ. Телефондун зыяндуу же зыянсыз экендиги

тууралуу талаш-тартыштар дайыма жүрүп турат. Зыян деп эсептегендер телефон өндүрүүчүлөр каржы кызыкчылыгын көздөө максатында изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын жашырып жаткандыгын айтышат.

Ден-соолукту сактоо уюму уюлдук телефонду колдонуу убактысын азайтууну жана аны баштан алыс кармоону сунуш кылышат. Уюлдук телефон рак оорусун пайда кылышы мүмкүн деген пикир бар.

Уюлдук телефонду унаанын ичинде колдонууга чек коюлган. 2000-жылдан тартып көпчүлүк өлкөлөрдө учактын ичинде уюлдук телефонду колдонууга тыюу салынган. Азыр айрым каттамдарда телефон аркылуу сүйлөшүүгө уруксат берилген. Жапондуктар коомдук унаанын ичинде мобилдик телефон аркылуу сүйлөшүшпөйт, анткени алар бул адепсиздик деп карашат. Ошондой эле уюлдук телефонду медициналык мекемелерде, мамлекеттик жана башка мекемелерде, окуу жайларда, театрларда колдонууга чек коюлган.

Россияда, Украинада, Казакстанда, Белоруссияда айдоочуларга уюлдук телефонду колуна кармап сүйлөшүүгө тыюу салынган.

Уюлдук телефондун зыяндарынан кантип коргонуш керек.

- телефондон кыска сүйлөшүп, керексиз сүйлөшүүлөрдөн алыс болуш керек.
- жаш балдардын колдонуусуна тыюу салып, алардан алыс кармаш керек.
- кош бойлуу аялдарга мүмкүн болушунча аз колдонуп, жанында көп алып жүрбөшү керек.
- кыска маалымат болсо, эң жакшысы кабарландыруу жибериш керек.
- өзгөчө адам уктап жатканда телефонду өчүрүп коюш керек.
- жабык жайларда телефон менен сүйлөшпөш керек, анткени мындай жерлерде электромагниттик радиация көбүрөөк жөнөтүлөт.
- радиациядан көбүнчө жаш балдар, кош бойлуулар жана улгайгандар жабыр тартышы мүмкүн.

Келиңиз сүйлөшөлү

1. Азыркы мезгилде уюлдук телефондун ролу кандай?
2. Сиз уюлдук телефондон көп сүйлөшөсүзбү?

3. Сиз уюлдук телефондун зыяндары жөнүндө билесизби?
4. Сиз уюлдук телефондон музыка угасызбы, сиздин оюңузча бул учурда адамга зыян келтирилеби?
5. Уюлдук телефондун кандай мүмкүнчүлүктөрү бар?

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү. Төмөнкү сүйлөмдөрдү которуп, «-са» мүчөсүнүн колдонуу маанисин аныктагыла.

1. Бир аз күтө турсаңыз, мен беш мүнөттөн кийин бошойм. _____.
2. Суроо берсек болобу? _____.
3. Ал үйгө келсе, эч ким жок экен. _____.
4. Чогулуш башталып калса керек. _____.
5. Сизге телефон чалып турсам болобу? _____.
6. Тез-тез келип турсаңыз. _____.
7. Силер мени унутуп калсаңар керек. _____.
8. Сөздүктү колдонсоңузда болот. _____.
9. Үйдөн чыксам, мени күтүп турушуптур. _____.
10. Биз аны тааныбасак керек. _____.

2-көнүгүү. Көп чекиттин ордуна -са мүчөсүн улап жазгыла.

1. Эшикте турбай, үйгө кир... 2. Сизди бийге чакыр... болобу? 3. Сенин курсагың аябай ач... керек. 4. Кат жаз..., мага жооп жазыптыр. 5. Мени сиз унутпай жүр... 6. Жыйналыш бүт... керек. 7. Кечирип коюңуз, өтүп кет... болобу? 8. Ушул жерден токтот... 9. Анкетаны кыргыз тилинде толтур... болот. 10. Биз бул мыйзам тууралуу сөз кыл... керек.

3-көнүгүү. Сүйлөмдөрдөгү бош жерлерге мааниси жагынан туура келген сөздөрдү койгула.

1. Уруксат _____, толуктоо _____? 2. Тамактан _____. 3. Менимче, ал жолугушуу жөнүндө _____. 4. Самолёттон _____, алар бизди

күтүп турушкан экен. 5. Сиз аябай _____. 6. Күн суук, балам, жылуу _____.
 7. Мен да сынакка _____? 8. Силер бул чыгарманы _____. 9. Өз
 милдеттериңизди _____. 10. Бөлмөгө _____, эл толтура экен.

Колдонулуучу сөздөр: *катышсам болобу, унутуп койсо керек, берсеңиз, кирсем, киргизсем болобу, түшсөк, кийинсең, окубасаңар керек, ооз тийсеңиз, чарчасаңыз керек, эсиңизден чыгарбасаңыз.*

4-көнүгүү. Берилген сүйлөмдөрдүн котормосун тапкыла.

1. Должно быть он влюбился в неё. 2. Входите, пожалуйста, в дом. 3. Когда мы приехали на вокзал, поезд, оказывается, уже ушёл. 4. Можно я открою окно. 5. Закройте, пожалуйста, дверь. 6. Наверное, они опоздают. 7. Должно быть, вы меня не знаете. 8. А что его не было на месте, когда вы позвонили?	1. Терезени ачсам болобу? 2. Сиз телефон чалсаңыз, ал ордунда жок бекен? 3. Ал ага ашык болуп калса керек. 4. Эшикти жаап койсоңуз. 5. Алар кечигип келишсе керек. 6. Биз бекетке келсек, поезд кетип калыптыр. 7. Үйгө кирсеңиздер. 8. Сиз мени билбесеңиз керек.
--	---

5-көнүгүү. Сүйлөмдөрдү которгула.

1. Она, должно быть, потеряла ваш номер телефона.
2. Он, может быть, заходил ко мне вчера, но меня не было дома.
3. Может быть, он и вернулся из Турции, но я его еще не видел.
4. Он, должно быть, очень известный человек.
5. Вы, должно быть, были очень сердиты на меня.
6. Она, должно быть, сейчас сидит в саду и разговаривает со своей мамой.

24 - сабак

Тема: Төл жана бөтөн сөз (Прямая и косвенная речь)

Келиңиз үйрөнөлү

Төл сөз	Бөтөн сөз
Ал менден мындай деп сурады: «Сен бүгүн киного барасыңбы?».	Ал менден сен бүгүн киного барасыңбы <i>деп сурады.</i>
Апам: «Сен качан келесиң»,- деп сурады.	Апам качан келесиң <i>деп сурады.</i>
«Бүгүн аба-ырайы жылуу», - деп айтты Гулиза.	Гулиза бүгүн аба-ырайы жылуу <i>деп айтты.</i>

Келиңиз жаттайлы

- ❖ Аалам - вселенная, жарык - свет, светлый, кечилдик - монашество, чиркөө - церковь, кайрымдуулук - благотворительность, жарды - бедный, оору-сыркоо - болезнь, булуң-бурчунан - с разных точек, ыйгар - вручать, кандуу - кровавый, сыймыктуу - почетный, батыр - вмещать, көз жум - умереть.

Ааламга нур чачкан аялзат

Эң мээримдүү эне

1910-жылы албаниялык жемиш сатуучунун үй-бүлөсүндө бир кыз жарык дүйнөгө келет. Бул кыз Агнес Гонджа Бояджиу эле. Ал 18 жашынан баштап кечилдик жашоону тандап алат. 1948-жылдан тартып ал (*Тереза эне*) Рим чиркөөсүнөн уруксат алып, эркин кечилдикке өтөт. Аалам кезип кайрымдуулук кылууну максат кылат. Индия, Сомали өлкөлөрүн, Калькутта шаарындагы жарды аймактарды, оору сырκοо көп болгон жерлерди атайын тандап, адамдарга жардам берет. Дүйнөдө СПИД менен ооругандарга клиника ачкан биринчи адам да Тереза эне болгон. Анын иштерине көпчүлүктүн көңүлү бурулуп,

дүйнөнүн бардык булуң-бурчунан анын атына кайрымдуулук үчүн каражаттар келе баштайт. Тереза эне 20 чакты госпиталь куруп, 10 го жакын Балдар үйүн негиздеген.

Терезага 1979-жылы «Нобель» сыйлыгы ыйгарылган. Бирок салтанатка келүүнүн ордуна Бейрутка учуп кеткен. Анткени кандуу өрөөндөн 38 жаш баланы алып чыгып кетүү миссиясы аталган сыйлыктан ары жогору, ары сыймыктуу эле. Жүрөгүнө ааламга жете турган сүйүүнү батырган улуу эне 87 жашка чыгып көз жумган.

❖ Сулуулук - красота, ханыша - королева, дүйнөнү багындырган - покорившая мир, коркуу - страх, катылган - скрывался, туткун - плен, түбөлүк - вечный, сезим - чувство, өмүр бою - всю жизнь, кошто - сопровождать, шек - сомнение, подозрение, аброй - авторитет, достоинство, аруулук - чистота, каза бол - умирать, скончаться, дүйнөлүк атак - мировая известность.

Эң сулуу айым

«Дүйнөнү сулуулук сактап калат» деген сөз бар. «Бардык мезгилдин сулуулук ханышасы» деген атка америкалык актриса *Одри Хепбёрн* ээ болгон. Ал 1929-жылы туулган. Сулуулугу дүйнөнү багындырган актриса, модель Одринин көзүн тиктеп, режиссер «ушунчалык сулуу көздөргө эмне үчүн коркуу катылган» деп сураган.

«Одри 11 жашында немистердин колуна түшүп, үч күн туткунда болуп качып чыккан. Анын жүрөгүндө түбөлүк коркуу сезими аны өмүр бою коштоп жүргөн» деп жазышкан.

Дүйнөлүк атакка жеткен кезде да ал аброюна шек келтире турган иш жасаган эмес. Аруулуктун символу катары калган Одри Хепбёрн 1993-жылы каза болгон.

❖ Таасирдүү - влиятельная, такты - трон, мураскер - наследник, наследница, таажы - корона, далилде - доказывать, чын жүрөгүнөн - от чистого сердца, карабастан - несмотря на, жарадар - раненый, ташы - перевозить, аткар - выполнять, исполнять, сөөлөт - достоинство, бийлик кыл - царствовать.

Эң таасирдүү ханыша

Дүйнөдөгү эң таасирдүү айым *Елизавета II* - Улуу Британиянын жана Түштүк Ирландиянын ханышасы. 10 жашында тактыга мураскер аталып, 1952-жылы таажы киет. Елизавета II элин чын жүрөгүнөн сүйөрүн иши менен далилдеп көрсөткөн. Ал экинчи дүйнөлүк согушта титулуна, таажысына карабастан жарадарларды ташыган машиненин айдоочусу болуп, кээде санитардык кызматтарды да аткарган. Принципиалдуулугу, ханышалык сөөлөттү бийик туткандыгы менен эл оозунда калган. Елизавета эң узак мөөнөткө бийлик кылган монарх катары белгилүү.

❖ Төрайым - председатель, ишкер - предприниматель, күбөлүк - свидетельство, кызмат орду - пост, должность, күч аракет - усилия, менчиктештирүү - приватизация, негизи - основа, каржы чөйрөсү - финансовая сфера, азайтуу - уменьшение, уменьшить, сократить, кыскартуу - сократить, жөлөкпул - пособие, ыкма - способ, майда - мелкий, өнүктүрүү - развитие, салык - налог, төмөндөт - снижать, кошумча нарк - добавленная стоимость, көбөйт - увеличить, камсыздандыруу - страхование.

Темирдей бекем айым

Маргарет Тетчер 1950-жылы Оксфорд университетин аяктаган. Консервативдик партиянын университеттик ассоциациясынын төрайымы болгон. 1951-жылы Денис Тетчер деген ишкерге турмушка чыккан. 1954-жылы адвокаттын күбөлүгүн алган. 1959-жылы Община Палатасынын депутаты болуп шайланган.

1979-жылы 4-майда Тетчер премьер-министр болуп калган. Бул кызмат ордун ээлеп жүргөн кезде ал британиялык экономиканы жана бүткүл коомду реформалоо боюнча көп күч аракетин жумшаган. Көп мамлекеттик компаниялар (алардын көпчүлүгү чыгашалуу болгон) менчиктештирилген. Тетчер ошондой эле коммуналдык кызмат базарында да менчиктештирүүнү жүргүзүп, «British Telecom» компаниясын да менчиктештирген.

Массалык менчиктештирүүнүн негизинде көпчүлүк британиялыктар акционерлерден болуп калышкан, бул «элдик капитализмдин» негизин түзгөн.

Каржы чөйрөсүндө Тетчердин өкмөтү инфляция жана бюджеттик дефицит менен күрөшкөн. Бюджеттик дефицитти азайтуу максатында, калган мамлекеттик мекемелерге дотациясын кыскартуу, депрессивдүү региондорго жардам берүүнү азайтуу, социалдык жөлөкпулдарды кыскартуу сыяктуу ыкмаларды колдонушкан. Ошону менен катар майда ишкердикти өнүктүрүү боюнча көп кадамдар жасалган. Түз салыктардын төлөмүн төмөндөтүп, кошумча наркка болгон салыкты көбөйткөн. Пенсиялык системада жана социалдык камсыздандыруу системасында реформалар жүргүзүлгөн.

Төмөнкү - нижний, шайлан - избираться, жоюл - распадаться, көз карандысыз - независимый, жетекте - руководить, жакырчылык - бедность, уран - лозунг, мамлекеттештирүү - национализация, өнөр жай - промышленность, оор - тяжелый, тез - быстро, ишке киргиз - запустить, айыл чарба - сельское хозяйство, жансакчы - телохранитель, башкар - возглавлять.

Индира Ганди

Индира Ганди Аллахабад шаарында туулган. Ал Индиянын биринчи премьер-министри, Индия улуттук когрессинин лидери Джавахарлал Нерунун жалгыз кызы болчу. Анын күйөөсү Фероз Ганди - саясатчы жана журналист болгон.

Атасы каза болгондон кийин Индира Ганди Индия улуттук когрессинен Лок Сабхинин (парламенттин төмөнкү палатасы) депутаты болуп шайланат. 1966-жылы Индия улуттук когрессинин лидери жана Индиянын премьер - министри болуп калат. Ал эми 1969-жылы Индия улуттук когресси жоюлгандан кийин Конгресстин көз карандысыз партиясын жетектеп калат. 1971-жылы парламенттик шайлоодо жакырчылык менен күрөшүү деген ураан менен чыгып, жеңишке ээ болот.

Индира Ганди банктарды мамлекеттештирген. Ал жетектеп жүргөн кезде өлкөдө өнөр жай, ошонун ичинде оор өнөр жай да, тез өнүгүп баштаган. Ошол мезгилде Махараштра штатында биринчи АЭС ишке киргизилген. Айыл чарбада жашыл революция жүргүзүлүп, анын негизинде Индия көп жылдардын ичинде биринчи ирет азык-түлүк импортунан көз карандысыздыкка ээ болгон.

Индира Ганди 1984-жылы 31-октябрда өзүнүн жансакчыларынын колунан каза тапкан.

Ал дүйнөдөн өткөндөн кийин Индия улуттук когрессин жана өкмөттү анын уулу Раджив башкарып калган.

Келиңиз сүйлөшөлү

1. Сиз дүйнөгө таанымал саясатчы, жазуучу, спортчу айымдарды билесизби, алар жөнүндө кандай кызыктуу маалымат бере аласыз?
2. Аялзаты - бул үйдүн куту дегенди кандай түшүнөсүз?
3. Кыргызстандагы кайсы белгилүү айымдарды билесиз?

Көнүгүүлөр

1-көнүгүү. Төмөнкү сүйлөмдөрдү үлгү боюнча өзгөртүп жазгыла.

Үлгү: *Самара апасынан сурады: «Сиз саат канчада келесиз?»
- Самара апасынан саат канчада келесиз деп сурады.*

1. Мен досумдан сурадым: «Сен көлгө барасыңбы?»
_____
2. «Мага баары түшүнүктүү», - деп айтты Адилет.
_____
3. Жолдо бара жаткан киши менден сурады: «Илимдер Академиясына чейин алыспы?»
_____
4. Ал жооп берди: «Кечикпей келүүгө аракет кылам».
_____
5. Алтынай менден сурады: «Эртең концертке баргың келеби?»
_____
6. Жигит бийкечтен сурады: «Сизди бийге чакырууга уруксат этиңиз».
_____
7. Чет элдик конок менден сурады: «Кыргызстанда кандай кооз жерлер бар?»
_____
8. Биз мугалимден сурадык: «Сөздүк менен иштесек болобу?»
_____

2-көнүгүү. Төмөнкү диалогдун мазмунун жазыңыз.

- Асан, жүр сабактан кийин китепканага баралы.
- Жакшы болот, Марат, бирок, биринчи кезекте тамактанып албайлыбы?
- Каршы эмесмин, сен сабактан качан чыгасың?
- Бүгүн бизде үч эле сабак, демек саат он экиде.
- Кандай жакшы, мен да ошол убакта сабактан чыгамын.
- Анда, университеттин фойесинде жолугалы.
- Макул, көрүшкөнчө.

3-көнүгүү. Төмөнкү этиштерди катыштырып сүйлөм түзгүлө.

1. деп сурадым	_____
2. деп суранды	_____
3. деп айттым	_____
4. деп жооп бергенсиз	_____
5. деп өтүнөрсүң	_____
6. деп сурайт	_____
7. деп эсептейбиз	_____
8. деп сурачумун	_____

4-көнүгүү. Бош жерлерге керектүү этиштерди колдонуп жазгыла.

1. Апам бизден менин китеп баштыгымды көргөн жоксуңарбы
2. Атай конокторду келиңиздер, төргө өтүнүздөр ...
3. Мен абакошчудан суу берип коюңузчу ...
4. Сиз майрамда дагы кимдер болот ...
5. Сен мага дайыма баары жакшы болот ...
6. Биз бул чечим эң туура ...
7. Баласы апасына бул эмне ...
8. Алар бизди аэропорттон тосуп алгыла ...
9. Бул тамак «Бешбармак» ...
10. Биз муну бакыт ...

1. деп сурандым2. деп аталат3. деп эсептейбиз4. деп сурады5. деп жазышыптыр6. деп тосуп алды7. деп суроо берди8. деп сурагансыз9. деп атайбыз10. деп айтчусун

Үндөштүк законунун таблицасы
Таблица закона сингармонизма

шаар+га	<u><i>a</i></u>	<u><i>ы</i></u>	- шаар + <u><i>ым</i></u> + <u><i>a</i></u>
мамлекет+ке	<u><i>e</i></u>	<u><i>и</i></u>	- мамлекет + <u><i>им</i></u> + <u><i>e</i></u>
конок+ко	<u><i>o</i></u>	<u><i>y</i></u>	- конок + <u><i>ом</i></u> + <u><i>a</i></u>
көлөм+гө	<u><i>o</i></u>	<u><i>y</i></u>	- көлөм + <u><i>ом</i></u> + <u><i>e</i></u>

Өзгөчөлүктөр: $y \rightarrow a$

суу + га

суу + лар

суу + да

суу + дан

Жактама ат атоочтор - Личные местоимения

Мен – Биз	Менин – Биздин
Сен – Силер	Сенин – Силердин
Сиз – Сиздер	Сиздин – Сиздердин
Ал – Алар	Анын - Алардын

Таандык мүчөлөр

Аффиксы принадлежности

Жактама ат тоочтор	Зат атоочтор	Таандык мүчөлөрдүн варианттары
Менин	чарба <u>м</u> , ат <u>ым</u>	-м, -ым, -им, -ум, -үм;
Сенин	чарба <u>ң</u> , ат <u>ың</u>	-ң, -ың, -иң, -уң, -үң;
Сиздин	чарба <u>ңыз</u> , ат <u>ыңыз</u>	-ңыз, -ңиз, -нуз, -нүз; -ыңыз, -иңиз, -уңуз, -үңүз;
Анын	чарба <u>сы</u> , ат <u>ы</u>	-сы, -си, -су, -сү; -ы, -и, -у, -ү;
Биздин	чарба <u>быз</u> , ат <u>ыбыз</u>	-быз, -биз, -буз, -бүз, -ыбыз; -ибиз, -убуз, -үбүз;
Силердин	чарба <u>ңар</u> , ат <u>ыңар</u>	-ңар, -ңер, -ңор, -ңөр; -ыңар, -иңер, -уңар, -үңөр
Сиздердин	чарба <u>ңыздар</u> , ат <u>ыңыздар</u>	-ңыздар, -ңиздер, -нуздар, -нүздөр; -ыңыздар, -иңиздер, -уңуздар, үңүздөр;
Алардын	чарба <u>сы</u> , ат <u>ы</u>	-сы, -си, -су, -сү; -ы, -и, -у, -ү;

Зат атоочтордун жөндөлүшү - Склонение существительных

негизи жөндөмө	талаа	тал	кат
Атооч	талаа	тал	кат
Илик	талаа <u>нын</u>	тал <u>дын</u>	кат <u>тын</u>
Барыш	талаа <u>га</u>	тал <u>га</u>	кат <u>ка</u>
Табыш	талаа <u>ны</u>	тал <u>ды</u>	кат <u>ты</u>
Жатыш	талаа <u>да</u>	тал <u>да</u>	кат <u>та</u>
Чыгыш	талаа <u>дан</u>	тал <u>дан</u>	кат <u>тан</u>

негизи жөндөмө	Мекеним	Мекени <u>ң</u>	Мекени <u>и</u>
Атооч	Мекеним	Мекениң	Мекени
Илик	Мекеним+дин	Мекениң+дин	Мекени+нин
Барыш	Мекеним+е	Мекениң+е	Мекени+не
Табыш	Мекеним+ди	Мекениң+ди	Мекени+н
Жатыш	Мекеним+де	Мекениң+де	Мекени+нде
Чыгыш	Мекеним+ден	Мекениң+ден	Мекени+нен

Жактама ат атоочтордун жөндөлүшү - Склонение личных местоимений

Атооч	мен	сен	ал
Илик	менин	сенин	анын
Барыш	мага	сага	ага
Табыш	мени	сени	аны
Жатыш	менде	сенде	анда
Чыгыш	менден	сенден	андан

Атооч	биз	силер	сиз	сиздер	алар
Илик	биздин	силердин	сиздин	сиздердин	алардын
Барыш	бизге	силерге	сизге	сиздерге	аларга
Табыш	бизди	силерди	сизди	сиздерди	аларды
Жатыш	бизде	силерде	сизде	сиздерде	аларда
Чыгыш	бизден	силерден	сизден	сиздерден	алардан

Этиштердин жакталышы

Спряжение глаголов

Учур чак – Настоящее время

Мен жазамын – я пишу, напишу	жазбаймын - я не пишу, не напишу
Сен жазасың – ты пишешь, напишешь	жазбайсың - ты не пишешь, не напишешь
Сиз жазасыз – вы пишете, напишете	жазбайсыз - вы не пишете, не напишете
Ал жазат – он пишет, напишет	жазбайт – он не пишет, не напишет
Биз жазабыз – мы пишем, напишем	жазбайбыз – мы не пишем, не напишем
Силер жазасыңар – вы пишете, напишете	жазбайсыңар – вы не пишете, не напишете
Сиздер жазасыздар – вы пишете, напишете	жазбайсыздар – вы не пишете, не напишете
Алар жазышат – они пишут, напишут	жазышпайт – они не пишут, не напишут

Арсар келер чак – Будущее неопределенное время

Мен жазармын – я, может быть, напишу	жазбасмын - я, может быть, не напишу
Сен жазарсың - ты, может быть, напишешь	жазбассың - ты, может быть, не напишешь
Сиз жазарсыз - вы, может быть, напишете	жазбассыз - вы, может быть, не напишете
Ал жазар - он, может быть, напишет	жазбас - он, может быть, не напишет
Биз жазарбыз - мы, может быть, напишем	жазбаспыз - мы, может быть, не напишем
Силер жазарсыңар - вы, может быть, напишете	жазбассыңар - вы, может быть, не напишете
Сиздер жазарсыздар - вы, может быть, напишете	жазбассыздар - вы, может быть, не напишете
Алар жазышар - они, может быть, напишут	жазышпас - они, может быть, не напишут

Нагыз учур чак – Настоящее сложное время

Мен жазып жатамын – я пишу сейчас
Сен жазып жатасың – ты пишешь сейчас
Сиз жазып жатасыз – вы пишете сейчас
Ал жазып жатат – он пишет сейчас
Биз жазып жатабыз – мы пишем сейчас
Силер жазып жатасыңар – вы пишете сейчас
Сиздер жазып жатасыздар – вы пишете сейчас
Алар жазып жатышат – они пишут сейчас

Айкын өткөн чак - Определенное прошедшее время

Мен жаздым – я написал	жазбадым – не написал
Сен жаздың – ты написал	жазбадың - не написал
Сиз жаздыңыз- вы написали	жазбадыңыз - не написали
Ал жазды – он написал	жазбады - не написал
Биз жаздык – мы написали	жазбадык - не написали
Силер жаздыңар – вы написали	жазбадыңар - не написали
Сиздер жаздыңыздар – вы написали	жазбадыңыздар - не написали
Алар жазышты – они написали	жазышпады - не написали

Жалпы өткөн чак - Неопределенное прошедшее время

Мен жазганмын – я писал	Жазган эмесмин – я не писал
Сен жазгансың – ты писал	Жазган эмессиң - ты не писал
Сиз жазгансыз- вы писали	Жазган эмессиз - вы не писали
Ал жазган – он писал	Жазган эмес - он (она) не писал
Биз жазганбыз – мы писали	Жазган эмеспиз - мы не писали
Силер жазгансыңар – вы писали	Жазган эмессиңер - вы не писали
Сиздер жазгансыздар – вы писали	Жазган эмессиздер - вы не писали
Алар жазышкан – они писали	Жазышкан эмес - они не писали

Пайдаланылган адабияттар:

1. Абдулдаев Э. ж.б. Кыргыз тили. Педагогикалык окуу жайларынын студенттери үчүн. - Ф., 1986.
2. Азыркы кыргыз тили: Фонетика, Лексикология, Лексикография, Фразеология, Морфология, Синтаксис, Текстаануу, Лингвистика. - Б.: 2009.
3. Биялиев К.А. Кыргызский язык: Справочный материал / КРСУ. - Бишкек, 2000.
4. Биялиев К.А. Кыргыз тили: Жогорку окуу жайларындагы башка улуттардын студенттери үчүн окуу китеби. - Бишкек: КРСУ, 2002.
5. Дербишева З., Досоева С., Мажитова З. Тил көпүрө. Мугалимдер китеби - Б., 2005.
6. Деркембаева Б., Черикова Н., Жумалиева Р. Тилим - менин дилим. Тил үйрөнүүчүлөр үчүн окуу куралы. - «Бийиктик» - Б.: 2010.
7. Жапаров А. Азыркы кыргыз тили. Синтаксис. - Ф., 1978.
8. Сарылбекова З.С. Кыргыз тилин кырдаалдык негизде окутуу (Морфология, синтаксис). Жаңы типтеги мектептердин мугалимдери үчүн кошумча окуу куралы. - Бишкек, 2007.
9. Тургамбаева А.С., Усекова А.А. Кыргыз тили: Жогорку окуу жайларындагы баштоочу топтордун студенттери үчүн окуу китеби, 1-бөлүк. Бишкек, 2004.
10. Тургамбаева А.С., Усекова А.А. Кыргыз тили: Жогорку окуу жайларындагы баштоочу топтордун студенттери үчүн окуу китеби, 1-бөлүк. Бишкек, 2007.

Ошондой эле «Обон», «Супер инфо», «Вечерний Бишкек» деген гезиттерден жана интернеттен материалдар алынган.